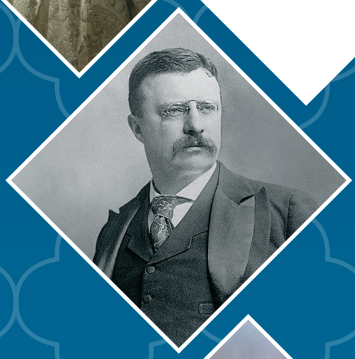
видавництво Генеза











ТЕТЯНА ЛАДИЧЕНКО
СЕРГІЙ ОСМОЛОВСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР МАЛЬОВАНИЙ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

9

ТЕТЯНА ЛАДИЧЕНКО
СЕРГІЙ ОСМОЛОВСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР МАЛЬОВАНИЙ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Схвалено для використання в освітньому процесі



КИЇВ
«ГЕНЕЗА»
2022

ШАНОВНІ УЧНІ ТА УЧЕНИЦІ!

У цьому навчальному році ви продовжуєте вивчення історії країн світу в Новий час, яке розпочали у 8-му класі. Підручник, який ви тримаєте в руках, дасть змогу зазирнути в захопливий світ кінця XVIII – початку XX ст. Ви будете знайомитися з видатними історичними постатями, досліджувати події, розглядати культурні явища та зміни в суспільному житті. До того ж будете вивчати всесвітню історію, пригадуючи події та факти з історії України, проводячи паралелі між розвитком України та інших європейських країн.

Видання містить ґрунтовний і цікавий матеріал, що розкриває найрізноманітніші грані історії «довгого XIX століття» – історичного періоду, що тривав від 1789 до 1914 р. Період, який ви вивчатимете, був часом швидкого й інтенсивного розвитку західних країн, модернізації старого світу, утвердження у провідних країнах Європи та США індустріального суспільства. Це була доба соціальних революцій і важливих наукових відкриттів і водночас докорінного перетворення східної цивілізації.

Матеріали підручника спрямовано на формування компетентностей відповідно до концепції Нової української школи, зокрема *історичної предметної компетентності*. Вона складається з декількох компонентів. Як і раніше, ви будете вивчати історію у хронологічній послідовності, поглиблюючи *хронологічну компетентність*; вивчати карти, розвиваючи *просторову компетентність*; досліджувати причини та наслідки подій для вдосконалення *логічної компетентності*; характеризувати та оцінювати історичні події і постаті з метою формування *аксіологічної компетентності*.

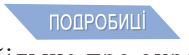
Також ви зможете набути таких ключових компетентностей: навчитеся переконливо висловлювати думки, розуміти писемні джерела, будувати логічні ланцюжки подій, використовувати цифрові технології для пошуку історичної інформації, реалізовувати індивідуальні та командні проєкти тощо.

До кожного параграфа пропонуємо творчі завдання, зокрема історичні реконструкції, ігри, інсценізації певних подій, «батли» між визначними діячами минулого, яких ви будете представляти, а також парну та групову роботу з презентацією результатів на загал.

Зорієнтуватися в підручнику вам допоможуть такі рубрики:

Документ 

– у ній зібрано оригінальні документи, автори яких були учасниками та свідками подій, що вивчаються. До кожного документа подано запитання. Відповідаючи на них, ви зможете краще зрозуміти тогочасне життя.

Уведені в основний текст **Подробиці** 

розширять знання про історичних осіб, дадуть змогу дізнатися більше про окремі історичні події.

Ілюстрації ознайомлять вас з видатними творами мистецтва, сприятимуть появі яскравішого уявлення про тогочасне життя людей. Для кращого розуміння візуальних джерел до них поставлено запитання.

Працюючи з **історичними картами**, ви зможете простежити, які політичні й територіальні зміни відбувалися в період «довгого» XIX ст.

За допомогою рубрик **Актуалізація знань**, Дізнайтесь!, Пригадайте!, Подумайте! ви зможете відтворити вивчений матеріал, порівняти відомі історичні факти, розвинути аналітичне та творче мислення.

На сторінках підручника ви натрапите на багато нових слів, виділених напівжирним шрифтом, до них подано пояснення – найважливіші з них зібрано в **термінологічному словнику** наприкінці підручника.

Робота з рубриками **Перевіряємо знання**  та **Удосконалюємо вміння**  допоможе перевірити й закріпити отримані знання та набути потрібних навичок.

У рубриці **Діємо творчо**  пропонуємо вам здійснити власні пошуки та історичні розвідки, провести аналіз нового матеріалу, взяти участь у дискусіях та історичних реконструкціях. Виконання творчих завдань вимагатиме від вас використання додаткових джерел інформації.

Складаючи синхронізовану таблицю **У світі/В Україні**  , ви зможете зіставити, які події відбувалися у світі та водночас на теренах України.

Вагомою допомогою у глибшому вивченні історії стануть розроблені в сервісі LearningApps онлайн-вправи й подані відеоматеріали. Для виконання таких завдань перейдіть за вказаним посиланням або скористайтеся смартфоном – зчитайте QR-код.

Розміщені наприкінці кожного розділу **Узагальнення і тематичний контроль**  допоможуть вам узагальнити та систематизувати знання з вивченої теми й здійснити самоконтроль.

Сподіваємося, що цей підручник допоможе вам поринути в захопливий вир подій, що відбувалися в XIX ст., і почути голос тієї далекої епохи. Щиро бажаємо, щоб історія стала для вас невичерпним джерелом пізнання світу!

Автори

Розділ 1

ЄВРОПА В ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН



§1–2 ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ КІНЦЯ XVIII СТ.



Актуалізація знань. Яке слово об'єднує всіх названих у хмаринці історичних персонажів?

1. Криза «старого порядку у Франції. У XVIII ст. французький абсолютизм, що за часів **Людовіка XIV** здавався нездоланною твердинею, вступив у період занепаду й саморуйнації. Спадкоємець «короля-сонця», його правнук **Людовік XV** (1715–1774), здебільшого використовував владу для задоволення власних потреб. Короля абсолютно не цікавило, звідки беруться гроші на щоденні бали й розваги у Версалі, на утримання чотирьох тисяч представників придворної аристократії. Монарх лише промовляв: «після нас хоч потоп» та «на мій вік вистачить». Зовнішня політика необмеженої монархії була до пари злочинному веденню справ усередині держави. Франція вела нескінченні війни, які підривали її економіку та збільшували державний борг. Велике невдоволення населення країни викликали громадянська нерівність і становий поділ французького суспільства.

Привілейовані стани – духівництво й дворянство – були звільнені від сплати податків і могли обіймати вищі посади в державі. Водночас усі інші – **третій стан** (що становив 96 % усього населення) – були абсолютно безправними. А до цього стану належали не лише селяни й ремісники, але й купці, банкіри та власники мануфактур. Буржуа, які володіли неабиякими статками, справедливо обурювалися тим, що в суспільстві їх вважали людьми нижчого ґатунку.

Подумайте! Чому заможні буржуа, які були значно багатшими за багатьох дворян, належали до третього стану разом з бідними ремісниками й селянами?

Поступово занепадала економіка країни. Сільське господарство Франції практично не розвивалося, бо земля, як і раніше, залишалася власністю дворян і церкви, а селяни були її безправними користувачами. За дрібні клаптики ріллі вони були змушені відбувати численні феодальні повинності, платити церковну

десятину та чималі державні податки, що аж ніяк не спонукало їх до більш продуктивної та ефективної праці. Французьке село ледве могло прогодувати населення міст, а після регулярних, майже щорічних недородів цілі провінції, а то й усю країну охоплював голод.

Хоча Франція залишалася переважно аграрною країною, в її економіці дедалі більшу роль відігравала промисловість. Проте подальшому розвитку індустрії та торгівлі перешкоджали такі залишки феодалізму, як відсутність єдиної системи мір і ваги та внутрішні мита.



2. Передумови й причини революції. Король і привілейовані стани чинили опір будь-яким спробам реформувати систему влади, міцно трималися за своє становище й спадкові права. Проте наприкінці XVIII ст. проти абсолютизму у Франції починає виступати опозиція. Її очолила багата буржуазія – промисловці, торговці й фінансисти. Цю опозицію підтримували народні низи, які потерпали від голоду, безробіття, постійних нестатків. До неї була готова приєднатися і незначна частина дворян, які займалися підприємництвом та мали намір підтримати третій стан у боротьбі за громадянське рівноправ'я.

Лідери буржуазної опозиції сповідували ідеали французьких просвітників і, як наслідок, були переконані в необхідності обмеження влади монарха конституцією, скасування станової системи й спадкових привілеїв дворянства, гарантування прав і свобод людини. Дехто з них навіть мріяв про демократичну республіку.

Дізнайтесь! Який вплив на провідних мислителів України мала ідеологія Просвітництва?

Наприкінці XVIII ст. певні сподівання покладалися на молодого короля **Людовіка XVI**, який вступив на престол у 1774 р. Король призначив міністром фінансів талановитого економіста Жака Тюрго. Протягом двох років Тюрго провів деякі очікувані у Франції реформи, проте його спроба обмежити витрати королівського двору наразилася на лютий опір придворного оточення на чолі з королевою Марією-Антуанеттою, і Тюрго відправили у відставку.

Ситуація в країні тим часом продовжувала ускладнюватися. У другій половині 80-х років XVIII ст. Францію охопила важка економічна криза. Десятки мануфактур збанкрутіли, а їхні робітники залишилися без роботи. Декілька років поспіль країна



Елізабет-Луїз Віже-Лебрен. Королева Марія-Антуанетта. *1788*

переживала неврожаї, ширився голод. Через величезний державний борг Франція опинилася на межі банкрутства.

3. Початок революції. Падіння абсолютної монархії. У 1789 р. заради схвалення нових позик і податків король наважився зібрати Генеральні штати, які у Франції не скликали з 1614 р. Це свідчило про те, що абсолютна монархія вже була не здатна самотужки управляти країною і змушена знову вдатися до підтримки станів, як і за часів середньовіччя. Генеральні штати скликали в королівській резиденції – Версалі. За традицією вони складалися з трьох палат – представників духівництва, дворянства та непривілейованого третього стану. Хоча кількість депутатів від третього стану збільшили вдвічі, його участь наперед обмежувалася другорядною роллю, оскільки зберігався становий принцип голосування. Привілейовані стани – духівництво й дворянство – завжди мали два голоси проти одного від третього стану.

Проте французька буржуазія не збиралася задовольнятися становищем статистів, слухняних виконавців королівської волі. Почувши, що Людовік XVI вимагає схвалення чергової позики, але водночас застерігає проти будь-яких реформ, її лідери виступили з відкритим протестом. У червні 1789 р. представники третього стану проголосили себе **Національними зборами**, тобто представниками всієї французької нації, здатними говорити від імені всього народу. Незабаром до депутатів третього стану приєдналися ліберальне дворянство й духівництво.

Опишіть картину. Хто, на вашу думку, сидить за столом? Які стани представлено праворуч і ліворуч від голови зборів? Представники якого стану розмістилися в центрі?



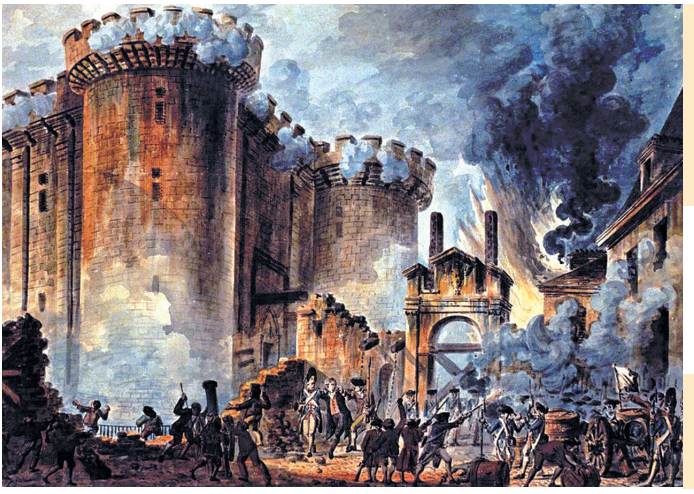
Огюст Кудер. Відкриття Генеральних штатів 5 травня 1789 р. *1839*

Подумайте! Оскільки Франція була абсолютною монархією, чи міг за таких умов діяти принцип незалежності законодавчої влади від виконавчої?

9 липня 1789 р. Національні збори проголосили себе **Установчими**, тобто заявили про своє право встановити у країні новий державний лад й ухвалити конституцію. Лише тоді король вирішив вдатися до сили. До Версаля і Парижа почали стягувати війська. Звістка про це посилила заворушення у столиці, а також чутки про можливе державне банкрутство. У Парижі відбувалися масові

мітинги, а 13 липня в місті вибухнуло повстання. Народ увірвався до арсеналу, захопив гармати та рушниці. У Парижі почало формуватися народне ополчення, яке згодом дістало назву Національної гвардії. Невдовзі її очолив знаменитий учасник війни за незалежність США маркіз **Лафайєт**.

Уранці **14 липня 1789 р**. в Парижі поширилися чутки про те, що на місто націлено гармати фортеці **Бастилії**. Старовинна фортеця-в'язниця була ненависним символом королівської влади, бо в її казематах ув'язнювали тих, хто виступав проти монархії і католицької церкви. Саме до неї і рушив великий натовп містян і національних гвардійців, які взяли фортецю приступом. Коли королю повідомили, що Бастилія впала, він вигукнув: «Та це ж бунт!». Йому відповіли: «Ні, володарю, це не бунт, а революція».



Чим ви можете пояснити, що королівські війська не змогли перешкодити штурму Бастилії? Свою думку аргументуйте.

Жан-П'єр Уель.
Штурм Бастилії
14 липня 1789 р. *1789*

Подумайте! Використайте прийом «Вільний мікрофон» і обговоріть, чому французи, у чиїй історії було багато важливих подій, революцій і війн, саме взяття Бастилії зробили національним святом.

Події в Парижі стали сигналом до вибуху по всій країні. У містах відбувалися «муніципальні революції», під час яких народ нищив органи королівської влади й створював муніципалітети – органи місцевого самоврядування. До того ж у країні розгорнувся могутній селянський рух. Тисячі дворян, лякаючись справедливого народного гніву, були змушені тікати за межі Франції.

Проте головним здобутком подій 14 липня стало перетворення Національних установчих зборів у справжній орган державної влади. Там панували представники великої буржуазії і ліберального дворянства – новий мер Парижа Ж. Байї, маркіз Лафайєт, граф Мірабо та відомий у майбутньому політик Ж. Сійєс – прихильники конституційної монархії.

Дізнайтеся з додаткових джерел подробиці життя цієї неперсічної особистості.



Марі Жозеф де Лафайєт

Чому, на вашу думку, художник зобразив цей документ у такому монументальному стилі?



Жан-Жак-Франсуа Ле Барб'є. Декларація прав людини. *1789*

Уже в серпні 1789 р. депутати ухвалили декілька важливих рішень: скасували церковну десятину та особисті повинності селян. Проте обтяжливі поземельні платежі селян на користь поміщиків підлягали значному викупу. Депутати твердо стояли на сторожі приватної власності, хоч це й була власність дворян.

26 серпня 1789 р. Установчі збори ухвалили **Декларацію прав людини і громадянина**. Перша ж її стаття стверджувала: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах», що скасовувало у Франції поділ суспільства на стани.

Проте невдовзі депутати порушили принцип громадянського рівноправ'я, який самі й декларували. Буржуа не наважилися надати права голосу найбіднішим верствам населення, бо вважали, що ті не здатні свідомо брати участь у державному житті. Виборчі права надавалися лише тим французам, які платили державні податки. Обмеження впроваджувалися не лише за майновим принципом, а, як і раніше, за статтю. Жінки не отримали права голосу й ще довго боролися за свої громадянські права.

Документ

Декларація прав людини і громадянина. 1789

Стаття 1. Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах; суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на основі загальної користі.

Стаття 2. Метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини; цими правами є свобода, власність, безпека й опір гнобленню.

Стаття 3. Джерело всього суверенітету бере свій початок в нації; жодна група, жодна особа не може здійснювати владу, яка прямо не випливає з нього.

Стаття 4. Свобода полягає у праві робити все, що не шкодить іншому: тобто дотримання природних прав кожної людини обмежується лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими самими правами. Ці межі може бути визначено лише законом.

1. Які права людини і громадянина в документі вважаються природними та невід'ємними? 2. Напишіть коротке есе, у якому викладіть, як ви розумієте зміст статті 4, також зазначте, у чому полягало історичне значення цього документа.

Подумайте! Використовуючи прийом «Мозковий штурм», спробуйте знайти відповідь на запитання: чому жінки донедавна не мали права голосу й не могли брати участь у виборах органів влади?

Революція спричинила надзвичайне піднесення громадянської активності, утворення різноманітних політичних клубів, товариств, газет. Найпопулярнішим серед них було Товариство друзів конституції, більш відоме як **Якобінський**

клуб і **Клуб кордельєрів**, який очолювали відомі згодом діячі революції – адвокат **Жорж Дантон** і журналіст **Каміль Демулен**. Великої популярності набула газета «Друг народу», яку видавав відомий публіцист **Жан-Поль Марат**.



Жорж Дантон

Велика буржуазія, яка керувала в Установчих зборах, і надалі проводила вигідну винятково для себе політику. У 1789–1791 рр. в її інтересах остаточно скасували монопольні права цехів, внутрішні мита, а також державну монополію на продаж хліба, запровадили єдину систему оподаткування тощо.

Закон про цивільний устрій духовенства дозволив конфіскувати величезні церковні маєтки та розпродати їх. Французька буржуазія охоче купувала багаті церковні землі, вкладаючи в нерухомість усі свої вільні кошти. Священники переводилися на платню, ставали державними службовцями.

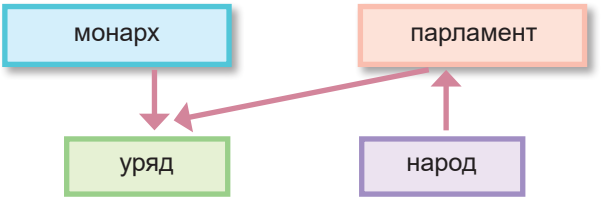
Подумайте! Чи може священник бути державним службовцем? Які наслідки для суспільства й кожного громадянина мало переведення священника до рангу державного службовця? Обговоріть ці питання в загальному колі.

Важливе значення для подальшого розвитку країни мала **адміністративна реформа**: замість колишніх середньовічних провінцій країну поділили на компактніші й зручніші для управління департаменти з досить значними правами самоврядування. Такі самі права отримали й усі паризькі округи (райони).

Здобувши владу, велика буржуазія вжила заходів для свого захисту від королівської влади та злиденної більшості населення країни, яке на цей час не отримало практично нічого. Згідно з ухваленим у вересні 1789 р. декретом проти «зборищ заколотників» дозволялося застосовувати зброю. Згодом до «заколотників» прирівняли робітників-страйкарів і навіть перші профспілкові організації.

4. Від конституційної монархії до республіки. Після тривалих зволікань і затримок з боку Людовіка XVI у вересні 1791 р. Установчі збори ухвалили конституцію Франції. Франція перетворилася на **конституційну монархію** – державу, де влада короля обмежувалася парламентом. Першу частину конституції становила Декларація прав людини і громадянина, а друга визначала побудову та повноваження органів державної влади й управління.

Конституційна монархія



Подумайте! У чому, на вашу думку, полягала перевага конституційної монархії над абсолютною?

Перший французький парламент – **Законодавчі збори** – розпочав свою діяльність у жовтні 1791 р. У ньому переважали прихильники поміркованих буржуазних реформ й обмеженої монархії, які очолювали революцію на її початку й вважали, що з ухваленням конституції необхідні перетворення у Франції вже здійснено.

Проте із часом дедалі активнішу роль у роботі зборів стали відігравати представники середньої буржуазії, які вважали зміни у країні занадто обмеженими й недостатніми. Їх називали **жирондистами**, оскільки більшість депутатів цієї фракції походила з приморських департаментів Франції, зокрема Жиронди. Вони виступали за подальші реформи з метою забезпечення повної свободи підприємництва, скасування будь-яких монополій і привілеїв, а головне, вважали потрібними подальші політичні зміни у країні.

Збори відбувалися в частих суперечках депутатів, що ускладнювало нормальну роботу. Більшість з ухвалених декретів не впроваджувалися в життя, бо на них накладав вето (заборону) сам король. Водночас у Франції поглиблювалась економічна криза, зростали ціни, збільшувалася кількість безробітних. Народ голодував, і у великих містах Франції почастішали виступи найбідніших верств населення.

Нестійке політичне становище у країні ускладнилось у зв'язку з прямою загрозою іноземного вторгнення. Монархи Європи вбачали в революції заколот бунтівників, загрозу своїм власним тронам. У **1792 р**. Пруссія і Австрія підписали союзний договір, який поклав початок утворенню **першої антифранцузької коаліції**.

Подумайте! Чому монархи Європи вирішили організувати інтервенцію у Францію?

Вимоги Австрії і Пруссії скасувати конституцію і поновити необмежену владу монарха у Франції Законодавчі збори сприйняли як втручання у внутрішні справи держави. Прагнучи випередити реакційних монархів, вони оголосили війну Австрії, яку невдовзі підтримала й Пруссія. Війна для Франції складалася невдало. Королівські генерали й офіцери неохоче воювали проти пруссаків, які вдерлися на територію країни.



Ізідор Пільс. Руже де Ліль уперше виконує «Марсельєзу». *1849*

Саме в цей час країну охопило могутнє патріотичне піднесення. На заклик Законодавчих зборів «Вітчизна в небезпеці!» відгукнулися десятки тисяч французів. З усіх міст до Парижу прямували загони добровольців – національних гвардійців, аби дати відсіч ворогові. Їх надихала знаменита «**Марсельєза**» – революційна пісня, що закликала до боротьби з тиранами, до повалення королівських тронів.

Дізнайтесь! Прослухайте «Марсельєзу», яка стала гімном сучасної Франції, перегляньте відеоряд з фільму «Знедолені» (2012), знятого за однойменним романом Віктора Гюго. Яке враження на вас справила пісня?

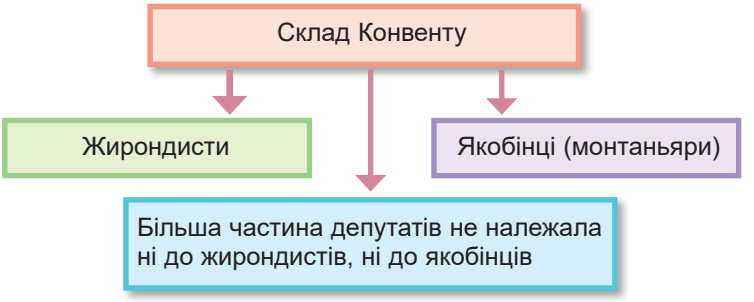
https://cutt.ly/gWgdW5m (тривалість 04 хв 35 с)

Загроза вторгнення прусських військ, злидні й голод у Парижі спричиняли дедалі більше невдоволення мешканців столиці та національних гвардійців. Жирондисти й лідери міської бідноти відкрито звинувачували Людовіка XVI у зраді й закликали до повалення королівської влади. У ніч на **10 серпня 1792 р.** за сигналом – дзвоном на сполох – озброєні парижани й національні гвардійці почали збиратися біля будинку ратуші. На світанку понад 20 тисяч повстанців штурмували королівський палац Тюїльрі. Короля і членів його сім'ї заарештували. Ставало очевидним, що країні потрібна нова конституція. Проте ворогами революції тепер ставали ті діячі, які, власне, її розпочали. Прибічників конституційної монархії почали переслідувати. Чимало з них були змушені тікати за кордон.

20 вересня 1792 р. революційна французька армія завдала прусським військам серйозної поразки під м. Вальмі. Цього ж дня в Парижі урочисто розпочалося засідання нового установчого органу – **Конвенту**, що мав ухвалити конституцію республіканської Франції. Наступного дня Конвент скасував у країні монархію, а **22 вересня** Францію було проголошено **республікою**.

Пригадайте! З курсу всесвітньої історії 6–8 класів пригадайте, у яких країнах на той час уже існувала республіканська форма правління.

Провідне місце в Конвенті посідали жирондисти. Більшість депутатів зазвичай підтримувала їхні рішення. Менш численну, але дуже енергійну фракцію становили **монтаньяри** (вони розташовувалися на верхніх лавах залу засідань, через що отримали своє прізвисько: «монтань» – з франц. *гора*). Їх очолювали Марат, Дантон та один з найвизначніших діячів революції, палкий республіканець **Максиміліан Робесп'єр**. Поступово монтаньяри перетворилися на впливову політичну силу й домоглися переваги над жирондистами в Якобінському клубі. Після цього назви «монтаньяр» і «якобінець» стали синонімами.



Захищаючи загалом принцип приватної власності, дехто з монтаньярів припускав можливість її обмеження і навіть перерозподілу майна багатих на користь незаможних громадян. Саме під тиском монтаньярів, усупереч позиції жирондистів, Людовіка XVI віддали під суд трибуналу Конвенту, який більшістю голосів засудив короля до смертної кари. **21 січня 1793 р.** Людовіка XVI стратили.

Пригадайте! Чи страчували досі в якійсь країні короля?

Після битви під Вальмі революційна армія здобула низку перемог над прусськими й австрійськими військами. Вона відкинула окупантів за межі Франції



Людовік XVI прощається із своєю родиною. *Гравюра*

та зайняла територію Бельгії, західного берегу Рейну, Ніццу та Савойю. На захоплених територіях здійснювалися буржуазні перетворення.

Проте успіхи республіканської Франції спричиняли дедалі більшу тривогу європейських монархів. Після страти Людовіка XVI до антифранцузької коаліції долучилися Англія, Іспанія, Росія, італійські та малі німецькі держави. Сили коаліції перевищували сили французької армії, тож французи стали відступати, залишили завойовані раніше території, і у країну знову вступили інтервенти. З англійською допомогою і на англійські гроші спалахнули роялістські (монархічні) повстання на заході Франції – у Вандеї і Бретані. Нова загроза інтервенції збільшувалася через гостру нестачу продовольства у великих містах, зростаюче невдоволення владою міської і сільської бідноти.

5. Якобінська диктатура. Жирондисти були неспроможні врегулювати ситуацію у країні, чим активно користувалися монтаньяри-якобінці, звинувачуючи їх у нездатності врятувати республіку. Скориставшись народним невдоволенням, **2 червня 1793 р.** якобінці здійснили державний переворот і захопили владу у країні. Верховним державним органом залишався Конвент, який володів усією повнотою законодавчої і виконавчої влади. Представники Конвенту в армії і провінціях – комісари – мали необмежені права. Неабиякі повноваження здобув **Комітет громадського порятунку**, який з липня 1793 р. очолив М. Робесп'єр. Каральними органами диктатури стали **Комітет громадської безпеки** та революційні трибунали.

Якобінська диктатура – період найвищого піднесення революції, найбільш глибоких перетворень у країні, але водночас і період масових страт і кривавих розправ із справжніми та уявними ворогами республіки. Уже в липні 1793 р. якобінці запровадили смертну кару за спекуляцію продовольством, а в жовтні встановили фіксовані ціни на всі товари першої потреби. **17 липня 1793 р.** Конвент ухвалив декрет про повну та безоплатну ліквідацію всіх феодальних повинностей, завдяки чому французьке селянство, єдине в Європі, безкоштовно отримало землю, що раніше належала дворянам. У жовтні на вимогу бідноти було встановлено тверді ціни на товари першої потреби. Вершиною соціального законодавства якобінців стали **Вантозькі декрети 1794 р.** («вантоз» – лютий–березень за революційним календарем). За цими декретами частина майна «ворогів революції» розподілялася між найбіднішими громадянами. Отже, було порушено принцип недоторканності приватної власності, який так відстоювала буржуазія на початку революції.



Максиміліан Робесп'єр

Подумайте! Інтереси яких верств населення захищала якобінська диктатура?



Прокоментуйте реакцію і поведінку людей на площі.

Жирондистів везуть на страту. *Гравюра*

У вересні 1793 р. якобінський Конвент ухвалив **декрет про «підозрілих»**, який став сигналом до масового терору. «Підозрілими» оголошували не лише колишніх дворян, священників, чиновників, а й колишніх діячів революції, тобто будь-яких противників диктатури. Виявлені «підозрілі» підлягали негайному арешту та страті. Часто-густо під час пошуків «підозрілих» зводили особисті рахунки. Протягом жовтня 1793 р. стратили королеву Марію-Антуанетту та лідерів жирондистів, тисячі ув'язнених людей. У 1794 р. на гільйотині загинули й поміркувані якобінці – Ж. Дантон і К. Демулен, які виступали проти надмірного терору.

6. Термідоріанська реакція і Директорія. Терор якобінців спричиняв дедалі більше невдоволення нової французької буржуазії, розбагатілої вже за часів революції. Проти Робесп'єра та його прибічників виникла змова. Активну роль серед змовників відігравали **Баррас** і **Тальєн**, які залучили на свій бік багатьох депутатів Конвенту. **9 термідора II року Республіки (27 липня 1794 р.)** Робесп'єра під час виступу в Конвенті заарештували, а наступного дня разом з його соратниками – Сен-Жюстом і Кутоном – стратили. Якобінську диктатуру було повалено.



Поль Баррас

Термідоріанський переворот не означав повернення до «старого порядку» – відновлення монархії та дворянських привілеїв. Його організатори були прихильниками республіки, зацікавленими у зміцненні нового громадянського устрою та збереженні нажитих у роки революції багатств. Водночас Баррас та його спільники прагнули покласти край народному руху в містах і селах, викоренити в суспільстві навіть думку про можливість поділу майна поміж бідних.

Нова влада продовжила практику терору проти своїх політичних супротивників. Сотні якобінців гільйотинували або жорстоко забили. У містах Франції лютували банди головорізів з так званої «золотої молоді» – дітей нових багатіїв.

Подумайте! **Робота в парах.** За допомогою переконливих аргументів підтвердіть (1 особа) або спростуйте (2 особа) вислів «революція пожирає своїх дітей».

Конвент зберігав усю повноту влади, проте служив винятково інтересам нової буржуазії. У грудні 1794 р. скасували фіксовані ціни на продовольство, що прискорило **інфляцію** – знецінення грошей. Дорожнеча й голод стали причинами повстань у Парижі навесні 1795 р., проте військові придушили їх, а керівників – останніх якобінців – засудили до страти. Утвердивши свою владу, у серпні 1795 р. термідоріанський Конвент ухвалив нову конституцію. Для виборців знову запровадили майновий ценз, до 25 років зріс віковий ценз, а вибори ставали двоступеневими.

Вища влада зосередилася в руках Законодавчого корпусу, який складався з двох палат: **Ради п'ятисот** і **Ради старійшин**. Виконавча влада мала належати **Директорії** у складі п'яти осіб, яких обирав Законодавчий корпус. Звикнувши за три роки до влади, депутати Конвенту не збиралися від неї відмовлятися. Без будь-яких виборів у новому парламенті вони закріпили за собою дві третини місць.

Невдоволенням такою узурпацією влади скористалися монархісти. Озброївши понад 20 тисяч осіб, вони готувалися здійснити державний переворот. Директорію врятував енергійний і рішучий генерал **Наполеон Бонапарт**. За його наказом на підступах до Конвенту поставили гармати, і заколотників розігнали залпами картечі. Саме розгром роялістів поклав початок стрімкій військовій кар'єрі Бонапарта.

Період Директорії став часом стрімкого збагачення нової французької буржуазії – багатих промисловців, купців і фінансистів, які наживалися на спекуляціях землею, цінними паперами й постачанні армії. Самі члени Директорії були типовими представниками нових багатіїв. Їх називали нуворишами, або «жирними котами».



Чому, на вашу думку, Рада п'ятисот зрештою виявилася недієздатною? Аргументуйте.

Жак Сабле. Зал засідань Ради п'ятисот

7. Зовнішня політика Директорії. Бонапартистський переворот 1799 р.

Термідоріанський переворот зумовив істотні зміни й в зовнішній політиці Французької республіки. Лідери Директорії прагнули до територіальних загарбань та панування над сусідніми державами. Справедливі війни, що вела з 1792 р. республіканська Франція проти європейських монархічних держав,

почали поступово перетворюватися на загарбницькі. Французька буржуазія прагнула використати воєнну силу для нав'язування сусідам вигідних митних і торговельних угод і відвертого грабунку «визволених» народів.

Після низки поразок у 1795 р. Пруссія та Іспанія вийшли з війни. Проте війна з Англією і Австрією тривала. У 1796 р. командувач французької армії в Італії Наполеон Бонапарт завдав австрійцям декількох поразок і змусив їх згодом укласти мирний договір, що визнавав за Францією права на лівий берег Рейну, Бельгію та Іонічні острови. Після італійського походу про генерала Бонапарта заговорила вся Європа.



Чим постать Наполеона вирізняється серед інших, зображених на картині?

Фелікс Філіппото. Битва під Ріволі. *1844*

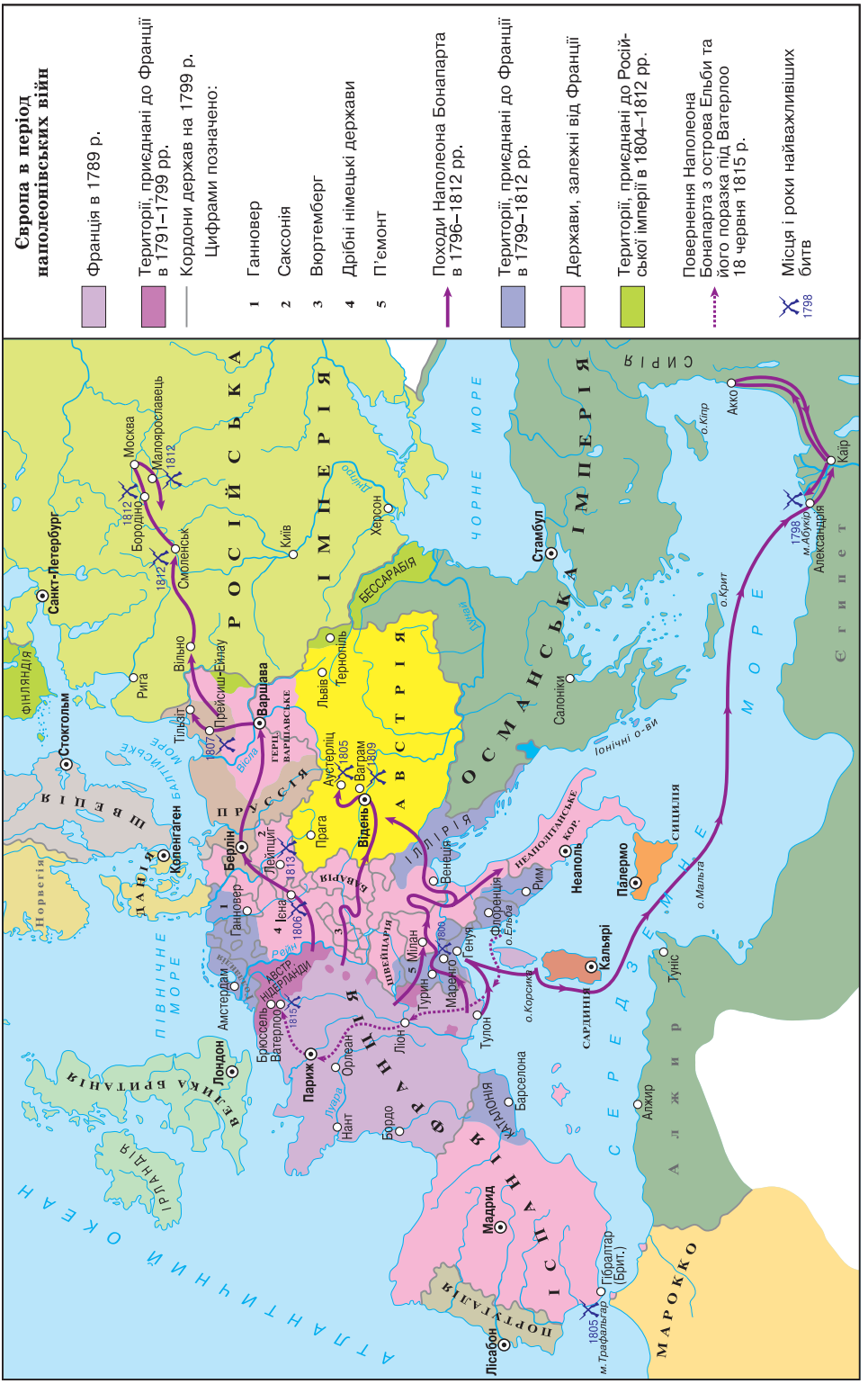
Італійці радо зустрічали французів як своїх визволителів, вітали перетворення, які вони здійснювали. Проте французька буржуазія очікувала від війн загарбання нових земель і багатств. На території Італії було утворено декілька республік, залежних від Франції. На «визволені» міста Бонапарт накладав мільйонні контрибуції. Солдати Бонапарта не гребували й відвертим грабунком, вивозячи до Парижу церковні цінності та витвори мистецтва.

Подумайте! **Робота в малих групах.** Обговоріть, чому справедливі війни, які вела республіканська Франція, стали поступово перетворюватися на загарбницькі. Результати презентуйте на загал.

У 1798–1799 рр. Бонапарт здійснив похід до Єгипту, сподіваючись згодом дістатись Індії – найбагатшої колонії Англії. Проте, здобувши декілька перемог у Єгипті, він згодом призупинив наступ. Армія слабшала від безперервних боїв, виснажливої спеки й хвороб. Водночас англійський адмірал Горацio Нельсон знищив французький флот біля мису Абукір (дельта Нілу). Шлях французам додому було фактично відрізано.

Захоплення французами о. Мальти й вторгнення до Єгипту спричинили утворення в **1798 р. другої антифранцузької коаліції** у складі Англії, Росії, Австрії і Туреччини. У 1799 р. союзники повністю витіснили французів з Італії.

Воєнні поразки підірвали й без того хитке становище Директорії. Своєю слабкістю і нездатністю навести лад у країні Директорія дискредитувала себе навіть в очах великої буржуазії, якій була потрібна міцна влада для захисту своїх інтересів.


Європа в період наполеонівських війн
Франція в 1789 р.
Території, приєднані до Франції в 1791–1799 рр.
Кордони держав на 1799 р.
Цифрами позначено:
1 Ганновер
2 Саксонія
3 Вюртемберг
4 Дрібні німецькі держави
5 П'ємонт
Походи Наполеона Бонапарта в 1796–1812 рр.
Території, приєднані до Франції в 1799–1812 рр.
Держави, залежні від Франції
Території, приєднані до Російської імперії в 1804–1812 рр.
Повернення Наполеона Бонапарта з острова Ельби та його поразка під Ватерлоо 18 червня 1815 р.
Місця і роки найважливіших битв
1798
Атлантичний океан
Північне море
Балтійське море
Чорне море
Середземне море
Ірландія
Велика Британія
Норвегія
Фінляндія
Данія
Швеція
Пруссія
Австрія
Франція
Іспанія
Португалія
Італія
Османська імперія
Сирія
Єгипет
Марокко
Алжир
Сардинія
Сицилія
Корсика
Мальта
Крит
Кіпр
Ліссабон
Мадрид
Гібралтар (Брит.)
Барселона
Марсель
Тулон
Ліон
Бордо
Нант
Орлеан
Париж
Брюссель
Амстердам
Лондон
Копенгаген
Стокгольм
Санкт-Петербург
Рига
Вільно
Тільзит
Берлін
Ганновер
Кельн
Франкфурт
Лейпциг
Дрезден
Прага
Відень
Львів
Варшава
Москва
Бородіно
Малоярославець
Смоленськ
Київ
Херсон
Бессарабія
Стамбул
Салоніки
Іонічні о-ви
Неаполь
Рим
Флоренція
Венеція
Мілан
Турин
Генуя
Палермо
Туніс
Алжир
Акко
Каїр
Александрія
Єгипет
1798 м.Абукір
1805 м.Трафальгар
1807 Тільзит
1805 Аустерліц
1809 Ваграм
1806 Єна
1813 Лейпциг
1812 Бородіно
1812 Малоярославець
1812 Смоленськ
1815 Ватерлоо
Рейн
Ельба
Луара
Дунай
Дністер
Одер
Вісла
Рейнський союз
Герцогство Варшавське
Австро-Нідерланди
Іллірія
Неаполітанське кор.



Поясніть смисл легендарної фрази, яку вимовив Наполеон перед цією битвою: «Солдати, сорок століть історії дивляться на вас!».

Антуан-Жан Гро. Битва біля пірамід. *1810*

У панівних колах Франції виник план державного перевороту й установлення військової диктатури. Найкращим претендентом на роль майбутнього диктатора вважався генерал Бонапарт, який, кинувши напризволяще свою армію в Єгипті, терміново з'явився в Парижі. **18 брюмера VIII року республіки (9 листопада 1799 р.)**, спираючись на відданих солдатів, він фактично розігнав Раду п'ятисот, скасував режим Директорії і змусив колишніх депутатів ухвалити закон про передачу влади трьом консулам (правителям). Повновладним правителем Франції із званням першого консула ставав 30-річний генерал Бонапарт (інші консули значної ролі не відігравали).

1. Схарактеризуйте економічний розвиток Франції напередодні революції.
2. Які верстви французького суспільства і чому були особливо незадоволені своїм становищем та політикою короля?
3. Що заважало продуктивній роботі Установчих зборів на користь народу?
4. Схарактеризуйте форми виявлення громадянської активності у Франції під час революції.
5. Чому якобінці, які встановили жорстку диктатуру, у конституції 1793 р. обіцяли громадянам набагато ширші права, ніж попередня влада?
6. Чому термідоріанці, які здійснили переворот під гаслами боротьби з якобінським терором, прийшовши до влади, самі вдалися до аналогічних дій?
7. Чиї інтереси захищала нова термідоріанська влада?
8. Визначте причини бонапартистського перевороту 1799 р.

1. У зошитах заповніть порівняльну таблицю.

	Законодавча діяльність	Соціальна політика	Політичні погляди	Результати діяльності
Жирондисти Позитив				
Негатив				
Якобінці Позитив				
Негатив				

2. Розгляньте на карті (с. 16) основні події італійського та єгипетського походів і позначте на контурній карті місця найважливіших битв.
3. Візьміть участь в інтелектуальних онлайн-перегонах «Французька революція».

https://cutt.ly/GWscSq5

4. Складіть онлайн-пазл «Історичні особистості часів Французької революції».

https://cutt.ly/DWscDZt

Перегляньте відео «Французька революція». Об'єднайтеся в малі групи та оберіть одного з лідерів Французької революції. На основі матеріалів параграфа та відеоматеріалів складіть його історичний портрет і презентуйте на загал.

https://cutt.ly/kTHQbKI (тривалість 06 хв 30 с)

§3 ВІЙНИ НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ ФРАНЦІЇ. ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС

Актуалізація знань. Складіть логічні пари зі слів у хмаринці.



1. Франція в період Консульства та Імперії. Переворот 9 листопада 1799 р. призвів до встановлення у Франції військової диктатури, що орієнтувалася на інтереси нової французької буржуазії. У диктатурі панівні кола вбачали захист як від спроб відновлення монархії, так і від демократичних прагнень народних мас. Захопивши владу, Бонапарт силою закріпив вигідні власникам перетворення часів революції та скасував усі демократичні інститути та завоювання. Він не зазіхав на основні здобутки революції: знищення феодальних відносин, перерозподіл земельної власності та зміну її характеру, а лише жорстко запровадив новий лад і вжив заходів для його подальшого стабільного розвитку.

Перший консул зосередив у своїх руках командування армією, призначення на вищі військові й цивільні посади, керівництво внутрішньою і зовнішньою політикою. Він фактично контролював діяльність усіх державних органів. Було остаточно скасовано місцеве самоврядування, у департаментах розпоряджалися ставленики першого консула – префекти, а мери міст і сільських громад призначались як чиновники.

У Франції закрили 60 газет із 73-х, а решту поставили під суворий контроль держави. Міністром поліції призначили Ж. Фуше, який охопив усю країну системою поліцейського нагляду. Колишніх революціонерів, ідейних нащадків якобінців, переслідували й висилали до колоній Франції.

Одним з найважливіших засобів зміцнення своєї влади Бонапарт вважав релігію. У 1801 р. він уклав договір з папою Пієм VII, за яким католицтво проголошувалося «релігією більшості французів». Натомість папа визнав нових власників розпроданих церковних земель.

У 1802 р. повноваження Бонапарта як першого консула стали довічними, він здобув право затверджувати мирні договори й призначати собі наступника. Водночас створили Консульську гвардію і заснували нову державну відзнаку – орден Почесного легіону. Зміцнивши свою владу, у 1804 р. Бонапарт домігся проголошення себе **імператором**.

Дізнайтеся з додаткових джерел, ким була дружина Наполеона, коронацію якої зображено на картині.



Жак Луї Давид. Коронація Наполеона в соборі Нотр-Дам 2 грудня 1804 року. *1807*

Проте це не означало повернення до монархії XVIII ст. Згідно з рішенням Сенату, перший консул республіки проголошувався імператором французів, тобто ставав довічним монархом держави нібито за бажанням і згодою всієї французької нації. Це був початок становлення нової в історії Європи, вже не дворянської, а буржуазної монархії.

Поступово у Франції зникали останні залишки республіканізму. Термін «республіка» зникає із вжитку, залежні від Франції республіки перетворюються на королівства. У 1808 р. було створено «імперське дворянство», вище військове командування та чиновництво Франції здобуло гучні дворянські титули.

Подумайте! Чому французький народ не виступив на захист республіканського ладу?

Значну увагу імператор Наполеон I приділяв упорядкуванню старих і розробці нових норм права, що закріплювали буржуазні перетворення у країні та зміцнювали режим його особистої влади. У Франції розробили нові Торговельний, Карний і Цивільний кодекси. Останній, що набув чинності в **1804 р.**, дістав назву **Кодекс Наполеона**. Цей збірник законів ліквідовував становий поділ суспільства та дворянські привілеї, стверджував принцип громадянського рівноправ'я, стояв на сторожі приватної власності й законодавчо закріплював свободу буржуазного підприємництва.

Документ

Кодекс Наполеона

Власність – це право повною мірою користуватися речами за власним розсудом так, щоб це користування не заборонялося законом і регламентом.

Ніхто не може бути змушений поступитися своєю власністю, якщо це не відбувається з причини суспільної користі та за справедливу й попередню винагороду. Власність на майно, як рухоме, так і нерухоме, дає право на все, що це майно виробляє, а також на те, що природно або штучно поєднується в цьому майні. Це право називається «правом приєднання».

Як ви вважаєте, які суспільні верстви Франції були особливо зацікавлені в ухваленні Цивільного кодексу?

2. Війни наполеонівської Франції. Захопивши владу, Бонапарт негайно відновив воєнні дії проти сил антифранцузької коаліції. Вдало скориставшись суперечками між союзниками, він вдруге вступає в Північну Італію і в 1800 р. завдає австрійцям нищівної поразки під **Маренго**. За мирним договором австрійці були знову змушені визнати загарбання французів у Бельгії, Німеччині та Італії, а в 1802 р. мир підписала й Англія.

Проте обидві сторони розглядали цей мир як тимчасову угоду. У 1805 р. утворюється **третя антифранцузька коаліція** у складі Англії, Австрії, Росії і Неаполітанського королівства.

Вважаючи основним своїм суперником Велику Британію, Наполеон зосередив на березі Ла-Маншу 130-тисячну армію, яку мали переправити через протоку 2300 плоскодонних суден. Успішній десантній операції заважав лише англійський флот. Французи зібрали потужну ескадру, яка разом з кораблями їхніх нових союзників – іспанців – значно переважала сили британців. Проте адміралу **Нельсону** вдалося завдати їм нищівної поразки біля мису **Трафальгар** (Іспанія) і сподівання Наполеона на можливість висадки десанту в Англії було безнадійно поховано.

Дізнавшись про просування до східних кордонів Франції австрійської і російської армій, Наполеон блискавично перекидає свої головні сили за Рейн. Вирішальна битва між французькою і об'єднаною австро-російською арміями відбулася в Чехії біля селища **Аустерліц** у грудні **1805 р**. Союзники зазнали поразки й Австрія була змушена капітулювати.

Воєнні дії продовжувала Росія. У **1806 р**. вона уклала союзний договір із Пруссією, до якого згодом приєдналися Англія і Швеція. Так утворилася **четверта антифранцузька коаліція**. Проте вона проіснувала недовго. У жовтні 1806 р. Наполеон вщент розгромив прусські війська та через тиждень після початку війни коаліція перестала існувати. У захопленій столиці Пруссії – Берліні – Наполеон підписав декрет про континентальну блокаду, заборонивши всім союзним і залежним від Франції державам торгувати з Англією. Втративши надію на вторгнення в Англію, Наполеон вирішив «задушити» її економічно, закривши для неї європейські ринки. Оголошення континентальної блокади надавало війні загальноєвропейського характеру. До економічних санкцій проти Англії мусили приєднатися всі європейські країни.

Подумайте!

Робота у групах. Обговоріть, наскільки ефективною могла бути тактика економічних санкцій і кому вона могла бути вигідною. Висновки презентуйте на загал.



Чому, на вашу думку, континентальна блокада зазнала краху? Аргументуйте.

Англійська карикатура на континентальну блокаду: «Гігантська англійська торгівля і мізерна блокада»

Тим часом у Східній Пруссії продовжувалися воєнні дії, де росіяни зазнали серйозної поразки. За **Тільзітським миром 1807 р.** Росія визнавала всі завоювання Наполеона та була змушена приєднатися до континентальної блокади. На Пруссію Наполеон наклав величезну контрибуцію і значно зменшив її територію. На відібраних у Пруссії польських землях утворювалося герцогство Варшавське.

Після цього Наполеон рушив на Іспанію, позбавив престолу іспанських Бурбонів і передав його своєму брату Жозефу. Однак на боротьбу проти французьких загарбників піднявся весь іспанський народ. Усією країною розгорнулася партизанська війна – **герилья**. Французи так і не спромоглися повністю підкорити волелюбну Іспанію і мали постійно тримати там 250-тисячну армію.

Дізнайтесь! У яких творах мистецтва (література, живопис) яскраво зображено події боротьби іспанського народу проти французьких окупантів?

Труднощами французів в Іспанії скористався австрійський уряд, що прагнув реваншу за програні раніше війни. У 1809 р. Австрія і Англія сформували **п'яту антифранцузьку коаліцію**. Однак в липні 1809 р. Наполеонові вдалося перемогти австрійську армію під **Ваграмом**. За підписаним мирним договором Австрія втрачала величезні території та вихід до моря.

3. Занепад і загибель наполеонівської імперії. У 1808–1811 рр. імперія Наполеона досягла вершини своєї могутності. Але водночас намітився й початок її внутрішньої кризи, стала очевидною нездійсненність наполеонівських планів установити панування у всій Європі. Війни виснажували сили Франції. Щорічні набори до армії викликали зростаюче невдоволення народу, а високі податки на її утримання – обурення буржуазії. Ставало очевидним, що політика континентальної блокади зазнала краху. Англійські товари продовжували контрабандно надходити до європейських країн, і сам імператор таємно купував в Англії сукно для своєї армії. Посилювалося невдоволення народів Європи, що потерпали від поборів і постачання солдатів у французьку армію.

Навіть найближче оточення Наполеона висловлювало незадоволення безперервними війнами, які заважали панівним колам Франції спокійно користуватися славою і здобутим багатством.

Проте в червні 1812 р., зібравши 640-тисячну «**Велику армію**», Наполеон рушив у похід на Росію. Наполеон рвався до Москви, сподіваючись, що захоплення другої російської столиці змусить імператора Олександра I капітулювати.

Подумайте! Чому Наполеон, незважаючи на невдоволення народу та навіть свого оточення, продовжував завойовницькі війни?

Головнокомандувач російської армії М. Кутузов вступив у бій із французами на підступах до Москви біля села **Бородіно**. Російські війська змогли утримати поле бою і завдати французам значних втрат, але Кутузов вирішив відступити й залишити Москву без бою. Французькі війська заволоділи містом, де відразу розпочалися грабунки й зайнялися пожежі. Проте очікуваної від Олександра I пропозиції миру Наполеон не отримав. Тимчасом як росіяни збирали підкріплення, французькі війська танули, не маючи можливості здобувати спорядження і продовольство.

У жовтні 1812 р. «Велика армія» залишила Москву. Відступаючи під ударами супротивника, страждаючи через голод і сувору зиму, французи зазнали величезних втрат. Із 640 тисяч, що влітку перетнули кордон Росії, назад у грудні 1812 р. повернулося лише 30 тисяч солдатів і офіцерів. Кинувши напризволяще залишки своєї деморалізованої армії, Наполеон із гвардійцями поспішив до Парижу, побоюючись, що звістка про поразку спричинить повстання в столиці.



Опишіть зміст зображеного на картині. Які емоції викликає у вас картина

Адольф Нортен. Відступ Наполеона з Москви. *1851*

Поразка французів у Росії стала сигналом до утворення в 1813 р. **шостої антифранцузької коаліції**. Крім Англії і Росії, до неї увійшли Пруссія, Іспанія, Португалія, Швеція і останньою – Австрія, уряд якої понад усе боявся нового розгрому. Наполеон чинив відчайдушний опір союзникам на території Німеччини. У жовтні 1813 р. під Лейпцигом відбулася чотириденна **«битва народів»**. У ній проти французької армії (190 тисяч осіб) билися війська Росії, Пруссії, Австрії і Швеції (300 тисяч осіб). Наполеона було розгромлено і, втративши половину армії та майже всю артилерію, він відступив.

У січні 1814 р. союзні війська перетнули кордон Франції. Сподівання Наполеона на суперечки між союзниками й розпад коаліції не справдилися. Спроби імператора зібрати нову армію також не мали успіху. Після того як союзники, не наразившись на опір, увійшли до Парижу, під тиском власного оточення Наполеон зрікся престолу. Йому залишили імператорський титул і передали в довічну власність о. Ельба біля узбережжя Італії, який і став місцем його заслання.

На вимогу союзників королем Франції проголосили брата страченого Людовіка XVI, який вступив на престол під іменем **Людовіка XVIII**.

4. «Сто днів» Наполеона. Після реставрації (відновлення влади) Бурбонів тисячі офіцерів та урядовців наполеонівської імперії позбавили їхніх посад. До Франції масово поверталися дворяни-емігранти, які вимагали повернення родових маєтків і спадкових привілеїв. Тривога охопила селян, яким загрожувала не лише втрата землі, а й поновлення колишніх феодальних повинностей.

Довідавшись про загальне невдоволення у країні, 1 березня 1815 р. на чолі своїх гвардійців Наполеон висадився на півдні Франції і рушив на Париж. Висланні проти імператора війська перейшли на його бік, а Людовік XVIII із сім'єю ледве встиг втекти із столиці. 20 березня Наполеон вступив у Париж. Але, прийшовши до влади вдруге, він не довго тримав її у своїх руках – лише сто днів.

Прагнення імператора розбити союзників по частинах не здійснилися. 18 червня під містечком Ватерлоо поблизу Брюсселя англо-прусські війська остаточно розгромили наполеонівську армію. Полонений імператор вдруге зрікся престолу, після чого його вислали до Південної Атлантики на острів Святої Єлени, де він і помер у 1821 р.

Через 19 років після смерті імператора французи отримали право перевезти його рештки на землю Франції. Їх, подібно до поховань єгипетських фараонів, замурували в шість домовин, які помістили у великий саркофаг із червоного граніту в паризькому Будинку інвалідів.

Подумайте! Використовуючи прийом «Вільний мікрофон», у загальному колі обговоріть, чому французи з такими почестями поховали Наполеона Бонапарта у 1840 р. Дізнайтеся з додаткових джерел, яким є ставлення до постаті Наполеона в сучасній Франції.

5. Віденський конгрес та його наслідки. Ще в березні 1814 р. головні учасники антифранцузької коаліції – Росія, Австрія, Англія і Пруссія – домовилися скликати дипломатичний конгрес, який мав підбити підсумки тривалих війн в Європі. Переможці прагнули закріпити здобуту перевагу, захистити Європу від можливості реставрації бонапартистського режиму, відновити втрачені станові привілеї дворянства й абсолютистські режими, а також перекроїти на свою користь карту Європи.



Що зображено на карикатурі?

Карикатура на роботу Віденського конгресу

До Відня (місця проведення конгресу) з'їхалися делегати від майже всіх європейських держав. Проте найважливіші рішення ухвалювали представники

Австрії, Росії, Великої Британії і Пруссії. Скориставшись незгодами між вчорашніми союзниками, рівної участі в нарадах як представник п'ятої великої держави домігся і міністр закордонних справ Франції Талейран.

Основні наслідки Віденського конгресу

(18 вересня 1814 р. – 9 червня 1815 р.)

Здебільшого відновлено дореволюційні порядки в Європі (абсолютизм і станові привілеї дворян).

Затверджено принцип рівноваги сил в Європі, що мав не дозволити жодній з держав домінувати на континенті.

Франція втратила землі, загарбані Наполеоном, і повернулася до кордонів 1792 р. (у листопаді 1815 р. її територію було ще більше обмежено кордонами 1789 р.).

З **Південних Нідерландів** (майбутня Бельгія) і **Голландії** утворено королівство **Нідерланди.**

Утворено **Швейцарську конфедерацію** і закріплено її нейтральний статус.

Утворено нову конфедерацію **Німецький союз** (із 34 монархій і 4 вільних міст – Гамбурга, Бремена, Любека і Франкфурта-на-Майні).

Австрія повернула втрачені території (Ломбардію та Венецію і польську частину Галичини).

Пруссія здобула частину Саксонії, Рейнську область, Вестфалію, західні польські землі.

Англія отримала Мальту та колишні голландські й французькі колонії (Цейлон і Капську область на півдні Африки).

Росія отримала частину Варшавського герцогства та закріпила свої права на Фінляндію і Бессарабію.

Віденський конгрес підтвердив відродження частини колишніх монархічних режимів і, перекроївши карту Європи, закріпив, нове співвідношення сил на континенті. Проте повністю відновити колишні монархічні режими, становий поділ суспільства й привілеї дворянства вже було неможливо – європейська буржуазія ставала дедалі сильнішою. Крім того, рішення Віденського конгресу на тривалий час зменшили небезпеку виникнення великих війн і забезпечили умови відносно мирного розвитку континенту.

Подумайте! **Робота у групах.** Дайте оцінку результатам Віденського конгресу: що в них позитивне, а що – негативне. Свої висновки представте на загал.

6. Утворення Священного союзу. Події 1815 р. наочно показали монархам Європи, яку небезпеку для них може становити Франція в разі відновлення бонапартистського режиму. Ще більше їх лякала можливість розгортання на континенті революційних і національно-визвольних рухів. За ініціативи Олександра I у **вересні 1815 р.** монархи Росії, Австрії і Пруссії утворили

Священний союз. Його головною метою стала боротьба проти загрози виникнення революцій, проти визвольної боротьби. Водночас він мав гарантувати збереження політичної рівноваги в Європі, «законні» права монархів і засади абсолютизму.

Головну роль у Союзі відігравали австрійський канцлер Меттерніх й Олександр I. У 20-ті роки XIX ст., коли Європою прокотилася хвиля революцій і повстань, Священний союз став знаряддям придушення визвольного руху. За його рішенням революційну хвилю в Іспанії приборкала армія французьких Бурбонів, а в Італії – австрійські війська. У 1821 р. черговий конгрес Союзу відмовився підтримати боротьбу Греції за незалежність, полегшивши Османській імперії розправу над грецькими патріотами. Із часом між головними учасниками Союзу почали загострюватися протиріччя, і на середину 30-х років XIX ст. він фактично перестав існувати.

1. Схарактеризуйте внутрішню політику Наполеона часів Консульства.
2. Поясніть відмінність між імператорською владою Наполеона та владою інших монархів Європи.
3. Чому Росія та Австрія були змушені приєднатися до континентальної блокади?
4. Чому найближче оточення Наполеона було незадоволено його політикою в 1808–1811 рр.?
5. Чому французи, незважаючи на невдоволення, підтримали Наполеона в 1815 р.?
6. Назвіть причини краху Наполеонівської імперії.
7. Схарактеризуйте наслідки Віденського конгресу.

1. Простежте на карті (с. 16) перебіг воєнних дій в Європі під час наполеонівських війн. Позначте на контурній карті місця найважливіших битв.
2. У зошитах заповніть таблицю «Територіальні зміни в Європі внаслідок Віденського конгресу».

Країна	Що отримала	Що втратила

3. Виконайте: онлайн-вправу «Битви часів наполеонівських війн».

https://cutt.ly/xWscHOv

4. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Наслідки Віденського конгресу».

https://cutt.ly/7WscKl9

Візьміть участь у рольовій грі **«Шість капелюхів»**, під час якої з різних точок зору обговоріть постать Наполеона Бонапарта. «Синій капелюх» розпочинає та проводить гру. «Білий капелюх» перелічує лише факти з біографії Наполеона та його конкретні справи. «Жовтий капелюх» зосереджується на позитивних моментах в житті імператора та на його здобутках у різних сферах. «Чорний капелюх» виступає з критикою політики Бонапарта. «Червоний капелюх» фокусується на емоціях: як Наполеон ставився до свого оточення, за що французи любили його і чому шанують зараз. Останнім виступає «зелений капелюх», який акцентує увагу на нових ідеях у різних сферах, які намагався втілити в життя визначний історичний діяч.



Наприкінці «синій капелюх» підбиває підсумки й звертається до класу за оцінкою висловлених аргументів: хто був переконливішим, хто сподобався найбільше й з урахуванням думки більшості виставляє бали.

Запам'ятайте дати й синхронізуйте їх з подіями, що відбувалися в тогочасній Україні.

У світі

14 липня 1789 р.	взяття Бастилії	1804–1815	імперія Наполеона I
26 серпня 1789 р.	ухвалення Декларації прав людини і громадянина	9 червня 1815 р.	підписання Заключного акта Віденського конгресу
22 вересня 1792 р.	проголошення республіки у Франції	Вересень 1815 р.	утворення Священного союзу

В Україні

?

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 1

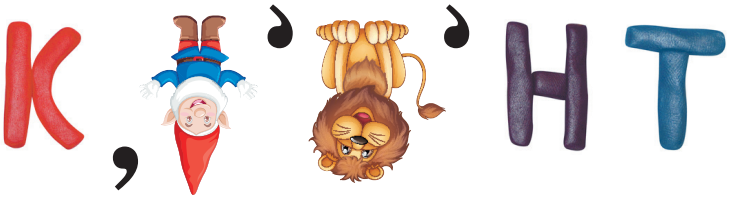
ЄВРОПА В ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

1. Назвіть нові держави, які постали вздовж кордонів Франції за рішенням Віденського конгресу.



2. У зошиті накресліть лінію часу. Запишіть етапи Французької революції від взяття Бастилії до проголошення Наполеона імператором Франції. Скільки років вона тривала?

3. Розв'яжіть ребус. Поясніть значення цього терміна.



4. Визначте, який з наведених фактів стосується біографії історичного діяча, зображеного на портреті.



А Лідер клубу кордельєрів
Б Видавець газети «Друг народу»
В Якобінський диктатор, якого відправили на гільйотину після термідоріанського перевороту
Г Жирондист, якого стратили в період якобінського терору

5. Кросворд навпаки. Складіть запитання до слів кросворду так, щоб вони розкривали сутність назв, зміст термінів й основні характеристики осіб. У центрі віднайдіть ключове слово.

			[1]В	е	р	с	а	л	ь	
	[2]М	а	р	с	е	л	ь	є	з	а
	[3]д	у	х	о	в	е	н	с	т	в	о
		[4]Н	а	п	о	л	е	о	н	
[5]Т	р	а	ф	а	л	ь	г	а	р	
				[6]Т	ю	р	г	о		
[7]к	о	а	л	і	ц	і	я			
	[8]я	к	о	б	і	н	ц	і		
	[9]і	н	ф	л	я	ц	і	я		

ТЕМАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Визначте рік появи документа, уривок з якого наведено нижче.

Метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини; цими правами є свобода, власність, безпека й опір гнобленню.

А 1789 р. **Б** 1793 р. **В** 1794 р. **Г** 1799 р.

2. Укажіть, яке з наведених тверджень є правильним.

А Привілейованим у Генеральних штатах був третій стан
Б За традицією Генеральні штати у Франції складалися з трьох палат
В Духівництво не входило до складу Генеральних штатів
Г У червні 1789 р. дворянство проголосило себе Національними зборами

3. Якого періоду в історії Франції стосується вислів «революція пожирає своїх дітей»?

А Реставрація Бурбонів
Б Якобінська диктатура
В Термідоріанський режим
Г Період Консульства

4. Визначте, яка подія стала наслідком усунення від влади історичного діяча, зображеного на портреті.



А Проголошення Французької імперії
Б Реставрація династії Бурбонів
В Встановлення Консульства
Г Проголошення республіки

5. Визначте хронологічні межі періоду наполеонівських війн.

А 1795–1804 рр.
Б 1799–1804 рр.
В 1803–1815 рр.
Г 1799–1815 рр.

6. Оберіть правильну відповідь.

«Сто днів» – це:

А Період між взяттям Бастилії і ухваленням конституції Франції
Б Період перебування при владі жирондистів
В Період існування якобінської диктатури
Г Період другого приходу до влади Наполеона Бонапарта

7. Укажіть одне з головних завдань Віденського конгресу 1814–1815 рр.

А Підписання мирного договору між Францією та членами антифранцузької коаліції
Б Суд над Наполеоном Бонапартом
В Визначення кордонів повоєнної Європи
Г Боротьба з революційним рухом у країнах Європи

Завдання на вибір трьох правильних відповідей із семи запропонованих варіантів

8. Визначте три причини Французької революції.

1 Король хотів проводити реформи, яким чинили опір багаті промисловці та торговці
2 Важка економічна криза, спричинена напливом дешевих англійських товарів

3 Через величезний державний борг Франція опинилася на межі банкрутства
4 Король витрачав багато грошей на освіту, що не подобалося підприємцям і банкірам
5 Лідери буржуазної опозиції прагнули обмежити владу короля конституцією, скасувати спадкові привілеї дворянства
6 Міністр фінансів Жак Тюрго скасував внутрішні мита у Франції, проти чого виступила буржуазія і торговці
7 Духовенство хотіло зміцнити свої позиції і підбурювало народ виступити проти короля

9. Які із зазначених заходів відносяться до періоду якобінської диктатури у Франції?

1 Поява «Цивільного кодексу»
2 Запровадження загальної початкової освіти
3 Встановлення фіксованих цін на всі товари першої потреби
4 Укладення угоди з Папою Римським
5 Безкоштовна передача землі селянам
6 Уведення смертної кари за спекуляцію продовольством
7 Створення Ради п'ятисот

10. Серед поданих імен визначте імена трьох діячів Французької революції.

1 Дені Дідро
2 Жорж Дантон
3 Томас Джефферсон
4 Каміль Демулен
5 Максиміліан Робесп'єр
6 Жан-Жак Руссо
7 Джон Локк

11. Визначте країни Європи, загарбані наполеонівськими військами.

1 Іспанія
2 Греція
3 Італія
4 Бельгія
5 Велика Британія
6 Швеція
7 Норвегія

Завдання на встановлення відповідності

12. Установіть відповідність між періодом історії Франції та ім'ям історичного діяча.

1 Якобінська диктатура	**А** Ж. Фуше
2 Термідоріанська реакція (Директорія)	**Б** Наполеон Бонапарт
3 Реставрація Бурбонів	**В** М. Робесп'єр
4 Консульство	**Г** Людовік XVIII
	Д О. Мірабо

13. Установіть відповідність між назвою документа та датою його ухвалення.

1 Перша конституція Франції	**А** 1789 р.
2 Кодекс Наполеона	**Б** 1791 р.
3 Декрет про «підозрілих»	**В** 1793 р.
4 Декларація прав людини і громадянина	**Г** 1804 р.
	Д 1807 р.

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

14. Установіть хронологічну послідовність подій Французької революції.

А Початок якобінської диктатури
Б Проголошення Франції республікою
В Установлення термідоріанського режиму
Г Проголошення «Декларації прав людини і громадянина»

15. Установіть хронологічну послідовність діяльності законодавчих органів під час Французької революції.

А Конвент
Б Законодавчий корпус
В Генеральні штати
Г Установчі збори

ЄВРОПА ТА АМЕРИКА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (1815–1870 РР.)



§4 ІНДУСТРІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Актуалізація знань. Складіть логічні пари зі слів у хмаринці.

1. Індустріальна революція та її наслідки. Індустріальна революція (яку також називають промисловим переворотом) розпочалася, як вам відомо, в Англії у XVIII ст. Згодом докорінні зміни у промисловому виробництві відбулися і в інших розвинених країнах. Основним наслідком індустріальної революції стало перетворення аграрного суспільства на індустріальне.



ІНДУСТРІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ

Промисловість

Фабрично-заводське виробництво, засноване на найманій робочій силі витісняє мануфактурне виробництво промислових товарів Значно збільшується кількість пролетаріату (робітників).

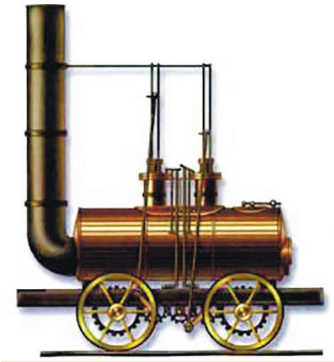
Сільське господарство

Розвивається товарне виробництво сільськогосподарської продукції. Починає використовуватись машинна техніка, штучні добрива. Розорені селяни переселяються в міста.

Індустріальна революція – перехід від мануфактури до фабрично-заводської системи машинного виробництва – полягав у заміні ручної ремісничої техніки на машини. Машини «виривали» з рук людини роботу, виконуючи її набагато швидше та ефективніше. Використання енергії пари дозволило збудувати парові машини, що замінили не лише мускульну силу людини, а й силу коліс великих водяних і вітряних млинів.

В Англії, Франції, Пруссії і США з'являються оснащені верстатами заводи й фабрики, на яких працювали сотні й тисячі найманих робітників. В Англії виникло машинобудування.

Пригадайте! З курсу всесвітньої історії за 8-й клас пригадайте перших винахідників прядильної та парової машин.



Паротяг Стефенсона

Машинобудування дозволило розпочати механізацію сільського господарства (на селі з'явилися парові сівалки та молотарки), докорінно змінило транспортну систему. У **1814 р.** англійський винахідник **Джордж Стефенсон** сконструював свій перший паротяг, а у **1830 р.** перша залізниця з'єднала два важливих промислових центри Англії – Манчестер і Ліверпуль. У 1832 р. перша залізниця з'явилась і у Франції. Розвиток залізниць став важливим чинником промислового зростання, адже за їхньою допомогою ефективніше поєднувалися джерела сировини, місця їхньої переробки та збуту готової продукції.

У 1807 р. американський винахідник **Роберт Фултон** випробував перший пароплав на р. Гудзон, а через декілька років у Англії почалося широке застосування парових кораблів.

Індустріальна революція у Великій Британії завершилася в першій третині XIX ст., у Франції, Німеччині й США – упродовж наступних десятиліть. А в порівняно відсталих країнах Європи, зокрема в Російській імперії, індустріальна революція так і залишилася незавершеною до початку Першої світової війни. Індустріально розвинені держави, зосередивши в себе левову частку промислового виробництва, здобули можливість встановити своє економічне панування у світі.

2. Суспільно-політичні наслідки індустріальної революції. Індустріальна революція зумовила значні соціальні наслідки, остаточно зруйнувавши станову систему феодального суспільства. Буржуа – власники фабрик, заводів, шахт і залізниць – швидко багатіли й поступово перетворювалися на найвпливовіший клас суспільства, відсуваючи дворян-землевласників на другий план.



Так карикатуристи зображували представників нового найвпливовішого прошарку – буржуазії

Розвиток промисловості зумовив також появу класу найманих робітників. Їхні лави поповнювалися за рахунок розорених ремісників і власників дрібних підприємств, селян, які переїжджали до міст. Кількість вільних робочих рук набагато перевищувала потреби промисловості. Цим охоче користувалися підприємці, наймаючи робітників практично за безцінь. Тривалість робочого дня, що не обмежувалася законом, нерідко сягала 14–16 годин на добу. Заробітна платня забезпечувала лише злиденний рівень існування. На підприємствах використовували працю жінок і дітей, яким платили набагато менше, ніж чоловікам.



Яку роботу виконували діти? Наскільки важкою була така праця?

Праця дітей на фабриці. *Гравюра*

Умови праці на фабриках були нестерпними й небезпечними. Відпустки чи лікарняні власники не надавали. Кожного робітника в будь-який момент могли звільнити.

3. Спроби осмислення нової дійсності. Консерватизм, лібералізм і соціалізм. Становлення парламентаризму. Формування індустріального суспільства й розвиток капіталістичних відносин сучасники сприймали по-різному. Одні засуджували новий лад і бачили в ньому лише страждання і бідування, інші – сподівалися на можливість звільнення людини, здобуття громадянських прав. Частина суспільства вітала появу машин, упровадження нової техніки й технологій, що позитивно впливало на життя і добробут людей.

У першій половині XIX ст. в Західній Європі, де існували парламенти й порівняно вільна преса, остаточно сформувалися три провідні ідеології: консервативна, ліберальна й соціалістична, – які суттєво позначилися на розвитку суспільства, характері й спрямованості політики держав, суспільно-політичних рухах.

Представники **консерватизму** (від лат. *conservo* – зберігати) заперечували революційні методи для здійснення необхідних суспільних перетворень і вкрай обережно ставилися до реформ і будь-яких нововведень. Вони віддавали перевагу тим відносинам, які давно утвердилися, вважали природними нерівність людей, монархію тощо. Для них найголовнішим було зберегти стабільність суспільства, недарма австрійський канцлер Меттерніх – ідеолог консерватизму – вважав, що спокій – найважливіша умова життя і процвітання держави.

Основними цінностями **лібералізму** (від лат. *liberalis* – вільний) вважалися свобода і рівність. Француз Бенжамен Констан зазначав, що свобода – це насамперед торжество особистості над владою.



Портрет Бенжамена Констана. *Гравюра. XIX ст.*



Етьєн Каржа. Луї Блан. *Фото. 1874–1877*

Ліберали очолювали всі революції першої половини XIX ст. Вони відстоювали рівність громадян перед законом, демократію, захищали приватну власність і свободу підприємництва від державного втручання.

Хвиля буржуазних революцій, яка прокотилася Європою в середині XIX ст., завдала нищівного удару по абсолютизму та феодальних порядках, що віджили. Поступово західне суспільство визнало ліберальні цінності, а вимоги ухвалення конституції, скликання парламентів і рівності громадянських прав стала поділяти більшість населення. Це сприяло утвердженню **парламентаризму** – нової системи політичної організації держави, за якої законодавча та виконавча влади чітко розмежовувалися, а парламент посідав провідне місце в політичному житті суспільства.

Попри поступове зникнення станової нерівності, майнова нерівність, заснована на приватній власності, лишилася. Стихійний розвиток ринкової економіки, масове розорення людей у добу індустріальної революції посилювали злидні й бідування більшості членів суспільства. На цьому ґрунті й розвивався **соціалізм**, ідеологи якого в той час єдиним засобом подолання поділу суспільства на багатих і бідних вважали скасування приватної власності та заміну її на суспільну.

Ідеологи соціалізму пропонували два основних варіанти перетворення суспільства: революційний і мирний, коли головним засобом змін і полегшення становища трудящих були реформи. Так, французький соціаліст Луї Блан, прибічник реформістського напряму, вважав, що від негараздів капіталізму – конкуренції і криз – однаково страждають як робітники, так і підприємці. Врятувати одних від безробіття, а інших від банкрутства може лише створення спільних виробничих асоціацій, на основі суспільної власності. Як внесок у власність асоціації підприємці вноситимуть гроші, а робітники – свою працю. За допомогою держави виробничі асоціації мають витіснити приватні фірми, і в суспільстві утвердиться колективна власність.



Фрідріх Енгельс і Карл Маркс

Найвідомішими представниками революційного соціалізму XIX ст. були **Карл Маркс** і **Фрідріх Енгельс**. Вони стали родоначальниками марксизму, що суворо засуджував капіталізм за експлуатацію людини людиною і вбачав єдиний шлях до звільнення трудящих у революційному перетворенні буржуазного суспільства на комуністичне. На їхню думку, лише наймані робітники – пролетаріат, позбавлений будь-якої власності, є єдиним рево-

люційним класом, який здатний боротися за перетворення приватної власності в суспільну.

Соціалісти порушили чимало актуальних проблем, важливих для захисту інтересів трудящих мас, а критика недоліків капіталізму мобілізувала робітників на боротьбу за свої права. Згодом це сприяло становленню державного соціального законодавства в розвинених країнах світу та наданню окремим формам капіталізму «людського обличчя».

4. Націоналізм. Формування в добу індустріального суспільства нових історичних спільнот – націй, розвиток національної самосвідомості в поневолених народів Європи та їхня боротьба за національну незалежність сприяли поширенню ідеології **націоналізму**. У своїй позитивній основі націоналізм спирався на патріотизм, національні почуття тих, кому була небайдужою доля власного народу, відстоював право націй на самовизначення. Водночас, у своїх крайніх проявах, націоналізм також характеризується національним егоїзмом, що виявляється в нетерпимості та ворожості до представників інших народів (шовінізм, расизм, дискримінація національних меншин) тощо.

5. Зміни в повсякденному житті. На початку XIX ст. в більшості країн Європи вже не було кріпосного права. Головним виробником продовольства ставав приватний підприємець – фермер, що використовував техніку, добрива та наймав робітників. У пошуках роботи селяни часто переселялися в міста. Населення міст поступово зростало, особливо в промислових центрах. Цей процес має назву **урбанізація**. Із часом міське населення стало дорівнювати сільському, а згодом – переважати над ним.

У зв'язку із зростанням чисельності населення в містах будували багато нових громадських споруд: крамниць, універсальних магазинів, банків, вокзалів тощо. Зростання цін на землю спонукало власників будувати висотні будинки, де господарі здавали квартири в оренду.

Індустріальна доба змінила обличчя міст, побут людей. Завдяки паровому транспорту й системі зв'язку трансформувались уявлення людей про відстані. Розширювався потік інформації. Телеграф ще був надбанням переважно урядовців і бізнесменів. Змінювалась архітектура міст. У США ввійшли в моду висотні будинки – **хмарочоси**. У будинках з'явилась електрика й газ, до того ж останній давав як тепло, так і світло. Побудували великі універсальні магазини, де можна було купити все, що потрібно. Європейці й мешканці великих міст США пересувалися на трамваях і метро, користувалися телефонним зв'язком.

Хоча в провідних державах світу освіті надавалося велике значення, вона була доступна не кожному. Лише у Франції, Англії, Італії та Швеції в 70-х роках XIX ст. розпочався перехід до загальної початкової освіти за державний кошт. Загалом рівень грамотності в Західній Європі сягав 80–90 %.

1. Які наслідки мала індустріальна революція в економічній сфері?
2. Завдяки чому буржуазія в XIX ст. стає найвпливовішим прошарком суспільства?
3. Схарактеризуйте зміни в житті та побуті різних верств населення.
4. Які три провідні ідеології сформувалися в Західній Європі в першій половині XIX ст.?
5. Окресліть основні риси парламентаризму.
6. Як змінилася архітектура міст?

1. У зошитах заповніть порівняльну таблицю ідеологічних засад консерватизму й лібералізму.

Течія	Ставлення до власності	Ставлення до реформ	Ставлення до громадянського рівноправ'я	Ставлення до свободи підприємництва	Ідеологи
Консерватизм					
Лібералізм					

2. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Початок становлення індустріального суспільства».

https://cutt.ly/xWscZwv

3. Перегляньте відео «Як промислова революція вплинула на життя людей». На основі матеріалів параграфа та відеоматеріалів напишіть аналітичну записку «Суспільні наслідки індустріальної революції: рух вперед чи занепад». Орієнтовний план: 1) назва; 2) вступ: формулювання проблеми дослідження; 3) основна частина (аналіз проблеми з аргументами); 4) висновки.

https://cutt.ly/eTHQ1kC (тривалість 04 хв 48 с)

Виконайте творчий проєкт «**Дискусійне кафе**». Оберіть команди (по 2–3 особи) прихильників лібералізму (1 команда) та марксизму (2 команда). Перші відстоюють ідеали вільного підприємництва, свободи особистості тощо. Другі – говорять про несправедливість капіталістичного устрою щодо найманих робітників, необхідність знищення приватної власності й встановлення диктатури пролетаріату. Промови з кожного боку тривають по 2–3 хв. Решта – «відвідувачі кафе» – спостерігають за «батлом» ідеологічних суперників, ставлять запитання і визначають переможців.



§5 ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.



Актуалізація знань. Дайте назву групі слів у хмаринці.



1. Англія на початку XIX ст. Торі при владі. У першій половині XIX ст. Велика Британія стала наймогутнішою індустріальною та колоніальною державою світу. За рівнем промислового виробництва й торгівлі вона випередила інші країни. Проте в політичному житті країни в цей час, як і раніше, домінували дворяни-землевласники. Користуючись тим, що представники земельної аристократії – угруповання **торі** – повністю контролювали обидві палати парламенту, вони домоглися введення в 1815 р. надзвичайно високих мит на ввезення іноземного хліба. Ці «хлібні закони» перетворили лендлордів на монополістів, тобто єдиних продавців зерна у країні, чим вони й скористалися, значно підвищивши ціни на продукти харчування.

Це викликало обурення більшості населення Англії. Загальне невдоволення спричинило масові заворушення, які уряд торі придушував силою зброї. Так, у серпні 1819 р. під Манчестером війська розігнали 80-тисячний мітинг робітників, учасники якого вимагали скасувати «хлібні закони» і запровадити загальне виборче право.

Дізнайтеся з додаткових джерел детальні обставини Манчестерської бійні. Складіть невелику розповідь про зображену подію.



Річард Карлайл. Манчестерська бійня. *1819*

Політика урядів торі стала дещо м'якшою в 20-х роках XIX ст., коли до влади прийшло ліве крило цього угруповання. У 1824 р. уряд дозволив утворення робітничих спілок – **тред-юніонів**, зменшив покарання за кримінальні злочини. У 1829 р. через парламент провели закон про надання виборчих прав католикам, що дозволило брати участь у виборах населенню Ірландії.

2. Перша парламентська реформа. Тривале перебування торі при владі значною мірою пояснювалося застарілою виборчою системою, яка збереглася в країні ще із часів середньовіччя. За традицією депутатів до палати громад висували графства (області) і міста. Проте у графствах для виборців і кандидатів встановили високий майновий ценз, що дозволяло обиратися лише найбагатшим дворянам. А в містах виборча система була вкрай невпорядкована. У той час, як великі промислові центри (Манчестер, Бірмінгем, Лідс, Шеффілд) з численним населенням не мали права представництва в парламенті, виборчі права зберігали мешканці старих середньовічних містечок, багато з яких за століття обезлюдніли та просто залишалися цятками на карті. Депутатів від таких **«гнилих» містечок** фактично призначав місцевий лендлорд, на землі якого вони розташовувалися.

Поступово у країні посилювалися вимоги проведення виборчої реформи, які особливо підтримувала англійська буржуазія. Рух за парламентську реформу очолили лідери угруповання **вігів**, сподіваючись відновити втрачену популяр-

ність і повернутися до влади. Віги, хоча походили, як і торі, з аристократичних родин, були схильні підтримувати інтереси промислово-торговельної буржуазії.

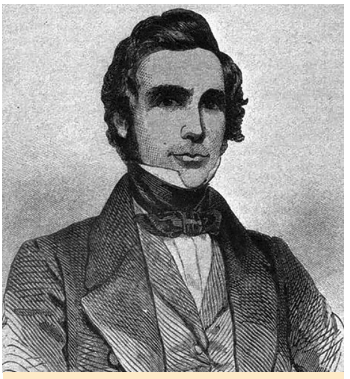
У **1832 р.** за ініціативи керівника уряду вігів лорда **Грея** в Англії впровадили першу парламентську реформу. 56 «гнилих» містечок з населенням менше двох тисяч осіб позбавили права представництва в парламенті. Як наслідок, у палаті громад вивільнилося майже 150 місць, які розподілили між новими промисловими містами країни, Шотландією та Ірландією. Зменшення майнового цензу збільшило вдвічі кількість виборців у країні. Це була перша перемога промислових підприємців над земельною аристократією. Буржуазія примножила своє представництво в парламенті і, відповідно, свій вплив у державі. Проте дрібні підприємці й робітники виборчих прав так і не отримали.

Подумайте! Чому аристократи-віги стали підтримувати інтереси промислово-торговельної буржуазії?

У 1830-х роках уряд вігів здійснив й інші помірковані реформи: в англійських колоніях скасували рабство, а також запровадили перше в історії державне фабричне законодавство. У 1831 р. заборонили нічну працю підлітків до 18 років, у1833 р. – працю дітей до 9 років. Контроль за цими заходами здійснювала створена фабрична інспекція.

Проте під тиском промисловців, які посилили своє представництво в палаті громад, у 1834 р. парламент ухвалив новий Закон про бідних, що скасував старовинний обов'язок багатих сплачувати спеціальний податок на користь бідняків. Відтепер англійці, які не мали домівки й засобів для існування, мали жити в робітних будинках окремо від своєї сім'ї, були змушені працювати у вкрай тяжких умовах.

3. Чартизм. Характер парламентської реформи, як й ухвалений Закон про бідних, наочно свідчили, що британські панівні кола далекі від думки про полегшення долі абсолютної більшості населення. Вони дійшли висновку, що становище робітників можна поліпшити лише за умови, якщо їхні представники будуть у парламенті та зможуть впроваджувати потрібні закони. Отже, головною метою робітничих організацій стало проведення нової парламентської реформи.



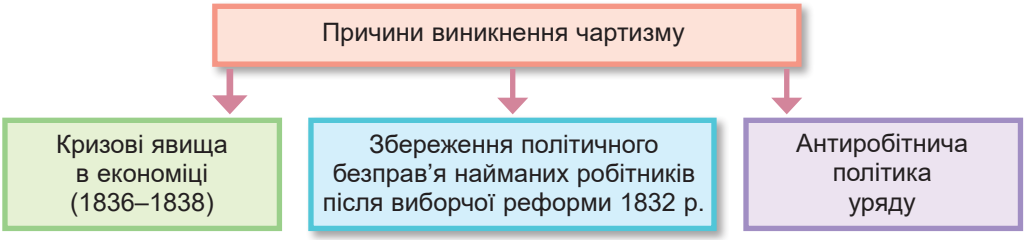
Вільям Ловетт

У **1836 р.** Лондонська асоціація робітників, яку очолював столяр **Вільям Ловетт**, розробила своєрідну політичну програму англійського робітничого руху, яка передбачала шість головних вимог:

- загальне виборче право для дорослого чоловічого населення;
- скасування майнового цензу для виборців;
- рівні виборчі округи;
- таємне голосування;
- щорічне переобрання членів парламенту;
- оплату праці членів парламенту.

Учасники Лондонської асоціації та інших робітничих організацій подали до парламенту петицію зі своїми вимогами, яка отримала назву **Народна хартія**

(від англ. – *charter*). Саме тому увесь рух за надання виборчих прав робітникам і полегшення їхнього становища дістав назву **чартизм**.



Першу петицію чартистів, унесену до парламенту в **1839 р.**, відхилили. Така сама доля спіткала й другу петицію **1842 р.**, незважаючи на те, що її підписали 3,3 млн осіб. У квітні **1848 р.** чартисти скерували до парламенту третю петицію. До того ж лідери чартистського руху, чекаючи на чергову відмову, готувалися провести в Лондоні масову маніфестацію і звернутися з прямим посланням до королеви Вікторії з вимогою розпустити парламент й ухвалити Народну хартію. Проте нерішучість чартистів та урядові репресії звели нанівець усі їхні сподівання. Палата громад оголосила всі підписи сфальсифікованими та взагалі відмовилася розглядати петицію.

Чартистський рух занепадав. Проте 20-річна боротьба робітників за свої громадянські права та поліпшення становища не пройшла марно. **1847 р.** в Англії, у першій з європейських країн, було встановлено **10-годинний робочий день**.

Документ

Акт, що обмежує години праці підлітків і жінок на фабриках. 8 червня 1847 р.

З першого липня 1847 р. жодна з осіб, молодша 18 років, не буде працювати на фабриці більше 11 год на день або більше 63 год на тиждень.

З 1 травня 1848 р. жодна з осіб, молодша 18 років, не буде працювати на фабриці більше 10 год на день або більше 58 год на тиждень.

Обмеження, що встановлюються цим актом стосовно праці осіб, які не досягли 18 років, будуть поширюватись і на жінок, старших 18 років.

Чим було зумовлено ухвалення цього закону?

4. Англія – «майстерня світу». У 50–60-х роках XIX ст. першість Англії у світовій промисловості й торгівлі сягнула своєї вершини. Переваги, пов'язані з більш раннім завершенням індустріальної революції, а також використання ресурсів колоній забезпечили британським підприємцям монопольне становище на світовому ринку. Наприкінці 1860-х років Англія видобувала вугілля в 5 разів більше, ніж Німеччина, і в 4 рази більше, ніж США. У середині XIX ст. в Англії було зосереджено половину світового виробництва чавуну, вугілля і бавовняних тканин. Країна стала найбільшим експортером машин та устаткування, своєрідною **«майстернею світу»**.

Важливу роль у прискоренні промислового розвитку Англії відіграла відмова від протекціонізму (зокрема «хлібних законів») і перехід у 40-х роках XIX ст. до вільної, безмитної торгівлі. Не боячись конкуренції на власному ринку, англійські підприємці використовували безмитну торгівлю (фрітред) як засіб економічної експансії. Безмитне ввезення в європейські країни дешевих англійських

товарів дозволяло британським торговцям легко долати місцевих конкурентів. У 60-х роках XIX ст. Англія домоглася підписання низки дуже вигідних торговельних угод із Францією, Італією, Австрією і німецькими державами, заполонивши ринки цих країн дешевою промисловою продукцією. Англія перетворилася на «**світового банкіра**». Фунт стерлінгів став головним засобом міжнародних розрахунків, а Англійський банк – світовим центром фінансових угод.

Подумайте! Чому відмова від протекціонізму та перехід до безмитної торгівлі сприяли перетворенню Великої Британії на «майстерню світу»?

5. Утвердження парламентської монархії. Становлення політичних партій. 50–60-ті роки XIX ст. стали періодом не лише розквіту британської економічної могутності, а й остаточного утвердження парламентської монархії.



Франц Вінтерхальтер. Королева Вікторія. *1844–1845*

Палата громад витіснила на другий план палату лордів і звела до мінімуму політичний вплив королівської влади. Проте англійська монархія зберегла певні важелі впливу на політичне життя країни. З 1837 по 1901 р. трон Великої Британії посідала королева Вікторія, яка стала символом Англії в добу її найвищого піднесення. Вступивши на трон в юному віці, Вікторія швидко засвоїла парламентські традиції і конституційні звичаї. Королева не конфліктувала з парламентом і не зазіхала на його повноваження. Але всі прем'єр-міністри Англії починали листи до неї словами «Смиренно виконуючи свій обов'язок» і робили свої доповіді стоячи.

Подумайте! Якось королева Вікторія записала у своєму щоденнику: «Ми, жінки, не створені для правління. Якби ми були чесні самі із собою, то відмовилися б від чоловічих занять». Як ви гадаєте, чи погодилася б з такою думкою більшість сучасних жінок? Обґрунтуйте.

До середини XIX ст. в Англії остаточно утвердилася **парламентська двопартійна система**, за якої влада у країні переходила від однієї політичної партії до іншої. У цей час за традиційними британськими партіями закріплюються нові назви: торі стали називатися **консерваторами**, а віги – **лібералами**. Упродовж 40–60 років XIX ст. переважало правління ліберальних кабінетів, які охочіше за консерваторів упроваджували політичні реформи, що розширювали вплив і права буржуазії.

ПОДРОБИЦІ

Закон про скасування ввізних мит на хліб у 1846 р. ухвалив уряд Роберта Піла, який був лідером торі та головою парламентської фракції. Але як людина великого державного розуму, неупереджено мисляча й самостійна, він зумів піти всупереч інтересам власного електорату – англійських землевласників і підтримати буржуазію, від якої в той час залежала економічна могутність Великої Британії.

Подумайте! Чому прем'єр-міністр Великої Британії виступив проти інтересів власної партії і виборців, пожертвувавши своєю політичною кар'єрою?

Із зростанням економічної могутності для буржуазії дедалі обтяжливішим було становище, коли її інтереси в парламенті представляли спадкові політики-аристократи. У 50-х роках XIX ст. буржуазне крило лібералів на чолі з **Віль-**

ямом Гладстоном відкрито вимагало подальшого розширення виборчого права та проведення нової парламентської реформи.

У 1866 р. з ініціативи Гладстона до парламенту було внесли білль (законопроєкт) про реформу, що передбачав зниження виборчого цензу, але зусиллями консерваторів ухвалення закону зірвали. Це спричинило масовий рух протесту всією Англією. За цих умов з ініціативи одного з лідерів торі **Бенджаміна Дізраелі** консерватори в **1867 р.** впровадили другу парламентську реформу, яка значно розширила лави виборців за рахунок дрібних підприємців, фермерів і кваліфікованих робітників.

6. Зовнішня і колоніальна політика Англії. Промислова перевага Англії зміцнила її провідне становище у світовій політиці. Вона дозволяла британцям без перешкод «правити морями», утверджувати свою торговельну гегемонію і розширювати колоніальні володіння. Один з визначних політичних діячів лорд Пальмерстон чітко сформулював принципи зовнішньої політики Англії: «У Британії немає ані вічних союзників, ані постійних друзів. Вона має лише постійні інтереси». Керуючись цим правилом, усі англійські уряди, ліберальні й консервативні, з рідкісною одностайністю прагнули послабити політичних суперників та усунути конкурентів із зовнішніх ринків.

В інтересах торговельної і промислової буржуазії Англія здійснювала активні колоніальні загарбання. Найважливішою у Британській колоніальній імперії була Індія – країна з майже 300-мільйонним населенням. У **1857–1859 рр.** в Індії спалахнуло могутнє визвольне повстання, але англійські війська його жорстоко придушили. Також у Новій Зеландії чисельність місцевих жителів – маорі – унаслідок винищувальних воєн скоротилася втричі. В Австралії і на острові Тасманія колонізатори відтісняли корінне населення в посушливі райони й цим прирікали на вимирання.

Безжалісно придушуючи найменший опір у колоніях, де основне населення становили корінні жителі, англійський уряд ішов на поступки там, де переважали білі переселенці. У **1867 р.** найбільша англійська колонія Канада одержала статус **домініону** – самоврядної території.

У 50–60-х роках XIX ст. таке само право здобули інші «білі колонії» Англії, зокрема Капська земля, Наталь, Австралія та Нова Зеландія.

Проте суті колоніального володарювання це не змінювало. Прикладом була перша англійська колонія – Ірландія. Майже вся земля на «Зеленому острові» була власністю англійських лендлордів, а ірландці – її безправними орендарями. Великі землевласники постійно збільшували орендну плату, без жалю зганяли дрібних орендарів із землі за несплату, прирікаючи на голодну смерть. Через голод і хвороби в Ірландії гинули сотні тисяч селян.

Чому, на вашу думку, художник використав саме образ спрута?



«Спрут». Карикатура на колоніальну політику Великої Британії

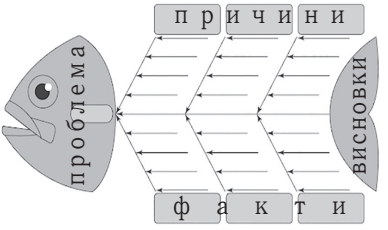

Світ у середині XIX ст.
Колоніальні держави та їхні володіння:
Велика Британія
Франція
Нідерланди
Португалія
Іспанія
Данія
Кордони держав і володінь на середину XIX ст.
Цифрами позначено:
1 Британський Гондурас
2 Москітовий берег (Брит.)
3 Нідерланди
4 Сардинське королівство
5 Гамбія (Брит.)
6 Португальська Гвінея
7 Французька Гвінея
8 Сьєрра-Леоне (Брит.)
9 Берег Слонової Кістки (Фр.)
10 Золотий Берег (Брит.)
11 Іспанська Гвінея
12 Хівинське ханство
13 Бухарське ханство
14 Кокандське ханство
15 Афганістан
16 Камбоджа
ПІВНІЧНА АМЕРИКА
ПІВДЕННА АМЕРИКА
ЄВРОПА
АЗІЯ
АВСТРАЛІЯ
США
МЕКСИКА
Канада (Брит.)
Гренландія (Дан.)
Ісландія (Дан.)
ВЕЛИКА БРИТАНІЯ
ІРЛАНДІЯ
ФРАНЦІЯ
ІСПАНІЯ
ПОРТУГАЛІЯ
ШВЕЦІЯ
НІМЕЧЧИНА
ПОЛЬЩА
АВСТРІЯ
ШВЕЙЦАРІЯ
ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
ПЕРСІЯ
ІНДІЯ
КИТАЙ
МОНГОЛІЯ
МАНЬЧЖУРІЯ
ТИБЕТ
ЯПОНІЯ
КОРЕЯ
В'ЄТНАМ
СІАМ
БІРМА
Філіппіни (Ісп.)
Нідерландська Ост-Індія
Австралія (Брит.)
Нова Зеландія (Брит.)
БРАЗИЛІЯ
ПЕРУ
БОЛІВІЯ
ЧИЛІ
АРГЕНТИНА
ПАТАГОНІЯ
ВЕНЕСУЕЛА
ГВІАНА
ЕКВАДОР
ПАРАГВАЙ
УРУГВАЙ
ЛІБЕРІЯ
Сенегал (Фр.)
Алжир (Фр.)
Гібралтар (Брит.)
Канарські о-ви (Ісп.)
Азорські о-ви (Порт.)
Бермудські о-ви (Брит.)
Багамські о-ви (Брит.)
Ямайка (Брит.)
Куба (Ісп.)
Пуерто-Рико (Ісп.)
Мартиніка (Фр.)
Барбадос (Брит.)
о-ви Сен-Пер і Мікелон (Фр.)
о-ви Зеленого Мису (Порт.)
о-ви Сан-Томе (Порт.)
Габон (Фр.)
Ангола (Порт.)
Капська колонія (Брит.)
Кейптаун
о-в Св. Єлени (Брит.)
Мозамбік (Порт.)
Сейшельські о-ви (Брит.)
Коморські о-ви (Фр.)
о-в Мадагаскар
о-в Маврикій (Брит.)
о-в Реюньйон (Фр.)
Мальдівські о-ви (Брит.)
о-в Цейлон (Брит.)
Гоа (Порт.)
Пондішері (Фр.)
Калькутта (Брит.)
Делі
Макао (Порт.)
Гонконг (Брит.)
Сінгапур (Брит.)
Бруней (Брит.)
Батавія
Манила
о-в Гуам (Ісп.)
о-в Тімор (Нід.)
Мельбурн
Нова Зеландія (Брит.)
Сахалін
Якутськ
Єдо
Шанхай
Пекін
Монреаль
Оттава
Вашингтон
Нью-Йорк
Сан-Франциско
Санкт-Петербург
Тобольськ
Москва
Київ
Стамбул
Смірна
Дамаск
Мекка
Каїр
Нубія
Дарфур
Сенаар
Абіссінія
Ефіопія
Сомалі
Аден (Брит.)
Неджд
Перська затока
Аравійське море
Індійський океан
Червоне море
Середземне море
Чорне море
Каспійське море
Аральське море
Північний Льодовитий океан
Тихий океан
Атлантичний океан
Індійський океан
Санта-Фе
Буенос-Айрес
Сантьяго
Ліма
Рио-де-Жанейро
Фолклендські о-ви (Брит.)
Північна Америка
Південна Америка
Європа
Азія
Австралія
Африка

1. Висловіть своє ставлення до чартистського руху. Якщо ви були б англійським робітником, чи вступили б ви до лав чартистів? Спробуйте обґрунтувати свою позицію.
2. Що означав для Британії перехід до фрітреду?
3. Якими методами Британія здійснювала управління у своїх колоніях? Які поступки зробила для «білих колоній»?
4. Поясніть головний принцип британської зовнішньої політики того часу: «У Британії нема ані вічних союзників, ані постійних друзів. Вона має лише постійні інтереси». Чи є актуальним він і досі? Чому ви так вважаєте? Свою думку аргументуйте.

1. Покажіть на карті (с. 42) англійські колоніальні володіння на середину XIX ст. Які обставини сприяли створенню англійцями такої величезної колоніальної імперії?
2. Виконайте онлайн-вправу «Велика Британія в першій половині XIX ст.».

https://cutt.ly/4WscCd2

Робота у групах. Схема Fishbone (Скелет риби). Об'єднайтеся у три групи. Кожна група отримує аркуш паперу, на якому зображено скелет риби. На носі риби запишіть: «*Проблема*: Чому Англія в середині XIX ст. перетворилася на «майстерню світу» та «світового банкіра»? Сформулюйте й запишіть угорі *причини* означеної проблеми, унизу – *факти*, що стали наслідком зазначених причин, на хвості – *висновки*. Визначте представників груп, які презентують результати роботи на загал.



§6 ФРАНЦІЯ ТА АВСТРІЙСЬКА ІМПЕРІЯ В 1815–1847 РР.

Актуалізація знань. Пригадайте, яке рішення щодо Франції ухвалив Віденський конгрес.

1. Франція в період Реставрації. 1814 р. у Франції було відновлено династію Бурбонів. Але реставрація (від лат. *restauratio* – відновлення) не означала повернення до абсолютної монархії та повного відновлення колишніх порядків. Навіть європейські реакціонери враховували можливість нового революційного вибуху. Ухвали Віденського конгресу зобов'язували Людовіка XVIII не порушувати основи суспільного ладу, що сформувався в часи Республіки та Імперії. Тому новий король ще в 1814 р. визнав громадянську рівність усіх своїх підданих, ствердив права нових власників на майно, здобуте в період революції. У Франції залишилися чинними наполеонівські кодекси, зокрема цивільний.

Людовік XVIII та його оточення розуміли, що їхнє завдання полягає у примиренні французів, які прожили чверть століття у країні в часи Республіки та Імперії, і тих дворян, що в той час перебували за кордоном. Знаряддям цього примирення, на думку короля, мала стати дарована ним конституція – **«Хартія 1814 р.»**. Франція ставала конституційною монархією. Влада короля обмежувалася двопалатним парламентом, що складався з палати перів (довічно призна-



Антуан Тома. Людовик XVIII приймає герцога Ангулемського після повернення з війни в Іспанії. *1823*

чалися королем) і палати депутатів. Для виборців встановлювався високий майновий ценз.

Проте після смерті Людовіка XVIII в 1824 р., коли престол посів під іменем **Карла X** граф д'Артуа, у країні знову посилилася реакція. На вимогу дворян парламент ухвалив закон про виплату компенсацій колишнім емігрантам за втрачені під час революції маєтки та майно, а пресу поставили під повний контроль уряду. У той час про Бурбонів справедливо казали, що за 25 років вигнання «вони нічого не навчились і нічого не забули».

Подумайте! У загальному колі обговоріть вислів «вони нічого не навчились і нічого не забули» щодо Бурбонів.

Орієнтація уряду лише на інтереси дворян посилила невдоволення ліберальної буржуазії. Вона вимагала розширення кола виборців та свободи преси. Частина лібералів стала схилятися до думки про зміну династії Бурбонів, яка занадто себе скомпрометувала. Цим вони намагалися попередити нову революцію. Гідним кандидатом на престол вважався близький родич королівської сім'ї **герцог Луї-Філіпп Орлеанський**. Герцог був не схожий на типового аристократа, уникав світських розваг, вів життя звичайного буржуа. Парижани пам'ятали, що він був сподвижником Лафайєта на початку революції 1789 р., а у фінансових колах його чудово знали як здібного маклера й гравця на фондовій біржі.



Франц Вінтерхальтер. Луї-Філіпп Орлеанський. *1839*

2. Липнева революція 1830 р. У 1830 р. у Франції посилились антиурядові виступи опозиційної преси, пожвавилася діяльність республіканського підпілля, а парламентські вибори принесли нову перемогу лібералам. Побоюючись втратити владу, король наважився на державний переворот. 25 липня він підписав **чотири ордонанси** (укази), якими розпускав непокірну палату депутатів, скасовував свободу друку та, усупереч конституції, без згоди парламенту, ще більше обмежив виборче право. Укази готував прем'єр-міністр герцог Поліньяк.

Оприлюднення «ордонансів Поліньяка» спричинило обурення в Парижі. **27 липня 1830 р.** в Парижі спалахнуло збройне повстання, підняте республіканцями. У ньому брали участь друкарі, студенти, ремісники. Захопивши палац Тюїльрі, повсталі підняли над ним триколірний прапор революції. Карл X був змушений зректися престолу на користь свого онука й втік до Англії.

Протягом **«трьох славетних днів» – 27–29 липня 1830 р.** – революція перемогла, але через слабкість і неорганізованість республіканців результатами народної перемоги скористалися ліберали, які понад усе боялися проголошення республіки та втручання народу в державні справи. За підтримки французьких банкірів палата депутатів затвердила Луї-Філіппа Орлеанського намісником держави, а згодом, 9 серпня, проголосила його «волею народу» королем французів. Луї-Філіпп вступав на престол на основі нової Конституції – **«Хартії 1830 р.»**.

3. Липнева монархія. Законодавчі права парламенту розширили, а спадкові звання перів скасували. Проте майновий ценз для виборців зменшили несуттєво. Виборчі права поруч із землевласниками здобула лише верхівка французької буржуазії – фінансисти, біржовики, власники залізниць і шахт.

Липнева революція 1830 р. замінила **дворянську** монархію на **буржуазну**, привела до влади фінансову аристократію. Липневу монархію (1830–1848) називали **«царством банкірів»**. Державний бюджет перетворився на джерело доходів фінансистів, які отримували через нього великі субсидії і позики. Банкіри заробляли на кредитах державі, постачанні армії. Використовуючи особисті зв'язки з урядовцями, вони разом з королем успішно грали на фондовій біржі, спекулюючи державними облігаціями та акціями приватних компаній.

Через орієнтацію Липневої монархії винятково на інтереси фінансових олігархів невдовзі всі верстви суспільства опинилися в опозиції до неї. Першою виступила **республікансько-демократична опозиція**. Проте дві спроби республіканців підняти в Парижі повстання (1832 р. і 1834 р.) нещадно придушили урядові війська. Республіканці знов перейшли в підпілля, заснувавши низку таємних революційних товариств. Одним з таких було товариство «Пори року» на чолі з палким демократом, переконаним прибічником революційного терору й збройної боротьби **Огюстом Бланкі**.

Невдоволенням «царством банкірів» користувалися і монархісти, які мріяли повернути престол поваленим династіям Бурбонів і Бонапартів. В опозицію до уряду перейшла навіть ліберальна буржуазія, що вимагала розширення виборчих прав і боротьби з корупцією в державному апараті.



Томас Лоуренс. Клеменс фон Меттерніх. *1815*

4. Австрійська імперія доби К. Меттерніха. Після перемоги над Наполеоном відновлення Священної Римської імперії вже було неможливим. За рішенням Віденського конгресу постало нове державне утворення – **Німецький союз**, який об'єднував 38 держав. Союз був конфедеративним об'єднанням, що не мав центрального уряду, власного законодавства й збройних сил. У 20-х роках XIX ст. в більшості німецьких держав запанувала феодально-абсолютистська реакція. Німецькі монар-

хи намагалися поновити як необмежену владу, так і станові привілеї дворянства. Помірковані конституції запровадили лише в саксонських герцогствах і південно-західних німецьких державах – Баварії, Вюртемберзі та Бадені.

Найбільшою за територією державою Німеччини залишалась Австрійська імперія. Внутрішню і зовнішню політику імперії до революції 1848 р. фактично визначав її незмінний канцлер **Клеменс фон Меттерніх**, який намагався не допустити в державі революційних і національних виступів, зберегти засади абсолютизму й владу дворянства.

ПОДРОБИЦІ

Після краху імперії Наполеона Меттерніх вважав, що ізольованих держав більше не існує: склалася їх спільність і всі держави пов'язані між собою певними інтересами. Саме він увів такі поняття, як «політика рівноваги в Європі», «політика європейської безпеки». Головне завдання Європи він вбачав у підтримці рівноваги у відносинах між країнами й всередині них, чого можна було досягти, на його думку, лише силою. Можливу революцію в Австрії він називав «хворобою», «вулканом», «пожежею» і шукав засоби, аби не допустити цієї «пожежі». Відомий своїми вкрай консервативними поглядами, канцлер керувався принципом «нічого не змінювати в положенні усталених справ».

Австрія була багатонаціональною державою. Лише 20 % її населення становили німці, а решту – слов'яни (поляки, словенці, серби, хорвати, українці), угорці, італійці, румуни та інші народи. За такої кількості різних національностей імперський уряд силою підтримував установлений порядок, усіляко протидіяв прагненню окремих народів до незалежності. Для цього Меттерніх не гребував використовувати політику національного розбрату й підбурювання одного народу проти іншого. В імперії впроваджувалося насильницьке понімечення. Мова й культура поневолених народів перебували під забороною.

1. Чим монархія Бурбонів у період Реставрації відрізнялася від дореволюційної монархії XVIII ст.?
2. Назвіть причини Липневої революції 1830 р.
3. Поміркуйте, чому Луї-Філіппа Орлеанського проголосили «королем французів», а не королем Франції.
4. Чому Липневу монархію називали «царством банкірів»?
5. З курсу історії України пригадайте та назвіть українські землі, які в XIX ст. входили до складу Австрійської імперії.

1. У зошитах складіть схему державного устрою Франції за «Хартією 1814 р.».
2. Виконайте онлайн-вправу «Франція в період 1815–1847 рр.».

https://cutt.ly/5WscVNm

3. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Австрійська імперія доби К. Меттерніха».

https://cutt.ly/nWscNcF

Робота у групах. Об'єднайтеся у три команди та візьміть участь у дебатах. У **І турі** *1 команда* захищає принцип Меттерніха «політика рівноваги в Європі», *2 команда* критикує цей принцип. Під час **ІІ туру** команди міняються місцями та знов захищають або критикують ефективність принципу «політики європейської безпеки». *3 команда* – «незалежні експерти» – разом з учителем/учителькою визначають, яка з команд була переконливішою.

§7–8 «ВЕСНА НАРОДІВ». РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 РР. У ЗАХІДНІЙ І ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ



Актуалізація знань. Складіть логічні пари зі слів у хмаринці.

У 1848–1849 рр. у країнах Західної і Центральної Європи спалахнули нові буржуазні революції. Вони охопили Францію, Німеччину, багатонаціональну Австрійську імперію та італійські держави. Ніколи ще Європа не бачила такого розмаху народних протестів, подібного піднесення національно-визвольної боротьби поневолених народів.

Під час революції злилися воєдино боротьба різних верств проти абсолютизму за демократизацію суспільного ладу, виступи робітників і повстання селян, національно-визвольна боротьба народів і могутній об'єднавчий рух у Німеччині та Італії. Початок революційного вибуху прискорили неврожайні роки й голод 1845–1847 рр., економічна криза, що охопила в цей час відразу декілька країн.

1. Революція 1848 р. у Франції. Політика Липневої монархії поступово призвела до того, що в опозиції до режиму опинилися найрізноманітніші верстви населення. Король втрачав авторитет, і навіть частина прибічників монархії наполягала на необхідності реформ. Високий майновий ценз дозволяв голосувати лише кільком відсоткам населення. Водночас уряд відхиляв усі вимоги промислової буржуазії щодо розширення виборчого права. «Збагачуйтеся, панове. І ви станете виборцями» – так відповідав тодішній прем'єр-міністр **Гізо** на вимоги зниження майнового цензу.

Подумайте! Висловіть своє ставлення до відповіді Гізо.



У центрі картини зображено жінку, яка символізує свободу. На голові в неї – фрігійський ковпак – символ революції 1789 р., у правій руці – французький триколор, у лівій – рушниця. Дізнайтеся з додаткових джерел, кого зображено в образі чоловіка в циліндрі.

Ежен Делакруа. Свобода, яка веде народ. *1830*.

22 лютого 1848 р. десятки тисяч мешканців Парижу вийшли на вулиці й площі столиці. Серед демонстрантів переважали робітники та студенти. Обстріл солдатами беззбройних демонстрантів підняв на ноги весь трудовий люд міста. У Парижі спалахнуло збройне повстання, і **24 лютого** монархія перестала існувати. Влада перейшла до Тимчасового уряду, сформованого з республіканців, демократів і соціалістів. **25 лютого** Францію було **вдруге проголошено республікою**, згодом впроваджено загальне виборче право для чоловіків віком з 21 року.

Уже з перших днів революції робітники висунули вимогу законодавчого визнання права на працю. 25 лютого Тимчасовий уряд ухвалив декрет, який гарантував забезпечення всіх громадян роботою. Спеціальна комісія в Люксембурзькому палаці мала виробити положення щодо поліпшення становища робітників, забезпечувала роботою безробітних, вирішувала трудові суперечки між підприємцями й робітниками.

Для працевлаштування безробітних було утворено державні **Національні майстерні**, громадська робота в яких оплачувалася по 2 франки в день і дозволяла в умовах кризи вижити десяткам тисяч парижан. Створенням Національних майстерень уряд намагався послабити напруженість у столиці й забезпечити підтримку республіки з боку робітників. Із цією самою метою було видано декрети про скорочення робочого дня на одну годину, а також про зниження цін на хліб, повернення з ломбардів біднякам недорогих речей тощо.

Проте утримання за державний кошт Національних майстерень ускладнило й без того важке фінансове становище країни, змусивши Тимчасовий уряд збільшити прямі податки у країні на 45 %. Унаслідок цього постраждало насамперед французьке селянство. Податок не тільки позбавив їх сподівань на поліпшення свого становища, але й підірвав довіру до республіканського ладу.

У квітні 1848 р. у Франції було скликано **Установчі збори**, у яких більшість місць здобули республіканці. Збори підтвердили непорушність республіканського ладу у Франції, але відмовилися продовжити соціальні реформи. У червні новий уряд видав розпорядження про розпуск Національних майстерень, що знову позбавило роботи й засобів до існування паризьких робітників.

Указ про розпуск майстерень спричинив стихійне робітниче повстання в Парижі, яке урядові війська на чолі з генералом **Луї Кавеньяком** жорстоко придушили. А невдовзі на вимогу підприємців уряд скасував декрет про скорочення робочого дня.

Подумайте! Чому уряд у перший період після революції загравав з робітниками Парижу, створивши Національні майстерні, а невдовзі розправився з ними?

4 листопада 1848 р. Установчі збори ухвалили **Конституцію Другої республіки**. Після придушення робітничого повстання французька буржуазія потребувала сильної влади, здатної протистояти революційному рухові. Із цією метою запровадили посаду президента, якого наділили широкими повноваженнями. Законодавча влада надавалася парламентові – Законодавчим зборам.

У грудні 1848 р. всупереч сподіванням республіканців президентом Франції обрали Луї-Наполеона Бонапарта, небожа імператора Наполеона I. На виборах він отримав 80 % голосів, заручившись підтримкою військових і буржуазії. За Бонапарта проголосували й селяни, які вірили, що небіж великого імператора буде так само, як і дядько, захищати інтереси дрібних землевласників.

Ставши президентом, Луї Бонапарт зробив політичний режим жорсткішим. Республіканців прибрали з державного апарату, а більшість місць в обраних у травні 1849 р. Законодавчих зборах дістали монархісти, об'єднані в «Партію порядку».

Проте поступово в панівних колах Франції зростало розчарування в парламентській системі, посилювалося прагнення до жорсткої влади, яка убезпечила б буржуазію від нових революційних потрясінь. Маючи підтримку поліції і армії, 2 грудня 1851 р. Луї Бонапарт здійснив державний переворот. Законодавчі збори розпустили, а супротивників президента заарештували. Водночас, аби заспокоїти громадськість, президент поновив загальне виборче право.

Державний переворот дозволив Луї Бонапарту цілком захопити владу у країні. 2 грудня 1852 р. президент проголосив себе імператором Наполеоном III. За відновлення імперії проголосувало 8 млн з 9 млн французів.



Іполіт Фландрен. Наполеон III у формі бригадного генерала у своєму кабінеті в Тюїльрі. *1861*

Подумайте! Чому більшість французьких виборців проголосувала за імперію?

Ставши імператором, Наполеон III проголосив, що Друга імперія буде мирною державою, але насправді всі 18 років перебування при владі провадив загарбницьку зовнішню політику. За роки його правління Франція брала участь у Кримській війні з Росією, у війні проти Австрії в союзі із Сардинським королівством. Проте така політика Другої імперії врешті-решт призвела до її краху.

2. Революція в Німеччині. Розвиток Німеччини у 30–40-х роках XIX ст. показав, що без усунення залишків феодалізму та ліквідації політичної роздробленості країни подальший прогрес неможливий. Ліберальна буржуазія вимагала скликання загально німецького парламенту й знищення юнкерських привілеїв. Радикальне крило опозиції закликало до знищення станових відмінностей, проголошення республіки й поліпшення матеріального становища незаможних верств населення. Звістка про те, що у Франції проголошено республіку, тільки прискорила неминучий революційний вибух.

У сусідньому з Францією Бадені демонстрації розпочалися вже 27 лютого. Герцог Леопольд був змушений вдатися до поміркованих реформ і ввести до уряду ліберальних міністрів. Схоже розвивалися події і в інших невеликих державах Західної і Південно-Західної Німеччини. Усюди налякані монархи йшли на поступки та надавали владу діячам опозиції.

Незабаром народні хвилювання охопили й Пруссію. У столиці держави – Берліні – масові антиурядові демонстрації перетворилися на криваві зіткнення з військами й поліцією. Тож прусський король Фрідріх-Вільгельм IV пообіцяв ухвалити конституцію, оголосив про скликання парламенту й сформував уряд на чолі з відомими діячами ліберальної опозиції Кампгаузеном і Ганземаном. Берлінські бюргери створили цивільну гвардію і перебрали на себе охорону порядку в місті. 22 травня в Берліні скликали Установчі збори Пруссії, що повинні були ухвалити конституцію держави.



Висловіть свою думку: чому, незважаючи на численні жертви, жителі Берліна виходили на барикади?

Невідомий автор. На берлінських барикадах, березень 1848 року. *Кольорова літографія.*

У травні 1848 р. у Франкфурті-на-Майні розпочав роботу загальнонімецький парламент, обраний на підставі загального виборчого права без дозволу німецьких монархів. Більшість його депутатів становила ліберальна буржуазія та інтелігенція. На багатьох засіданнях парламенту обговорювався проєкт єдиної для всіх німецьких держав конституції, дискутувалося питання про майбутнє Німеччини. Але Франкфуртський парламент не став загальнонімецькою центральною владою. Обраний ним уряд не мав ні засобів, ні повноважень проводити якусь політику. Реальна влада залишалася в руках окремих німецьких монархів, що аж ніяк не збиралися відмовлятися від своїх суверенних прав.

Подумайте! За яких умов Франкфуртський парламент міг об'єднати німецькі держави в єдину країну на засадах демократії?

Стихійні й розрізнені виступи могли налякати панівні верстви, але не забезпечити перемогу. До того ж загроза зростаючого робітничого руху дедалі більше схиляла буржуазію до компромісу з дворянством. У Пруссії після придушення спроби повстання берлінських робітників у червні 1848 р. король відправив у відставку лібералів, а у грудні розпустив Установчі збори. Проте, аби заспокоїти невдоволену опозицію, король «дарував» підданим вигідну для монархії конституцію (1848 р.). Вона зберігала обіцяні в березні свободи, але надавала королю право скасовувати будь-який закон, ухвалений ландтагом (парламентом).

У **1849 р.** у Пруссії ухвалили новий виборчий закон, що поділив виборців на три класи за розмірами податків, які вони сплачували. Кожний клас обирав однакову кількість виборщиків, які, своєю чергою, обирали депутатів до нижньої палати парламенту. Через рік, 31 січня 1850 р., цей закон увійшов до нової «дарованої» королем конституції (замінила конституцію 1848 р.).

Тим часом у **березні 1849 р.** Франкфуртський парламент, що діяв на громадських засадах, ухвалив **імперську конституцію**. Вона передбачала встановлення в Німеччині спадкової імператорської влади та створення двопалатного парламенту. Особливе місце в документі посідали **«Основні права німецького народу»**, згідно з якими встановлювалась рівність усіх перед законом, дворянство позбавлялося привілеїв і титулів. Також скасували усі «відносини кріпосництва», хоча від поземельних повинностей селяни мали відкуповуватися самостійно.

Проте монархи німецьких держав заявили, що відмовляються визнати владу центральних органів, які створювалися на основі конституції. Республіканці й демо-

крати зробили спробу захистити конституцію. Однак повстання, підняті на її захист у Саксонії, Рейнській області, Бадені та Пфальці, придушила прусська армія.

Революція в Німеччині зазнала поразки й не виконала свого основного завдання – національного об'єднання країни. Утім багато пережитків феодалізму знищили, а у Пруссії та інших німецьких державах діяли конституції, що забезпечували населенню основні громадянські права і свободи.

3. Особливості революції в Італії. Римська республіка. До середини XIX ст. значна частина Італії (Ломбардія, Венеціанська область) перебувала під австрійським пануванням. У Пармі, Модені й Тоскані правили родичі австрійських Габсбургів. У Римській області зберігалася світська влада Папи, який був супротивником національного об'єднання країни й буржуазних перетворень. Неаполітанське королівство (Королівство Обох Сицилій) перебувало під владою династії Бурбонів і було однією з найвідсталіших і найбідніших областей Італії, де ще повністю панували феодальні відносини. Головним завданням країни було здобуття незалежності й політичне об'єднання держави та знищення абсолютизму й феодальних порядків.

Криза, що наростала в італійських державах, переросла в 1848 р. в бурхливі революційні потрясіння. Виступи селян і міської бідноти поєдналися з рухом ліберально-демократичних сил за громадянські права та скликання парламентських установ. Мимоволі до боротьби за національне звільнення країни приєдналися й монархи італійських держав.

Революція розпочалася з народного повстання на Сицилії в січні 1848 р. та поширилася на південну частину Італії. Неаполітанський король Фердинанд II був змушений «дарувати» країні конституцію, відповідно до якої засновувався двопалатний парламент і визнавалася обмежена автономія Сицилії.

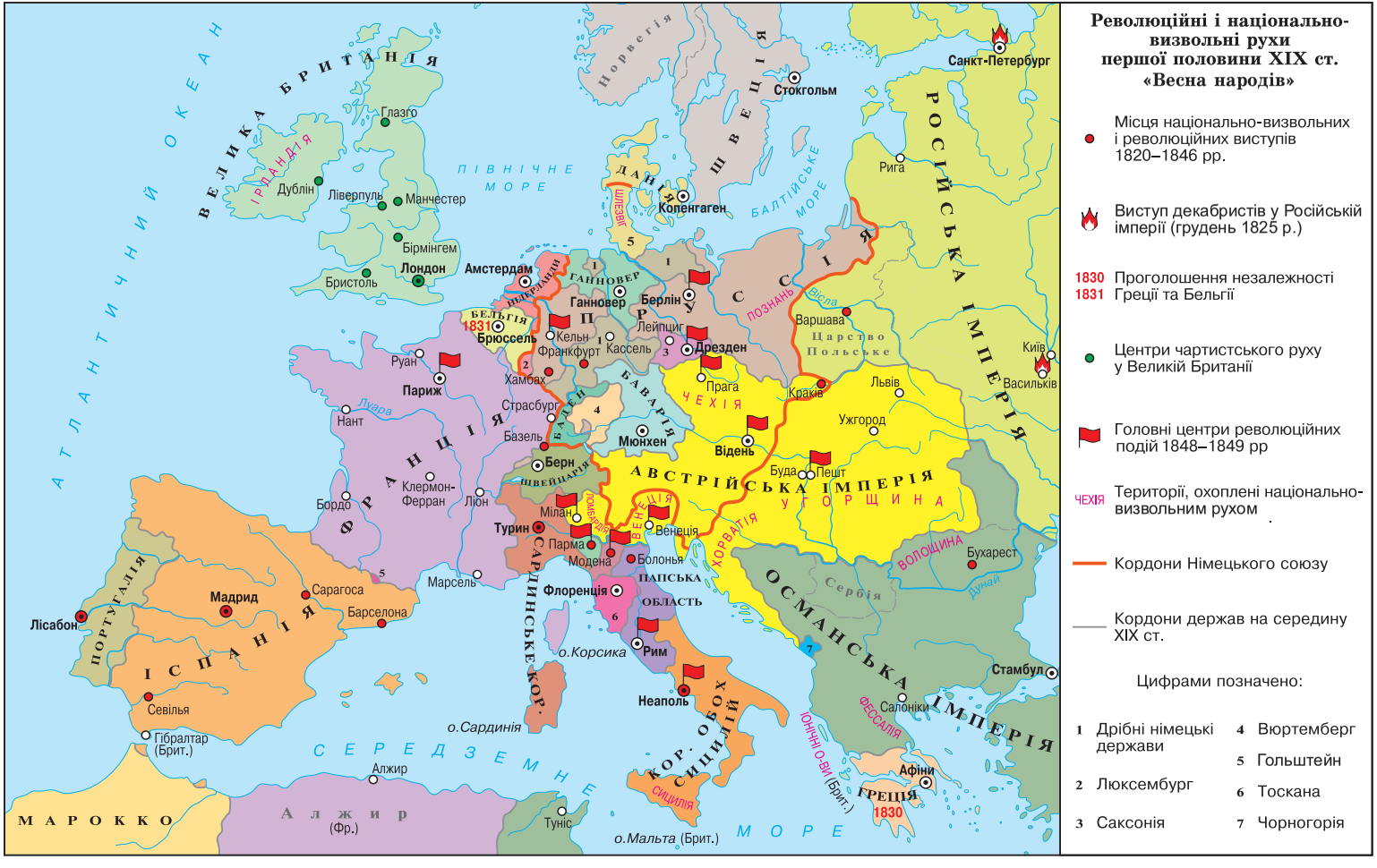
Подумайте! Чому революційні події в Італії розпочалися саме в Сицилії?

Зміни в Неаполітанському королівстві сколихнули ліберальні й демократичні сили Північної і Центральної Італії. Усюди проходили демонстрації, лунали заклики до боротьби за незалежність, вимоги конституцій і громадянських свобод. У результаті в лютому–березні 1848 р. конституції було «даровано» П'ємонту, Тоскані та Папській області.

Звістка про революцію у Відні викликала потужні антиавстрійські виступи у Венеціанській області й Ломбардії. У Венеції проголосили республіку й створили Тимчасовий уряд. Скинув австрійське ярмо й Мілан. Успіхи антиавстрійського руху сколихнули всю країну. На батьківщину з еміграції повернувся полум'яний борець за незалежність Італії **Джузеппе Гарібальді**. Уродженець Ніцци, моряк за фахом, він з молодих років долучився до революційної діяльності. Після невдалої спроби республіканського повстання в Генуї Гарібальді був змушений залишити країну й понад десять років боровся за незалежність і свободу в Південній Америці. Він виявив себе талановитим полководцем, людиною величезної мужності й згодом відіграв значну роль в об'єднанні Італії.



Джузеппе Гарібальді


Революційні і національно-визвольні рухи першої половини XIX ст. «Весна народів»
Місця національно-визвольних і революційних виступів 1820–1846 рр.
Виступ декабристів у Російській імперії (грудень 1825 р.)
1830 Проголошення незалежності
1831 Греції та Бельгії
Центри чартистського руху у Великій Британії
Головні центри революційних подій 1848–1849 рр
ЧЕХІЯ Території, охоплені національно-визвольним рухом
Кордони Німецького союзу
Кордони держав на середину XIX ст.
Цифрами позначено:
1 Дрібні німецькі держави
2 Люксембург
3 Саксонія
4 Вюртемберг
5 Гольштейн
6 Тоскана
7 Чорногорія
Атлантичний океан
Велика Британія
Ірландія
Північне море
Норвегія
Швеція
Данія
Балтійське море
Росія
Санкт-Петербург
Стокгольм
Рига
Київ
Васильків
Глазго
Дублін
Ліверпуль
Манчестер
Бірмінгем
Бристоль
Лондон
Амстердам
Нідерланди
Ганновер
Берлін
Пруссія
Познань
Варшава
Царство Польське
Бельгія
1831
Брюссель
Кельн
Франкфурт
Кассель
Лейпциг
Дрезден
Руан
Париж
Хамбах
Баден
Баварія
Прага
Чехія
Краків
Львів
Ужгород
Луара
Нант
Страсбург
Базель
Мюнхен
Відень
Франція
Берн
Швейцарія
Клермон-Ферран
Бордо
Ліон
Буда
Пешт
Угорщина
Австрійська імперія
Ломбардія
Венеція
Угорщина
Хорватія
Турин
Парма
Модена
Болонья
Папська область
Флоренція
Марсель
Сардинське кор.
о.Корсика
Рим
Неаполь
Волощина
Бухарест
Дунай
Сербія
Османська імперія
Мадрид
Сарагоса
Барселона
Лісабон
Португалія
Іспанія
Севілья
Гібралтар (Брит.)
Середземне море
Алжир
Марокко
Алжир (Фр.)
Туніс
о.Сардинія
о.Сицилія
Кор. обох Сицилій
о.Мальта (Брит.)
Стамбул
Салоніки
Фессалія
Іонічні о-ви (Брит.)
Афіни
Греція
1830

На хвилі патріотичного піднесення **король П'ємонту Карл Альберт** оголосив Австрії війну під гаслом національного об'єднання країни. До нього приєдналися військові сили Папської області, Тоскани, Неаполітанського королівства. Однак першу війну за незалежність Італії спіткала невдача. Австрійці завдали П'ємонту серйозної поразки, змусивши Карла Альберта підписати принизливе перемир'я.

Поразка у війні з Австрією спричинила у країні нове піднесення революційного руху. Особливо активно розвивалися події в Римі, де на початку 1849 р. спалахнуло народне повстання. Папа Пій IX утік з міста й знайшов притулок у Неаполітанському королівстві. Під впливом демократів у Римі відбулися вибори до Установчих зборів. На першому ж їх засіданні депутати ухвалили закон про позбавлення Папи Римського світської влади й проголосували за утворення Римської республіки. Стали впроваджувати демократичні реформи: націоналізували майно католицьких монастирів, відокремили школу від церкви, запровадили прогресивний прибутковий податок тощо.

У березні 1849 р. п'ємонтські війська поновили воєнні дії проти Австрії, але вдруге зазнали поразки. Результати війни стали трагедією для багатьох областей Італії. Австрійські власті знову окупували Тоскану та інші дрібні італійські держави. У Неаполі було відновлено владу Бурбонів, а в липні 1849 р. розгромлено Римську республіку.

Найдовше трималися республіканці у Венеції. Лише в серпні 1849 р. жителі міста, які залишилися живими, склали зброю. Австрійська імперія повернула собі Ломбардію, Венеціанську область, відновила свій вплив у Тоскані та на півночі Папської області.

Революція в Італії зазнала поразки, так і не розв'язавши завдань, які стояли перед нею. Через роздробленість країни виступи в різних частинах Італії відбувалися не одночасно, що полегшило реакції придушення осередків революційної боротьби. Однак події **1848–1849 рр.** істотно розхитали феодальні підвалини й абсолютистські режими та стали поштовхом до наступного розвитку національно-визвольного та об'єднавчого руху.

4. Революція в Австрійській імперії. Національні рухи слов'янських народів.

Австрійська імперія, монархія Габсбургів, була багатонаціональною державою. Тому основним завданням революції, що назрівала у країні, поряд із знищенням залишків феодалізму, було повалення монархії та утворення на руїнах імперії незалежних національних держав.

Поштовхом до революції в Австрії стали звістки про повалення Липневої монархії у Франції. На початку березня 1848 р. ліберальна буржуазія висунула такі вимоги:

- скликання загальноавстрійського парламенту;
- відставка канцлера Меттерніха;
- скасування цензури;
- упровадження реформ.

Наляканий імператор був змушений відправити у відставку Меттерніха та пообіцяти дарувати підданим конституцію і скликати парламент. До складу реорганізованого уряду ввійшли австрійські ліберали.

До травня 1848 р. уряд підготував проєкт конституції, за яким передбачалося створення в Австрії двопалатного парламенту. Однак виборче право обмежува-

лося високим майновим цензом, а імператор міг накладати вето на всі ухвали **рейхстагу** (парламенту).

Австрійський рейхстаг розпочав роботу в липні 1848 р. Хоча в його складі було досить багато слов'янських депутатів, зокрема таких, що представляли інтереси селянства, засіданнями керували австрійські ліберали. Ця обставина позначилася на рішеннях парламенту. Рейхстаг ухвалив закон про скасування кріпацтва, але оброк і панщина підлягали викупу.

Революція в Австрії супроводжувалася потужним піднесенням національно-визвольної боротьби народів імперії. Так, у Чехії ще в березні 1848 р. розгорнувся масовий рух проти австрійського гніту. У Празі було створено Національний комітет, який фактично став чеським урядом. Важливою подією у громадському житті країни став скликаний у Празі З'їзд представників слов'янських народів імперії, у роботі якого взяли участь 340 делегатів. У травні 1848 р. Прагу заполонили австрійські війська. Напад солдатів на мирну демонстрацію містян став причиною повстання, яке австрійці у червні жорстоко придушили.



Невідомий художник. Війська Віндішгреца бомбардують Прагу. *Кольорова літографія. Бл. 1848 р.*

Дізнайтеся з додаткових джерел, яка роль у придушенні чеського повстання належала Альфреду Віндішгрецу.

У жовтні 1848 р. така сама доля спіткала й спробу революції у Відні. Урядові війська оточили повсталу столицю, і 1 листопада після запеклого штурму захопили.

Після розправи з повсталими імператор Фердинанд I зрікся престолу на користь 18-річного небожа **Франца-Йосифа**. Новий імператор не був зв'язаний обіцянками свого попередника й розпочав правління з розпуску парламенту та придушення революції в Угорщині. У березні 1849 р. Франц-Йосиф «дарував» Австрії нову конституцію, але через два роки її скасували.

Особливо яскраво прагнення до національної незалежності й свободи виявилося в Угорщині. Ще в березні 1849 р. на заклик групи радикальної молоді на чолі з талановитим поетом **Шандором Петефі** в Пешті почалися демонстрації робітників, ремісників і студентів. 17 березня було сформовано перший відповідальний перед парламентом уряд Угорщини. Його очолив один з лідерів ліберальної опозиції граф Батіані, а пост міністра фінансів посів визначний діяч угорського визвольного руху **Лайош Кошут**.

Навесні 1848 р. угорський сейм (парламент) ухвалив низку законів, спрямованих на буржуазні перетворення у країні:

- про фінансову й військову самостійність королівства;
- про скасування податкових привілеїв дворянства;
- про знищення кріпосництва й панщини за викуп.

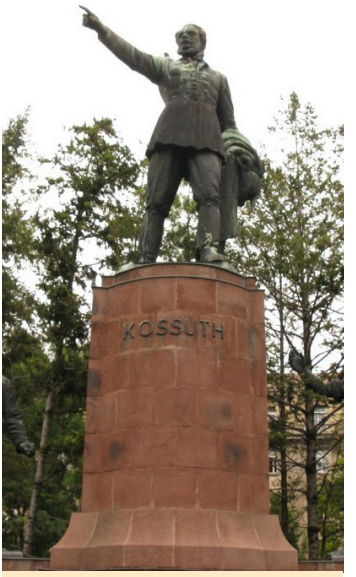
Однак запроваджений за новим виборчим законом високий майновий ценз позбавляв права голосу робітників, більшість селян і дрібних ремісників. Не дістали рівних прав також слов'яни й румуни, які проживали на території Угорщини. Відстоюючи свою незалежність, угорські революціонери відмовляли в ній іншим народам. Цим скористалась австрійська влада, намагаючись придушити революцію в Угорщині руками хорватів, словаків і румунів.

Подумайте! Висловіть припущення, чому угорські революціонери відмовляли іншим народам у рівноправ'ї.

Контрреволюційний виступ проти Угорщини розпочався у вересні 1848 р. з вторгнення на її територію військ хорватського бана (губернатора) Єлачича. Організацію опору взяв на себе **Комітет оборони** на чолі з Кошутом. Створена за короткий термін угорська армія зупинила просування хорватів, а потім відкинула їх до кордонів Австрії. Навесні 1849 р. угорці завдали кілька нищівних ударів імператорським військам, а 14 квітня відбулося проголошення **незалежної Угорської республіки**.

Становище Австрійської імперії ставало катастрофічним. Франц-Йосиф був змушений звернутися по допомогу до російського імператора Миколи I. В Угорщину рушила велика армія. Оточені з усіх боків, угорці продовжували мужньо боротися, але сили були надто нерівні. У серпні 1849 р. угорська армія капітулювала. Командувачів повстанців стратили, багато учасників революції зазнали репресій. Саме тоді Росія отримала прізвисько «жандарм Європи».

Революція в Австрійській імперії закінчилася поразкою. Проте вона сприяла ліквідації кріпосництва, формуванню парламентських структур, обмеженню всевладдя абсолютизму. Одним з наслідків революції було перетворення Австрійської імперії в 1867 р. на двоєдину державу – Австро-Угорську монархію, у якій угорці здобули рівні з австрійцями права.



Пам'ятник Лайошу Кошуту. *Фрагмент.* Будапешт. *Сучасне фото*

1. Проаналізуйте причини революції та проголошення Другої республіки у Франції.
2. Яке головне питання під час революцій стояло на порядку денному в Німеччині та Італії, а яке – в Австрійській імперії?
3. Яку роль у придушенні революції в Угорщині відіграла Росія? Яке прізвисько отримала Росія після цих подій? Як ви його розумієте?

1. На карті (с. 52) розгляньте перебіг революційних подій в Європі. На контурній карті позначте основні центри революційної боротьби у Франції, німецьких та італійських державах, Австрійській імперії.

2. У зошитах заповніть таблицю «Революційні події 1848 р. у Франції».

Дата	Подія	Учасники	Наслідки

3. Складіть історичний онлайн-пазл «"Весна народів". Революції 1848–1849 рр. в Західній і Центральній Європі».

https://cutt.ly/jWsc0eK

4. Виконайте онлайн-вправу «Хронологія "Весни народів"».

https://cutt.ly/WWsc2Tk

1. Перегляньте відео «"Весна народів" в Європі». Як розгорталися революційні події в Україні?

https://cutt.ly/7El2fiS (тривалість 06 хв 46 с)

2. Робота у групах. Об'єднайтеся у групи: «французи» – *1 група*; «німці» – *2 група*; «італійці» – *3 група*; «австрійці та угорці» – *4 група*; «слов'янські народи, що входили до складу Австрійської імперії», – *5 група*. На основі матеріалів параграфа та відеоматеріалів дослідіть, чому революції 1848–1849 рр. історики називають «Весною народів». Що нового, важливого, обнадійливого для людей з'явилося в кожній країні у дні революцій 1848–1849 рр.? Результати досліджень презентуйте на загал і підбийте підсумки: чи дійсно події 1848–1849 рр. були «пробудженням» європейських народів від феодалізму й переходом до нових суспільних відносин?

§ 9 ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

Актуалізація знань. Пригадайте, з яких держав складалася Німеччина в середині XIX ст., які з них претендували на першість у процесі об'єднання країни.

1. Економічне піднесення країни. Після придушення революції політична реакція поширилася всією Німеччиною. У Пруссії запанував режим поліцейської сваволі. Демократичні й ліберальні газети заборонили, політичні клуби й товариства закрили. Проте контрреволюція, яка поклала край політичним домаганням німецької буржуазії, аж ніяк не перешкоджала їхній підприємницькій діяльності. У 50–60-х роках XIX ст. в Німеччині завершилася індустріальна революція, країна посіла третє місце серед провідних держав світу. Основу промислового зростання становив швидкий розвиток машинобудування.



«Гарматний король» Альфред Крупп – найбільший постачальник зброї того часу – з дружиною і сином

Стрімко розширювалася мережа залізниць, зміцнювався єдиний німецький ринок. Рейнсько-Вестфальська область, Берлін і Саксонія стали великими промисловими центрами. Істотно змінилися склад і становище німець-

кої буржуазії. Серед великих підприємців виокремилися родини, які володіли величезними статками, – **Круппи**, **Стіннеси**, **Штумми** та ін.

Політична роздробленість країни заважала підприємцям, до того ж їхня діяльність на світовому ринку ускладнювалася відсутністю єдиної держави. Створення національної держави, здатної захистити країну від іноземних зазіхань, ставало нагальною потребою всього німецького суспільства.

2. Боротьба Пруссії і Австрії за гегемонію в Німеччині. Отто фон Бісмарк. З кінця 50-х років XIX ст. промисловці й фінансисти Німеччини дедалі частіше порушували питання про державну єдність. Восени 1859 р. впливова буржуазія окремих північнонімецьких держав утворила власну політичну організацію – **Національний союз**. Програма організації передбачала *малонімецький шлях* об'єднання країни на чолі з Пруссією і без Австрії. Але на південному заході Німеччини – у католицьких Бадені, Вюртемберзі та Баварії – до цих планів поставилися без ентузіазму. Населенню цих держав не подобалися пихаті прусські чиновники й офіцери, а буржуазія побоювалася сильніших північних конкурентів.



Отто фон Бісмарк

Готуючись до збройної боротьби за об'єднання Німеччини, прусський уряд розпочав військову реформу з метою реорганізації і збільшення чисельності регулярної армії. Проте ліберальна більшість прусського **ландтагу** (парламенту) відмовилася фінансувати реформу. Багато військових наполягали на силових заходах проти непокірних депутатів, але відновлення подібних методів правління було надто небезпечним. Найдалекоглядніші кола прусського дворянства прагнули залучити на свій бік опозиційну буржуазію. Відхиляючи вимоги ліберальних реформ, юнкери були готові здійснити давні мрії всіх німців про національне об'єднання країни. Представником цього нового курсу став видатний політичний діяч і дипломат **Отто фон Бісмарк**. Саме його у вересні 1862 р. король Вільгельм I призначив прем'єр-міністром Пруссії.

На шляху об'єднання Німеччини під верховенством Пруссії стояли серйозні перешкоди. Насамперед доводилося рахуватися з Австрією, що зі зброєю в руках була готова протистояти прусським домаганням.

Бісмарк став втілювати в життя політику «заліза і крові», тобто агресивних війн, використовуючи як засоби дипломатії, так і військову силу. Розпочалася війна з Данією за два німецькі герцогства – Шлезвіг і Гольштейн. Хоча відносини між Пруссією і Австрією були напруженими, проти данців вони виступали спільно. Коротка, але кровопролитна війна закінчилася поразкою Данії. За умовами миру, укладеного 1864 р., Шлезвіг і Гольштейн перейшли під спільне управління Пруссії і Австрії.

Наступним завданням Бісмарка було розгромити Австрію і покласти край її впливу в Німеччині. За складного порядку керування захопленими герцогствами конфлікт між Австрією і Пруссією був неминучим. Бісмарк свідомо провокував зіткнення, розраховуючи на силу прусської армії. Йому вдалося забезпечити нейтралітет Росії і Франції, а в 1866 р. укласти таємний союз з Італією, пообіцявши їй Венеціанську область за допомогу в конфлікті з Австрією.


ДАНІЯ
Копенгаген
Мемель
Неман
Кенігсберг
ПІВНІЧНЕ МОРЕ
БАЛТІЙСЬКЕ МОРЕ
о.Рюген
Фленсбург
ШЛЕЗВІГ ГОЛЬШТЕЙН
Данциг
Любек
МЕКЛЕНБУРГ
Гамбург
Ельба
Штеттін
Вісла
Бремен
ГАННОВЕР
Берлін
Познань
Варшава
Амстердам
НІДЕРЛАНДИ
Ганновер
Магдебург
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
Рейн
Котбус
Одер
Дюссельдорф
Кельн
Кассель
Веймар
Дрезден
Бреслау
Брюссель
БЕЛЬГІЯ
ТЮРИНГІЯ
САКСОНІЯ
Кобленц
Франкфурт
Прага
Садова
Краків
Майнц
Дармштадт
Седан
Трір
Верден
ПФАЛЬЦ
Саарбрюкен
Карлсруе
Штутгарт
Страсбург
Ульм
Мюнхен
Відень
Дунай
Туль
Зальцбург
Базель
ЛІХТЕНШТЕЙН
Берн
ШВЕЙЦАРІЯ
Женева
Рона
САВОЙЯ
ЛОМБАРДІЯ
Турин
Мілан
Сольферіно
Венеція
Маджента
Парма
Модена
Болонья
Генуя
НІЦЦА
МОНАКО
Марсель
Ніцца
Флоренція
САН-МАРИНО
ТОСКАНА
Рим
Неаполь
Вольтурно
Мессіна
Палермо
Калатафімі
Марсала
Сіракузи
о.Сицилія
о.Корсика (Фр.)
о.Сардинія
Кальярі
Іонічні о-ви (Грец.)
ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ
АДРІАТИЧНЕ МОРЕ
ТИРРЕНСЬКЕ МОРЕ
Об'єднання Німеччини
Кордони держав на 1859 р.
Прусське королівство в 1864 р.
Території, над якими Данія втратила контроль після війни 1864 р.
Території, включені до складу Пруссії в 1865–1866 рр.
Північнонімецький союз, створений у 1867 р. під головуванням Пруссії
Переможні походи прусських військ проти Данії (1864), Австрії (1866) і Франції (1870–1871)
Території Ельзасу і Лотарингії, приєднані до Пруссії внаслідок франко-прусської війни
Кордони Німецької імперії, утвореної 18 січня 1871 р.
Місця битв
Об'єднання Італії
Сардинське королівство на 1859 р.
Австрійські володіння
Похід сардинських і французьких військ проти австрійців у 1859 р.
Ломбардія, приєднана до Сардинського королівства в 1859 р.
Савойя і Ніцца, передані Франції в 1860 р.
Похід «тисячі» Гарібальді в 1860 р.
Території, приєднані до Сардинського королівства в 1860 р.
Венеція, приєднана до Італійського королівства в 1866 р.
Територія Папської області, приєднана до Італії в 1870 р.
Італійське королівство в 1870 р.

Навесні 1866 р. Бісмарк зажадав від Австрії згоди на реформування Німецького союзу. Не отримавши бажаної відповіді, Пруссія представила союзному сейму проєкт нової конституції Німецького союзу, що передбачав виключення з нього Австрії. Але сейм підтримав Австрію. 14 червня 1866 р. Пруссія вийшла з Німецького союзу, а наступного дня почалася австро-прусська війна. На боці Австрії виступили держави Південної і Середньої Німеччини.

З перших днів війни перевага виявилася на боці Пруссії. **3 липня 1866 р.** австрійці зазнали нищівної поразки в битві під Садовою (Чехія), водночас прусські війська розгромили загони малих німецьких держав – союзників Австрії і захопили столицю Німецького союзу Франкфурт-на-Майні. Австрійська імперія була змушена укласти з Пруссією мирний договір, за умовами якого:

- Німецький союз розпускався;
- Австрія відмовлялася від претензій на гегемонію в Німеччині;
- Пруссія приєднала до себе Шлезвіг, Гольштейн, Ганновер, Кургессен, Нассау і Франкфурт-на-Майні;
- Італія отримала обіцяну Венеціанську область.

3. Завершення об'єднання Німеччини. Війна 1866 р. стала вирішальним кроком на шляху досягнення національної єдності. Замість розпущеного Німецького союзу в 1867 р. під керівництвом Пруссії було створено нову федерацію – **Північнонімецький союз**, до якого увійшли 22 держави, розташовані на північ від р. Майн. Вони зберігали політичну автономію, але повинні були визнати прусську гегемонію. Католицькі держави Південної Німеччини тимчасово зберегли свою незалежність. Проте вони також були змушені укласти з Пруссією союзні військові договори.

Останні перешкоди на шляху об'єднання Німеччини в єдину державу було усунуто внаслідок переможної війни Пруссії та її союзників проти Франції в 1870–1871 рр. 18 січня 1871 р. прусського короля **Вільгельма I**, який очолював Північнонімецький союз, урочисто проголосили **німецьким імператором**, а Бісмарк обійняв посаду **рейхсканцлера**. До складу імперії увійшли всі німецькі держави, за винятком Австрії.

Утворення єдиної національної держави відкрило новий простір для економічної ініціативи німецької буржуазії. Політична роздробленість більше не стримувала розвиток господарства й культури Німеччини. Перешкоди для розвитку німецької нації було усунуто. У центрі Європи постала військово-бюрократична, агресивно налаштована монархія, якій у майбутньому не раз судилося бути джерелом політичних криз і кровопролитних воєн на континенті.

1. Назвіть головні передумови швидкого економічного розвитку Німеччини в середині XIX ст.
2. Яку подію можна вважати початком малонімецького шляху об'єднання країни?
3. Пригадайте літературні твори, у яких зображується об'єднання Німеччини. Як позначилася національна (соціальна) приналежність авторів на описі подій?

1. На карті (с. 58) простежте зміни кордонів німецьких держав у процесі об'єднання в одну імперію.
2. У зошитах заповніть таблицю «Етапи об'єднання Німеччини».

Дата	Подія	Наслідки

3. Виконайте онлайн-вправу «Об'єднання Німеччини».

https://cutt.ly/mWsc7WV

1. Ознайомтеся з інформацією «Отто фон Бісмарк, перший канцлер Німецької імперії». Використовуючи матеріали параграфа, а також, за бажання, додаткові джерела, складіть політичний портрет Отто фон Бісмарка. Зазначте, у чому полягало історичне значення його діяльності.

https://cutt.ly/ZTBwJr9

2. Виконайте проєкт **«Альтернативна історія»**. Об'єднайтеся в 4 групи, групи 1, 2, 3 отримують по аркушу паперу (бажано А3) і записують або малюють альтернативний шлях об'єднання Німеччини: без застосування військової сили, на основі національних традицій, культури або інших чинників. Група 4 – «судді» – вирішує, чий план виявився найкращим.

§10 ОБ'ЄДНАННЯ ІТАЛІЇ

Актуалізація знань. Дайте назву хмаринці слів.



1. Політична роздробленість Італії. Піднесення П'ємонту. Після революції 1848–1849 рр. Італія залишилася так само роздробленою, як і раніше. У Ломбардії і Венеції відновили владу Габсбургів, за допомогою австрійських багнетів повернули собі престоли герцоги Модени, Парми й Тоскани. Для більшої безпеки до столиць герцогств ввели австрійські війська, а в Римі після розправи над республіканцями розташувалася французька залога.

Придушення революції призвело до відновлення абсолютистських режимів майже в усіх італійських державах, її учасників спіткали репресії, переслідування. Особливо лютувала реакція на півдні країни, у Неаполітанському королівстві, де мстивий і жорстокий король **Фердинанд II** запровадив режим терору й поліцейської сваволі. Лише в Сардинському королівстві (до складу якого входила розвинена область П'ємонт) збереглися конституційний устрій і деякі громадянські свободи. Король Віктор-Еммануїл II, побоюючись повторення революційних потрясінь, віддавав перевагу співробітництву з лібералами.



Антоніо Чизері. Камілло Кавур. *Друга пол. XIX ст.*

З 1852 р. і до своєї смерті в 1861 р. прем'єр-міністром П'ємонту був визначний представник ліберальних кіл граф **Камілло Кавур**. За підтримки ліберальної більшості в парламенті йому вдалося нейтралізувати тиск реакційних сил на короля і зміцнити конституційний порядок у країні. У П'ємонті розгорнулося будівництво залізниць, каналів, пор-

тів, створили сприятливі умови для розвитку текстильної промисловості, металургії, сільського господарства й торговельного флоту.

2. Два шляхи в боротьбі за об'єднання. Мадзіні та Кавур. З кінця 50-х років XIX ст. в Італії знов активізується рух за національну незалежність та об'єднання країни. У ньому визначилися *дві течії*:

Революційні демократи	Помірковані ліберали
• спиралися на ремісників, селян, інтелігенцію; • обстоювали революційний шлях об'єднання країни в єдину демократичну республіку; • визначні представники: Дж. Мадзіні, Дж. Гарібальді.	• представляли інтереси ліберального дворянства й буржуазії; • орієнтувалися на об'єднання під владою конституційного монарха; • лідер: К. Кавур.

Джузеппе Мадзіні був членом тайного товариства **карбонаріїв**, які своїм основним завданням проголошували боротьбу за національне звільнення і конституційний лад. Згодом створив у Марселі єдину загальноіталійську революційну організацію **«Молода Італія»**. Її головна мета полягала у звільненні країни від австрійського гніту та об'єднанні всіх італійських земель в єдину демократичну республіку. Досягти цього, на думку Мадзіні та його однодумців, можна було тільки шляхом революції. У 1853 р. було підготовлене повстання в Мілані, яке, однак, закінчилося розгромом. Невдачі зазнала також спроба мадзіністів організувати в 1857 р. збройну експедицію на Сицилію. Але революційна Партія дії, що виросла на основі «Молодої Італії», не припинила боротьби.

На відміну від революціонера Мадзіні граф Кавур був розважливим і гнучким політиком. Він будував свої плани, спираючись на реальні можливості. Головне завдання він убачав у вигнанні австрійців з Ломбардії і Венеції та включенні цих областей разом з Пармою, Моденою і Тосканою до складу Сардинського королівства. Отже, об'єднання країни мало здійснюватися поступово та під владою Віктора-Еммануїла II.

Дізнайтеся з додаткових джерел, кого символізують жіноча й чоловіча фігури біля підніжжя п'єдесталу.



У 1882 році в Генуї на честь Дж. Мадзіні спорудили пам'ятник. Статуя Мадзіні стоїть на високій колоні з білого мармуру.

Подумайте! **Робота в парах.** Порівняйте дві програми об'єднання Італії: революційно-демократичну і помірковано-ліберальну. Яка з них, на вашу думку, більш реалістична та дієва і чому?

Готуючись до війни проти Австрії, Кавур прагнув заручитися підтримкою великих європейських держав. Улітку 1858 р. він уклав секретну угоду з Наполеоном III, за якою Франція зобов'язувалася виступити на боці П'ємонту

й надати йому допомогу в об'єднанні Північної Італії. У нагороду до складу Франції мали увійти Ніцца й Савойя.

Під час війни уряду П'ємонту вдалося заручитися підтримкою добровольців з усієї Італії, яких очолив Дж. Гарібальді. У червні 1859 р. франко-сардинські війська під особистим командуванням Наполеона III завдали австрійцям поразки під Маджентою і заволоділи Ломбардією. Невдовзі союзні війська вщент розгромили австрійців у кровопролитній битві при Сольферіно.

Але французький імператор Наполеон III завдав справі об'єднання Італії тяжкого удару. У серпні 1859 р. за спиною італійців він уклав з австрійцями перемир'я, а потім і сепаратний (окремий) мирний договір. Австрія була змушена поступитися Ломбардією, але зберегла за собою Венеціанську область. Зрадивши в такий спосіб союзника, Наполеон III одержав обіцяні Ніццу і Савойю.

Тим часом в Італії ширився визвольний рух. Патріотичні сили домоглися звільнення від австрійських залог Тоскани, Парми й Модени. Обрані там Національні збори висловилися за приєднання областей до П'ємонту, що й сталося в 1860 р.

Подумайте! Чому саме П'ємонт став центром об'єднання Італії?

3. Піднесення визвольного руху. Походи Гарібальді. У 1860 р. Сицилію знов охопив вогонь селянських повстань. Скориставшись цим, демократи на Півночі Італії почали підготовку військової експедиції для надання допомоги повстанцям. Почалося вербування і навчання волонтерів. З ініціативи Гарібальді для закупівлі зброї було створено фонд добровільних пожертвувань.

У травні 1860 р., зібравши невелику армію добровольців – усього 1200 осіб (вони були одягнені в червоні сорочки, звідси назва «**тисяча червоносорочечників**»), Гарібальді на двох кораблях відплив з Генуї на Сицилію. Коли він висадився на острові, населення вітало його як визволителя від тиранії Бурбонів. Звідусюди під прапор Гарібальді сходилися добровольці, і через два дні до його загону приєдналися 4 тисячі селян. Повстанцям протистояло 25 тисяч королівських військ. Але завдяки завзяттю бійців і вмілому маневруванню Гарібальді вдалося виграти важливу битву під **Калатафімі**. Гарібальдійці оволоділи центральним містом Сицилії – Палермо, і незабаром увесь острів було очищено від королівських військ. Прибувши до Палермо, Гарібальді оголосив себе диктатором Сицилії від імені сардинського короля Віктора-Еммануїла II.

Після звільнення Сицилії влітку 1860 р. гарібальдійські війська висадилися в Калабрії і, не наразившись на опір деморалізованої королівської армії, рушили на Неаполь. 7 вересня Гарібальді урочисто вступив у столицю Королівства Обох Сицилій, а згодом розгромив залишки урядових військ у битві на **р. Вольтурно**. Успіх походу Гарібальді, який за короткий час зумів вигнати з Неаполя Бурбонів, багато в чому пояснюється тим, що його підтримували селяни Південної Італії. Скориставшись диктаторськими повноваженнями, Гарібальді скасував численні привілеї дворянства й духівництва, конфіскував майно монастирів, знищив ненависний селянам податок на помел зерна, а головне – обіцяв усім, хто долучився до повстання, землю після перемоги.

Мадзіні та інші демократи радили Гарібальді зберегти диктаторські права й силою звільнити Папську область, а потім і Венецію. Але зростаюча популярність



Опишіть, з якими почуттями народ зустрічає червоносорочечників.

Висадка червоносорочечників Гарібальді на Сицилії

народного генерала стала серйозно турбувати панівні кола П'ємонту. Армія Віктора-Еммануїла увійшла до Неаполітанського королівства з півночі, перегородивши тим самим шлях просуванню повстанської армії в Папську область.

Під час голосування, проведеного у Неаполітанському королівстві більшість мешканців висловилася за приєднання до П'ємонту. У лютому 1861 р. відбулося відкриття спільного італійського парламенту, а в березні в Турині П'ємонт із приєднаними до нього областями було проголошено Італійським королівством. Отже, унаслідок подій 1859–1860 рр. майже вся Італія перетворилася на єдину конституційну монархію. Проте не республіканці Мадзіні та Гарібальді, а ліберали – прихильники Кавура – очолили єдину національну державу.

Подумайте! Чому єдину національну державу очолили ліберали, а не республіканці?

4. Завершення об'єднання Італії. Об'єднання Італії ще не було завершено. У Венеціанській області продовжували порядкувати австрійці, а в Римі зберігалася світська влада Папи, яку охороняли надіслані Наполеоном III французькі війська. У 1862 р. Гарібальді на свій страх і ризик здійснив спробу звільнити Рим, але його зупинили королівські війська.

У 1866 р. Італія, уклавши союз із Пруссією, взяла участь у війні проти Австрії. Хоча італійські війська й зазнали поразки, прусська армія розбила Австрію. Після цього Венеціанську область включили до складу Італійського королівства. Через рік спроба гарібальдійців захопити Рим знову закінчилася невдачею: біля Ментани вони наразилися на французькі війська, озброєні новітніми скорострільними гвинтівками «шаспо». Зазнавши тяжких втрат, Гарібальді був змушений відступити.

Останню перешкоду на шляху до об'єднання Італії було усунуто лише в 1870 р. під час франко-прусської війни. Після капітуляції Наполеона III під Седаном, італійські війська безперешкодно зайняли Папську область. «Вічне місто» – Рим – оголосили столицею Італійського королівства. Об'єднання країни завершилося.

1. Які наслідки для італійських держав мала революція 1848–1849 рр.?
2. Яку тактику застосував К. Кавур, прагнучи об'єднати країну?
3. Хто такі карбонарії?

4. Опишіть звільнення Сицилії під керівництвом Дж. Гарібальді від тиранії Бурбонів.
5. За яких обставин Рим було оголошено столицею Італійського королівства?

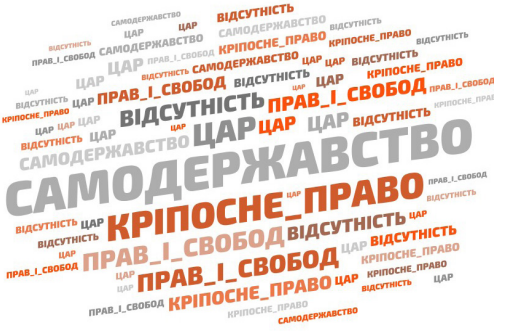
1. Простежте на карті (с. 58) процес об'єднання Італії, особливу увагу зверніть на визвольні походи Дж. Гарібальді.
2. Виконайте онлайн-вправу «Об'єднання Італії».

https://cutt.ly/6Wsc5Ju

Робота у групах. Виконайте проєкт **«Особистість в історії»**. Об'єднайтеся у чотири команди, оберіть одного з лідерів: *1 команда* – Дж. Гарібальді, *2 команда* – Дж. Мадзіні, *3 команда* – К. Кавура. Члени команди – прихильники свого лідера – презентують його здобутки й всіляко вихваляють. Інші команди ставлять запитання і критикують суперників. *4 команда* – «судді» – визначає, хто був найпереконливішим.

§11 СУСПІЛЬНІ РУХИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Актуалізація знань. Спираючись на хмаринку слів, визначте державно-правовий устрій Російської імперії на початку XIX ст.



1. Повстання декабристів. На початку XIX ст. в Російській імперії пожвавилося суспільно-політичне життя. Радикально налаштовані дворяни втрачали сподівання на мирне перетворення країни. Вони стали шукати можливості змін у країні шляхом насильницького повалення влади царя. У Росії зароджується революційна ідеологія. На практиці вона виявилася в повстанні декабристів у грудні 1825 р. («декабрист» – від рос. «декабрь» – грудень).

Більшість декабристів вийшли із середовища дворянської військової молоді, що засвоїла ідеї про народний суверенітет, природні права людини, громадянські свободи. Вони усвідомлювали, що самодержавство й кріпосне право в Росії були головними причинами відставання країни від провідних європейських держав.

У 1821–1822 рр. було створено дві таємні організації – **Південне товариство** в Україні на чолі з полковником **П. Пестелем** і **Північне товариство** в Петербурзі, найвпливовішим керівником якого був **М. Муравйов**. Обидва товариства тісно співпрацювали як складові єдиної організації.

Програмний документ Південного товариства **«Руська правда»**, розроблений П. Пестелем, був достатньо радикальним. Він передбачав:

- повалення самодержавства та проголошення республіки;
- встановлення диктатури тимчасового уряду;
- скасування кріпосного права й станового поділу суспільства;
- упровадження рівності всіх громадян перед законом.

Проте прав поневолених народів на самовизначення Пестель не визнавав. Нації і народності імперії, зокрема українців, планувалось оголосити росіянами й так «вирішити» національне питання.



Чому, на вашу думку, картину названо «Хай живе республіка»?

Костянтин Гольштейн. «Хай живе республіка». Виступ Павла Пестеля на зборах Північного товариства в Петербурзі в 1824 р. *1936*

Згідно з програмою Північного товариства – **«Конституцією»** М. Муравйова – Росія мала стати:

- конституційною монархією;
- федеративною державою (на зразок США) з двопалатним парламентом;

Виконавчу владу планувалося залишити за імператором.

Подумайте! Ознайомтеся з інформацією та обговоріть такі питання: 1) що спільного й відмінного у програмах Південного та Північного товариств? 2) чиї ідеї, на вашу думку, були більш реалістичними та дієвими?

https://cutt.ly/ATBwGoQ

У товариствах почалася безпосередня підготовка збройного повстання. У 1825 р. була досягнута домовленість з революціонерами Польського патріотичного товариства про підтримку повстання «південців», а у вересні 1825 р. до складу Південного товариства увійшло **Товариство з'єднаних слов'ян**, що діяло в Новоград-Волинську.

Виступ декабристів був прискорений смертю Олександра I, що не залишив спадкоємця. Скористатись кризою влади й вирішили декабристи. Вони планували вивести віддані їм гвардійські частини на Сенатську площу в Петербурзі, завадити присязі імператора й зажадати у членів сенату та Державної ради оприлюднити підготовлений напередодні «Маніфест до російського народу», у якому виклали свої основні вимоги. Проте повстання **14 грудня 1825 р.** не було достатньо підготовлено. Військові частини, які декабристи вивели на Сенатську площу, розстріляли з гармат. 29 грудня в Україні офіцери-декабристи підняли повстання Чернігівського полку, проте і цей виступ було швидко придушено.

Новий імператор **Микола I** виявив неабиякі жандармські здібності. Він особисто очолив слідство у справі декабристів, до якого було притягнуто 579 осіб, з яких 289 – визнано винними. Розправа була жорстокою, п'ятьох найактивніших лідерів повстання повісили.

Подумайте! Порівняйте революційні виступи в Росії з виступами в інших європейських державах. Чи було в них щось спільне?

2. Росія за царювання Миколи I. Після розгрому декабристів Микола I присягнувся, що, доки живе, не допустить нової революції в Росії. Його тридця-

тилітнє царювання стало періодом жорстокого придушення вільнодумства й визвольного руху як всередині країни, так і в Європі. Самодержець прагнув зберегти існуючий у країні порядок, підтримувати чинний суспільний і державний лад. Він особисто контролював діяльність політичної поліції, створивши Третє відділення імператорської канцелярії з особливим корпусом жандармів на чолі з генералом А. Бенкендорфом. В імперії запровадили сувору цензуру для друкованих видань, обмежили доступ до освіти вихідців з простого народу та автономію університетів.

У першій половині XIX ст. Російська імперія значно поступалася провідним західноєвропейським країнам за рівнем економічного розвитку. Визначальну роль у виробництві відігравали кріпосні мануфактури. Розвиток сільського господарства визначали також кріпосницькі відносини. Існування кріпосного права стало нездоланною перешкодою для нормального розвитку країни.

Росія була багатонаціональною державою. Проте більшість її народів опинилася у складі імперії внаслідок завоювань. Великодержавна політика царизму обмежувала національні права неросійських народів. Щодо них здійснювалася політика національно-культурної асиміляції, примусове насадження російської культури. Прикладом такої політики було становище України у складі імперії, яку уряд розглядав як російський край, повністю ігноруючи інтереси її населення.

3. Суспільні рухи у 30–50-х роках XIX ст. Незважаючи на реакційну політику царизму, 30–50-ті роки XIX ст. були періодом нового піднесення громадської думки. Уже в 30-х роках прогресивна російська молодь починає створювати революційні гуртки, серед яких особливо вирізнявся гурток О. Герцена та М. Огарьова. Учасники гуртка були переконаними республіканцями, цікавилися суспільними й політичними проблемами, вивчали історію революційних рухів. Проте в 1834 р. після спроб Герцена та Огарьова розгорнути революційну агітацію гурток було розгромлено, а його членів вислано зі столиці.

Під впливом політичної реакції в Європі серед частини російської інтелігенції поширювалася думка, що «історичний розвиток Росії – йти своїм, самобутнім шляхом, відмінним від європейського». Прибічників цієї тези називали **слов'янофілами**. Члени московського гуртка слов'янофілів заперечували загальні закономірності суспільного розвитку, протиставляли Росію державам Західної Європи. Вони вважали, що через буржуазний розвиток західні держави занепадають, у них наростає революційний рух, водночас як в Росії існуюча патріархальна сільська громада ніби-то є гарантією від будь-яких соціальних потрясінь.



М. Чернишевський

Їм протистояло інше угруповання – **західники** (прихильники західноєвропейського шляху розвитку), до складу якого входило чимало відомих науковців і публіцистів. Західники вважали, що Росія рухається в напрямку формування буржуазного суспільства, виступали за обмеження абсолютизму й скасування кріпацтва. Але водночас вони були рішучими противниками революційної тактики й визнавали лише шлях реформ.

У 40-х роках XIX ст. в суспільному русі посилюється революційно-демократичний напрям. Ради-

кально налаштовані демократи закликали до рішучих дій, до насильницького повалення чинного ладу. Майбутнє Росії вони пов'язували із соціалізмом, осередком якого мала стати сільська громада. Ці погляди відстоювали, зокрема, відомі громадські діячі й публіцисти В. Бєлінський та М. Чернишевський. Їх пропагували й члени таємного гуртка в Петербурзі на чолі з М. Буташевичем-Петрашевським, що діяв у 1845–1846 рр. Згодом його учасників назвали **«петрашевцями»**.

4. Зовнішня політика імперії. Кримська (Східна) війна. Зовнішня політика Росії, як і в попередні часи, відзначалась агресивною, загарбницькою спрямованістю. У першій половині XIX ст. до імперії було приєднано Грузію, Азербайджан, північну частину чорноморського узбережжя Кавказу, що супроводжувалося тривалими війнами з Іраном і Туреччиною.

На середину XIX ст. Російська імперія перетворилася на одну з найбільших держав світу, яка, підкоривши численні народи Європи й Азії, прагнула подальшого територіального розширення. Водночас економічна відсталість, кріпосницькі порядки зробили її слабким конкурентом у боротьбі за вплив на Балканах і Близькому Сході. Ця слабкість яскраво виявилася під час Кримської (Східної) війни 1853–1856 рр., у якій на боці Османської імперії проти Росії виступила об'єднана коаліція західноєвропейських держав.

Приводом до Кримської війни стала вимога Миколи I до Туреччини передати контроль над християнськими святинями в Палестині, що належали католикам, православній церкві. Туреччина, яку підтримали Англія та Франція, відповіла відмовою. Тоді російські війська захопили Молдову й Волощину, що змусило турків оголосити Росії війну. Проте російський флот розгромив турецьку ескадру біля Синопа, і російська армія почала наступ на Кавказі.

Стривожені російською експансією, Англія і Франція вступили у війну. Об'єднаний флот союзників увійшов у Севастополь, блокувавши Чорне море. Невдовзі до них приєдналося й Сардинське королівство. Спроби росіян деблокувати обложений Севастополь успіху не мали. Не надали Росії очікуваної підтримки Австрія й Пруссія. Зрештою Російська імперія програла війну. За **Паризьким миром 1856 р.** Росію було позбавлено права мати військовий флот і фортечні укріплення на узбережжі Чорного моря. Вона також була змушена відмовитися від претензій на Молдову, Волощину та Південну Бессарабію. План розширення впливу Росії на південь зазнав краху.

1. Визначте причини розгортання декабристського руху в Росії на початку XIX ст.
2. Проаналізуйте значення виступу декабристів для російського суспільства.
3. Яку мету переслідували революціонери-демократи? У якому середовищі були популярні їхні ідеї?
4. Схарактеризуйте причини, хід і наслідки Кримської війни.

1. На контурній карті позначте центри декабристського руху.
2. На карті (с. 52) покажіть держави, з якими воювала Росія в середині XIX ст., і ті територіальні завоювання, які вона здобула.
3. Візьміть участь в інтелектуальних онлайн-перегонах «Суспільні рухи в Російській імперії в першій половині XIX ст.».

https://cutt.ly/sWsvqdZ

Робота у групах. Об'єднайтеся у групи по три особи. Узагальніть погляди слов'янофілів *(1 особа)*, західників *(2 особа)*, петрашевців *(3 особа)*. Після обговорення у групі презентуйте на загал висновок: який шлях розвитку для Російської імперії був більш притаманний?

§12 США В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА

Актуалізація знань. Складіть розповідь про одну з визначних особистостей, імена яких зазначено у хмаринці.



1. Соціально-економічний розвиток країни. Перша половина XIX ст. стала часом бурхливого розвитку Сполучених Штатів Америки. Здобуття незалежності й усунення всіх перепон на шляху вільного підприємництва зумовили швидке зростання фабричної промисловості й фермерського господарства на північному сході країни. Відбувалось активне освоєння західних земель. На Півдні ж продовжувало поширюватися плантаційне рабовласницьке господарство, яке забезпечувало сировиною промисловості північних штатів і Західної Європи.

Після війни за незалежність територія США простягалася від Атлантичного океану до Міссісіпі. На цих землях проживало чимало індіанських племен, яких переселенці, що рухалися зі сходу, неухильно витісняли на захід. З великими племенами уряд США укладав угоди, за якими їм лишалася частина земель. Проте свої обіцянки американська влада постійно порушувала. Індіанців висилали у спеціально відведені райони, так звані **резервації**. Опір індіанців придушували за допомогою спеціальних каральних експедицій.

На початку XIX ст. у США, як і в Англії, розпочалася індустріальна революція, яка охопила насамперед текстильну промисловість. У 30-х роках на північному сході швидкими темпами зростала важка промисловість.

Нові залізниці з'єднували райони фермерського господарства з великими містами й промисловими центрами, що потребували продуктів харчування і сировини. У 1807 р. на Гудзоні випробували перший у світі пароплав Фултона й на середину XIX ст. тоннаж торговельного флоту США вже дорівнював англійському.

Подумайте! Які галузі економіки дають найшвидший прибуток на вкладені кошти?

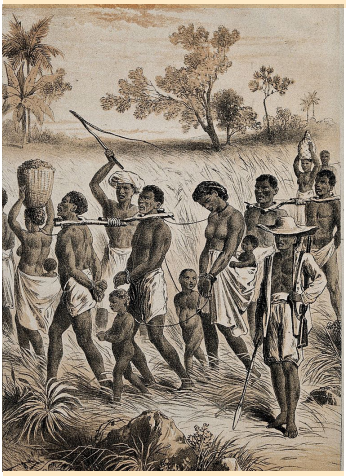
У США з Європи переселялися мільйони людей. Здебільшого це були селяни й ремісники, гнані злиднями та безробіттям. Умови життя робітників у США були кращі, ніж у Європі. Брак робочої сили змушував підприємців платити більшу зарплатню. До того ж будь-хто з переселенців міг освоювати нові землі на заході. Протягом першої половини XIX ст. на захід рушали нескінченні валки колоністів. Багато хто намагався потрапити в Америку, сподіваючись на щасливе життя.

Подумайте! З яких причин люди переселялися до США в першій половині XIX ст.?

У **1841 р.** на вимогу фермерів конгрес ухвалив закон про першу заїмку, який полегшив придбання в державі земельної ділянки тим, хто її вже обробляв. Крім того, фермери могли купувати її на виплат. Завдяки розвитку сільськогосподарського машинобудування фермери мали змогу застосовувати в господарстві механічні жатки й сінокосарки.

На плантаціях Півдня вирощували різні культури, але з бурхливим розвитком текстильної промисловості й зростанням попиту на сировину на плантаціях стала переважати бавовна. Як і капіталістичні підприємства Півночі, плантаційне господарство Півдня теж орієнтувалося на ринок, але базувалося на рабській праці.

Прокоментуйте зображення.



Шлях на невільницький ринок. *Зображення з книги «Життя і дослідження Девіда Лівінгстона». 1878*

Подумайте! Порівняйте шляхи розвитку сільського господарства на Півночі й на Півдні Сполучених Штатів. Чому північний варіант продуктивніший?

2. Територіальна експансія. «Доктрина Монро». І північна буржуазія, і південні плантатори проводили політику експансії, тобто поширення своєї влади на нові території. У 1803 р., користуючись тим, що Франція була втягнута в європейські війни, уряд США змусив її продати величезну територію **Луїзіани** за умовну суму 15 млн доларів. У 1810–1812 рр. американські війська зайняли іспанську **Флориду**, яка згодом була повністю приєднана до США.

Захоплюючи нові землі й прагнучи закріпитися в Північній Америці, США водночас всіляко намагалися послабити вплив європейських держав у Новому світі. Основні принципи їхньої зовнішньої політики було викладено в посланні президента **Джеймса Монро** до конгресу **2 грудня 1823 р.** Згідно з «доктриною Монро», Американський материк не міг бути об'єктом колонізації для європейських держав. США визнавали існуючі колонії європейців, але заявляли, що не допустять заснування нових і втручання європейських держав в американські справи. У газетах ці принципи було оформлено гаслом «Америка для американців!». Але насправді це означало «Америка – для США».

Захоплюючи нові землі, США користувалися тим, що молоді латиноамериканські країни були набагато слабшими за них. Так, у 1845 р. конгрес США прийняв до складу Федерації Техас, що належав Мексиці. На цей час Техас був уже переповнений американськими плантаторами, які свавільно захоплювали землі. Ці події стали причиною війни США з Мексикою, де перевага американської армії була беззаперечна. У 1848 р., зазнавши поразки, мексиканський уряд був змушений передати США не тільки Техас, а й землі на північ від р. Ріо-Гранде – **Нову Мексику** й **Каліфорнію**. Загалом за період з 1803 по 1867 р. Сполучені Штати зуміли збільшити свою територію в чотири рази. США перетворилися на одну з найбільших держав планети й стали найвпливовішою державою континенту.

3. Наростання конфлікту між північними й південними штатами. Наявність двох соціально-економічних систем – вільного ринкового капіталістичного господарства на Півночі й рабовласницького на Півдні – підривала

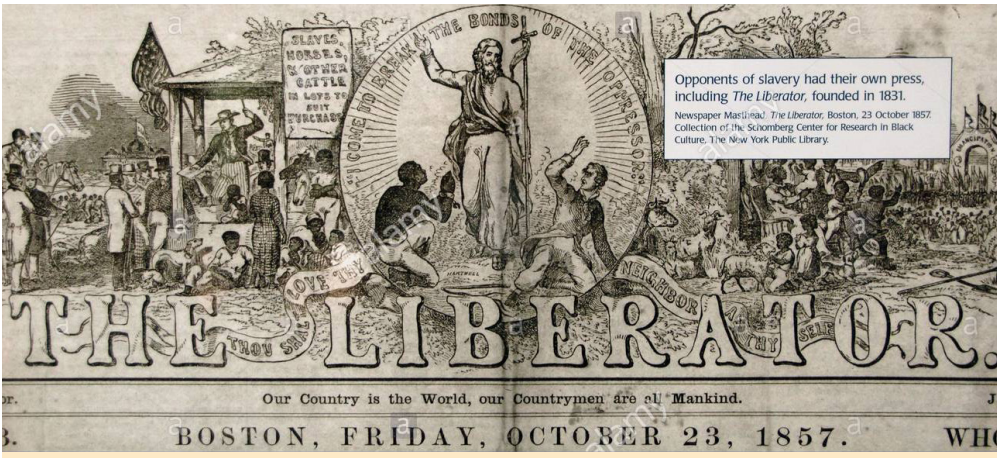
єдність країни. У 50-х роках XIX ст. відносини між ними різко загострилися. Промисловці Півночі потребували нових робочих рук із числа афроамериканців, які перебували в рабстві, та прагнули використати сировинні ресурси південних штатів для потреб своїх фабрик і заводів. Фермери домагалися непоширення рабства на західних землях. Збереження відсталого плантаційного рабського господарства гальмувало розвиток Сполучених Штатів і загрожувало відставанням порівняно з іншими розвиненими державами світу.

Подумайте! Чому збереження рабства на Півдні загрожувало економічним відставанням усієї країни?

Загострення протистояння Півдня і Півночі мало й політичні причини. На ґрунті спільних інтересів аграріїв – фермерів і плантаторів – у 1828 р. було створено **демократичну партію** США, яка висунула на президентську посаду спільного кандидата Е. Джексона. Проте згодом інтереси фермерів і плантаторів унаслідок гострої боротьби за нові землі стали різними. Тепер фермери вже підтримували північних промисловців, які були проти поширення рабства на нові західні території. У 1854 р. було створено **республіканську партію** США, основу якої склали ворожі до рабства фермери й буржуазія. Помірковане крило республіканців обмежувалося лише вимогою непоширення рабства на нові території, а її радикально-демократичне угруповання вимагало негайного скасування рабства.

Рабовласницькі штати поступово втрачали свою перевагу в Конгресі, у Білому домі, але не збиралися добровільно поступатися владою і політичним впливом. Виникло незворотне протистояння між прибічниками розвитку ринкової економіки, заснованої на найманій праці, і рабовласниками, які стояли на сторожі системи господарювання, що віджила.

У 30–40-х роках на Півдні почастішали виступи афроамериканців-рабів, на Півночі розпочався **аболіціоністський рух** (від англ. *abolition* – скасування) – громадський рух за негайне знищення рабства. У 1838 р. аболіціоністи створили Товариство підземної залізниці, що допомагало афроамериканським рабам утікати з південних штатів до північних. У південних штатах таємно розповсюджувався журнал «Ліберейтор» («Визволитель»), який закликав до знищення рабства.

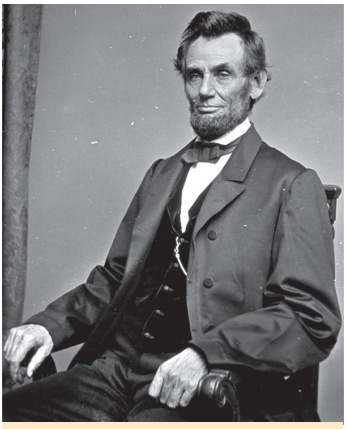


Обкладинка журналу «The Liberator», Бостон, 23 жовтня 1857 р.

ПОДРОБИЦІ

Велике враження на сучасників справила спроба підняти повстання переконаного аболіціоніста Джона Брауна. У містечку Гарперс-Феррі у Віргінії повсталі захопили великі склади зброї, намагалися закликати до боротьби проти рабства інших громадян, але урядові війська придушили їхній виступ. Самого Дж. Брауна стратили.

У 1860 р. президентом США вперше обрали кандидата від республіканської партії **Авраама Лінкольна** (1861–1865). Лінкольн ніколи не брав участі в аболіціоністському русі. Під час виборів він виступав лише за непоширення рабства на нові території і підкреслював, що не наполягатиме на його негайній ліквідації і не втручатиметься у внутрішні справи південних штатів. Проте сам факт вибору президентом країни представника Півночі у південних штатах сприйняли як виклик та пряму загрозу рабовласницькій системі.



Авраам Лінкольн

У грудні 1860 р. про вихід з Федерації оголосила Південна Кароліна. 4 лютого 1861 р., за місяць до вступу на посаду Лінкольна, 7 штатів – Луїзіана, Техас, Міссісіпі, Джорджія, Алабама, Флорида й Теннессі – утворили власну державу – Конфедерацію. Загалом до складу цього об'єднання, що отримало назву **Південна конфедерація**, із столицею в Річмонді (Віргінія) увійшло 11 штатів. Президентом було обрано **Джефферсона Девіса**. Головною метою Конфедерації південні плантатори проголошували захист вольностей окремих штатів, але при цьому рабство оголошувалося «природним нормальним станом» і «оплотом цивілізації».

Подумайте! Чому обрання Лінкольна президентом США призвело до відокремлення південних штатів і проголошення власної держави?

4. Громадянська війна (1861–1865 рр.). Військовий конфлікт між Північчю і Півднем ставав неминучим. Приводом до війни став обстріл і захоплення південцями форту Самтер поблизу узбережжя Південної Кароліни, залога якого зберігала вірність федеральному уряду. У квітні 1861 р. президент Лінкольн оголосив південні штати заколотниками й розпочав набір до ополчення.

Відчутна перевага в матеріальних, сировинних і людських ресурсах у війні була на боці Півночі. Проте на початковому етапі війни її війська зазнавали невдач. Більшість офіцерів і генералів американської армії були вихідцями з родин плантаторів і вступили до армії конфедератів, а напередодні війни з військових складів на Південь вивезли значну кількість зброї. У першій великій битві під Манассасом у липні 1861 р. вони зазнали поразки, яка ледве не призвела до падіння Вашингтона.

Командування північан вважало, що війну можна виграти, уникаючи великих битв і зайвого кровопролиття. Розроблений план **«Анаконда»** передбачав оточення штатів-заколотників і поступове стискування кільця оточення до повної капітуляції південців. Із цією метою в 1862 р., наступаючи з півночі, армія генерала Гранта захопила територію вздовж р. Міссісіпі. Назустріч їй, здобув-

ши Новий Орлеан, з півдня просувався десантний корпус генерала Батлера. Проте поразка під Річмондом змусила північан призупинити подальший наступ.

Значну матеріальну допомогу Конфедерації надавав англійський уряд. Рабовласницький Південь був головним постачальником бавовни британській текстильній промисловості, та й розкол Сполучених Штатів давав змогу англійцям посилити свої позиції в Північній Америці.

Подумайте! Чому північні штати, незважаючи на людську й промислову перевагу, зазнавали поразки на першому етапі війни?

Війна затягувалася. Впливові підприємницькі кола Півночі шляхом поступок прагнули досягти примирення з Півднем. Увесь тягар війни ліг на плечі простого народу. Тим часом промисловці й фінансисти наживали величезні багатства за рахунок постачання армії зброєю, обмундируванням і продовольством.

Федеральний уряд поступово усвідомив, що тривалу війну можливо переможно закінчити, лише вдавшись до радикальних заходів. У 1862 р. конгрес запровадив нові податки на багатих й ухвалив закон про конфіскацію майна заколотників. 20 травня 1862 р. ухвалили **закон про гомстеди** (гомстед – місце для поселення). Він давав можливість кожному американцю, зокрема іммігрантам, безкоштовно отримати з державного фонду земельну ділянку в 160 акрів (близько 40 га). Сплачувати доводилося лише 10 доларів за земельне розмежування. Після п'ятирічного терміну обробки землі господар ставав її повноправним власником.

22 вересня 1862 р. Лінкольн видав **прокламацію** про звільнення всіх рабів з 1 січня 1863 р. Цим актом він порушив конституцію, що вимагала ухвалити відповідну поправку. Проте народ палко вітав прокламацію президента.



Прокламація про звільнення рабів. 22 вересня 1862 р.

Я, Авраам Лінкольн, президент Сполучених Штатів, владою головнокомандувача армії і флоту Сполучених Штатів у перший день січня (1863), відповідно до моїх намірів так вчинити, публічно оголошених за сто днів до зазначеного дня, встановлюю і називаю ті штати і частини штатів, народи яких тепер повстали проти Сполучених Штатів, а саме... (*перераховуються штати, що повстали*).

Наказую і оголошую, що всі особи, які раніше вважалися рабами в зазначених штатах і частинах штатів, віднині і в майбутньому вільні і що виконавча влада Сполучених Штатів, включаючи військові й морські сили, буде визнавати й охороняти свободу зазначених осіб.

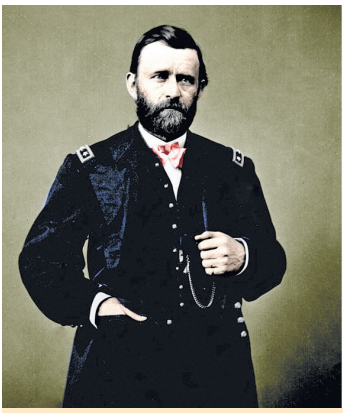
До того ж я пропоную населенню, оголошеному вільним, утримуватися від усякого насильства, за винятком випадку необхідного захисту, і рекомендую їм у тих випадках, коли це дозволено, доброчесно працювати за розумну плату.

Чому президент Лінкольн рекомендує колишнім рабам «утримуватися від насильства» і «доброчесно працювати за розумну плату»?

Гомстед-акт і звільнення афроамериканців забезпечили президенту підтримку простого народу й колишніх рабів. До армії північан вступали тисячі добровольців, що забезпечило їй кількісну перевагу над конфедератами. Кількість солдатів-афроамериканців досягла 186 тисяч осіб.

Улітку **1863 р.** під час війни настав корінний перелом. Уже в липні у триденній битві під **Геттісбергом** війська південців було розбито й вони почали відступати.

Весною наступного року армія північан під загальним керівництвом нового головнокомандувача генерала **Улісса Гранта** розпочала широкий наступ на Конфедерацію. Війська під командуванням генерала Шермана провели славнозвісний «рейд до моря» від Міссісіпі до узбережжя Атлантичного океану, захопивши Джорджію і Південну Каролiну. Становище південців ставало катастрофічним. **3 квітня 1865 р.** північани здобули столицю Конфедерації – **Річмонд**, а 9 квітня залишки армії конфедератів, оточені під Аппоматтоксом, капітулювали.



Улісс Грант

Війна скінчилася, єдність Федерації було відновлено. І у цей час справжньою трагедією для американського народу стала смерть президента Авраама Лінкольна. Його вбив у театрі актор **Джон Бут**, який мстився за розгром Конфедерації і окупацію південних штатів. Проте Лінкольн назавжди ввійшов в історію США як велика людина і політик, який зробив непересічний внесок в утвердження демократії і розвиток американської нації.

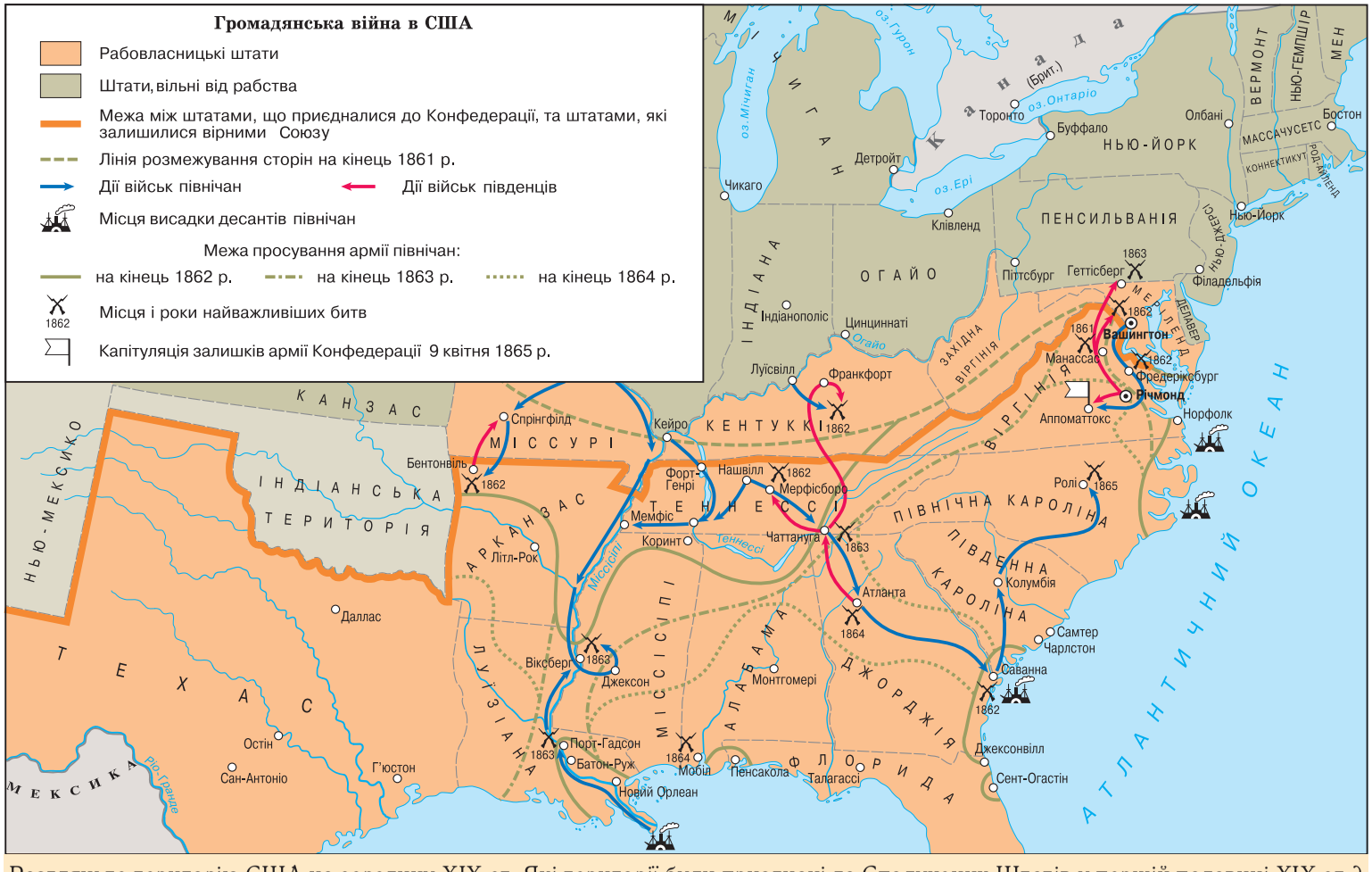


Убивство президента Лінкольна. *Літографія*

Дізнайтеся з додаткових джерел про обставини замаху на А. Лінкольна. Як ви вважаєте, хто керував діями Дж. Бута?

5. Реконструкція Півдня. У грудні 1865 р. конгрес США ухвалив 13-ту поправку до конституції, яка узаконила прокламацію Лінкольна про звільнення рабів. У 1866 р. більшість штатів ухвалила, а в 1868 р. – ратифікувала 14-ту поправку до конституції, що надавала колишнім рабам право голосу. Проте південні штати відмовилися визнати зазначені доповнення до основного закону країни.

У зв'язку із цим у **1867 р.** південні штати було позбавлено автономних прав, а владу передано військовому командуванню федеральних військ. Почалася реконструкція Півдня. Її суть полягала у приведенні соціально-політичних норм життя на Півдні у відповідність до федеральних стандартів і вимог конституції. Проте колишні рабовласники не могли змиритися з тим, що чорношкіре населення Півдня отримало однакові з ними громадянські права. Запроваджені після війни в південних штатах «чорні кодекси» позбавляли афроамериканців права володіти землею, що змушувало їх залишатися на плантаціях і працювати на колишніх господарів на кабальних умовах. Колишніх рабів позбавляли



Розгляньте територію США на середину XIX ст. Які території були приєднані до Сполучених Штатів у першій половині XIX ст.?

свободи зборів, можливості вільного пересування, права носити зброю. У 1866 р. на Півдні було створено терористичні організації білих, зокрема горезвісний Ку-клукс-клан, які чинили тиск на афроамериканців, влаштовували криваві розправи над колишніми рабами, перешкоджали їм користуватися наданими громадянськими правами.

Проте поступово південні штати визнали 13-ту і 14-ту поправки до конституції, і їхніх представників допустили в конгрес. Реконструкція Півдня закінчилася в **1877 р.**

Перемога Півночі у громадянській війні дозволила відновити єдність Федерації, сприяла зміцненню демократії і конституційного ладу в США. Вона забезпечила додаткові умови для розвитку вільної ринкової економіки у країні, залучення південних штатів до сфери капіталістичних відносин. Ухвалений гомстед-акт означав перемогу та подальший швидкий розвиток фермерського господарства.

6. Утворення незалежних держав у Латинській Америці. Після завершення наполеонівських війн Іспанії на короткий час вдалося відновити свою владу в колоніях Південної Америки. Проте в 1816 р. на континенті розпочалося нове піднесення визвольного руху: було проголошено незалежність однієї з найбільших іспанських колоній – Ла-Плата. Невдовзі визвольна армія під проводом Хосе Сан-Мартіна, долаючи перевали Анд, досягла чилійського узбережжя Тихого океану. У 1818 р. Чилі було проголошено незалежною республікою. Проти іспанського панування піднялося патріотично налаштоване населення Перу. У 1821 р. за допомогою армії **Сан-Мартіна** країна здобула незалежність.

Одним з основних центрів боротьби стала Венесуела. Патріотичні сили в ній очолив виходець з багатої місцевої сім'ї **Сімон Болівар** (1783–1830). Він був людиною невичерпної енергії, безмежно відданим батьківщині. У ньому поєднувалися талант оратора й неабиякі здібності полководця. Болівар увійшов в історію Латинської Америки як визволитель. Під проводом Болівара виступила повстанська армія, що складалася з добровольців-креолів і колишніх рабів. Після здобуття низки славних перемог над іспанськими військами було проголошено утворення незалежної республіки Велика Колумбія, а згодом і нової держави – Болівії, названої на честь полководця.

У 1824 р. незалежною державою було проголошено **Мексику**, а через два роки в Південній Америці склали зброю останні іспанські залоги. Одночасно з іспанськими колоніями від португальського гніту звільнилася **Бразилія**. У 1822 р. тут було проголошено конституційну монархію.

У результаті національно-визвольного руху в Латинській Америці утворилося 20 незалежних держав, серед яких найбільшими за територією і чисельністю населення були Бразилія, Мексика й Аргентина. Проте за рівнем економічного розвитку вони значно поступалися передовим західноєвропейським країнам і США.

1. Як розвивалась економіка США до середини XIX ст., яке протиріччя було їй властиве?
2. Поясніть гасло «Америка для американців».
3. Схарактеризуйте плани сторін і розташування сил на початковому етапі громадянської війни.
4. Яку роль у перебігу громадянської війни відіграли закон про гомстеди та президентська прокламація про звільнення рабів?
5. Проаналізуйте заходи американської влади під час реконструкції Півдня.

1. Розгляньте карту (с. 74), простежте розгортання бойових операцій під час громадянської війни в США. На контурній карті позначте місця найбільших битв.
2. Попрацюйте з атласом, визначте, які держави Латинської Америки здобули незалежність у першій половині XIX ст.
3. Візьміть участь в онлайн-вікторині «США в першій половині XIX ст.».

https://cutt.ly/mWsveot

4. Виконайте онлайн-вправу «Громадянська війна в США і реконструкція Півдня».

https://cutt.ly/8Wsvilk

Робота у групах. Перегляньте відео «Суперечлива особистість борця за права рабів Авраама Лінкольна». Об'єднайтеся у три групи. Використовуючи матеріали параграфа та інформацію з відео, складіть історичний портрет Авраама Лінкольна (*1* і *2 групи*) і презентуйте роботи на загал. *3 група* має визначити переможця за такими критеріями: 1) правильність дат і фактів, 2) дотримання хронологічної послідовності, 3) логічність висновків, 4) образність мовлення, 5) уміння зацікавити слухачів.

https://cutt.ly/pWgdBeP (тривалість 06 хв 50 с)

Запам'ятайте дати й синхронізуйте їх з подіями, що відбувалися в тогочасній Україні.

У світі

1816–1824 рр.	здобуття незалежності країнами Латинської Америки
14 грудня 1825 р.	збройний виступ декабристів у Петербурзі
27–29 липня 1830 р.	Липнева революція у Франції
1832 р.	перша парламентська реформа в Англії
1836 р.	початок чартистського руху
1848–1849 рр.	«Весна народів» – революції у Західній і Центральній Європі
1853–1856 рр.	Кримська (Східна) війна
1861–1865 рр.	Громадянська війна в США
1867 р.	друга парламентська реформа в Англії
1867 р.	утворення Північнонімецького союзу
1870 р.	завершення об'єднання Італії
1871 р.	проголошення Німецької імперії

В Україні

?

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 2

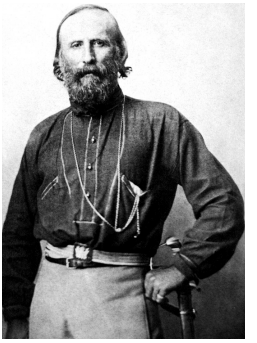
ЄВРОПА ТА АМЕРИКА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (1815–1870 рр.)

1. Використовуючи карту в підручнику (с. 52), у зошит запишіть головні центри революційних подій 1848–1849 рр. в Європі.

2. Установіть істинність тверджень. Оберіть правильну відповідь.

1 Історичний діяч, якого зображено на портреті, належить до представників Савойської династії

2 Історичний діяч, якого зображено на портреті, був одним з лідерів революційної організації «Молода Італія»



А Правильним є твердження 1
Б Правильним є твердження 2
В Обидва твердження правильні
Г Обидва твердження неправильні

3. Розгадайте зашифровані в анаграмах поняття (ліворуч) і укажіть їхні характеристики (праворуч).

РАИМТЗЧ	Ідеологічна прихильність традиційним цінностям і порядкам
ІРТЦСАВАРЕЯ	Відновлення поваленого суспільного ладу або династії, що раніше правила
ЛЕБЛАІІРМЗ	Прибічники цієї суспільно-політичної течії найважливішими цінностями вважають свободу і рівність
ОКСРЗМВИАТНЕ	Рух за надання виборчих прав робітникам

4. Оберіть зображення англійської королеви, період правління якої отримав назву «вікторіанська епоха».

А



Б



В



Г



5. Хто є автором представленої картини і яку назву вона має?



ТЕМАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Як в Англії називали прибічників вільної торгівлі та державного невтручання в економіку?

А Лейбористи
Б Фрітредери
В Ліберали
Г Консерватори

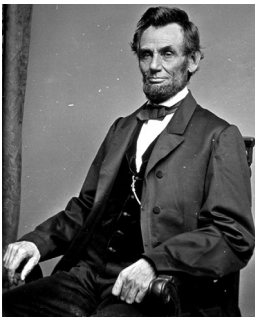
2. Визначте хронологічні межі Громадянської війни в США.

А 1775–1783 рр.
Б 1861–1865 рр.
В 1865–1877 рр.
Г 1900–1909 рр.

3. Кому належить вислів, що «свобода – це насамперед торжество особистості над владою»?

А Карлу Марксу
Б Луї Блану
В Бенжамену Констану
Г П'єру Прудону

4. Укажіть твердження, яке стосується історичного діяча, зображеного на портреті.



А Канцлер Німеччини, який зробив великий внесок у процес створення єдиної німецької держави
Б Голова французького Конвенту, один з ватажків якобінської диктатури
В Президент США, автор Декларації про звільнення рабів
Г Італійський генерал, ватажок повстанських загонів під час італійської революції

5. Якої країни стосується вислів «три славетні дні»?

А Англії **В** Італії
Б Франції **Г** Німеччини

6. Яка битва стала вирішальною у війні Австрії і Пруссії за гегемонію у процесі об'єднання німецьких земель?

А Битва під Садовою **В** Битва під Ватерлоо
Б Битва під Лейпцигом **Г** Битва під Аустерліцом

7. Як називалась армія Гарібальді?

А «Стара гвардія» **В** «Тисяча червоносорочечників»
Б «Легіон безстрашних» **Г** «П'ята колона»

Завдання на вибір трьох правильних відповідей із семи запропонованих варіантів

8. З перерахованих заходів оберіть ті, які стосуються періоду правління історичної особистості, зображеної на портреті.



1 Ухвалення закону про ліквідацію рабства у всіх англійських колоніях
2 Перетворення Англії на «майстерню світу»
3 Скасування системи протекціонізму
4 Реформа палати лордів
5 Скасування «хлібних законів»
6 Перетворення Англії на велику колоніальну імперію
7 Підписання військово-політичної угоди з Францією

9. З перерахованих заходів оберіть ті, які стосуються періоду перебування при владі історичної особистості, зображеної на портреті.



1 Створення єдиної Німецької імперії
2 Створення Німецької митної ради
3 Створення Північнонімецького союзу
4 Скликання Франкфуртського парламенту
5 Перемога у війні з Данією
6 Створення єдиного німецького національного ринку
7 Створення Троїстого союзу

10. Які з наведених тверджень стосуються Авраама Лінкольна?

1 Головнокомандувач збройних сил Конфедерації
2 Лідер Демократичної партії США
3 Президент США в 1860–1865 рр.
4 Один з ініціаторів скасування у США рабства
5 Засновник організації «Ку-клукс-клан»
6 Один із засновників Республіканської партії США
7 Ініціатор проведення політики «нового курсу» в економіці

11. У яких містах Австрійської імперії відбувалися революційні події 1848–1849 рр.?

1 Будапешт
2 Відень
3 Барселона
4 Прага
5 Генуя
6 Марсель
7 Женева

Завдання на встановлення відповідності

12. Установіть відповідність між подією з історії Англії Нового часу та датою.

1	Початок правління королеви Вікторії	**А**	1819 р.
2	Підписання першої петиції, яка називалася Хартією або Народною хартією	**Б**	1832 р.
		В	1837 р.
3	«Манчестерська бійня»	**Г**	1839 р.
4	Ухвалення «Білля про реформу»	**Д**	1842 р.

13. Установіть відповідність між подією воєнної історії та країною, де вона відбулася.

1	Битва під Садовою	**А**	США
2	Битва під Калатафімі	**Б**	Російська імперія
3	Битва під м. Геттісберг	**В**	Франція
4	Оборона Севастополя	**Г**	Італія
		Д	Австрія

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

14. Установіть хронологічну послідовність подій з нової історії Німеччини.

А Створення єдиної Німецької імперії
Б Початок франко-прусської війни
В Війна Пруссії і Австрії з Данією
Г Обрання О. фон Бісмарка канцлером Німеччини

15. Установіть хронологічну послідовність подій з нової історії США.

А Період реконструкції Півдня
Б Початок Громадянської війни
В Перемога Авраама Лінкольна на президентських виборах
Г Утворення Конфедерації південних американських штатів

Розділ 3

МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. ПРОБУДЖЕННЯ АЗІЇ



§13 ЗАВЕРШЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ І США

Актуалізація знань. Дайте назву хмарині слів.



1. Науково-технічна революція кінця XIX ст. та її наслідки. Кінець XIX – початок XX ст. – це час бурхливого розвитку великого промислового виробництва, доба **індустріалізації** економіки. Прискорений розвиток промисловості зумовив формування індустріальної структури господарства в найрозвинутіших країнах. Особливо стрімким був прогрес у провідних галузях: металургії, машинобудуванні, на транспорті. На початок XX ст. у Великій Британії, Німеччині й США обсяг промислової продукції за вартістю перевищував сільськогосподарську. Упритул до формування індустріальної структури економіки підійшли також Франція і Росія.

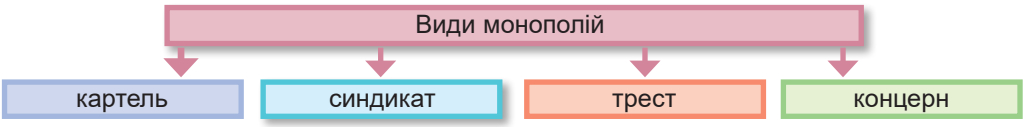
Підґрунтям цього промислового стрибка стали великі науково-технічні відкриття і принципові зміни в технології виробництва. Так, англієць **Бессемер** винайшов конверторний спосіб виплавки сталі, що замінив менш досконалу стару систему. Перехід до бессемерівської технології дозволив значно збільшити виробництво металу й знизити вартість сталі. Суттєво збільшити виробництво металу з наявних у Європі й США руд дозволили також технологічні винаходи французького інженера **Мартена**, англійського металурга Томаса, німецького винахідника Сіменса.

Перехід до масового виробництва сталі відкрив великі можливості для розвитку залізничного та морського транспорту. Парові машини дедалі більше витіснялись електродвигунами та двигунами внутрішнього згоряння. Виникають якісно нові галузі промисловості – електротехнічна, хімічна, літако- і автомобілебудування, продукція яких починає швидко змінювати повсякденне життя людей.

Подумайте! Чому на початку XX ст. одним з яскравих показників розвитку країни була наявність розгалуженої залізничної мережі?

2. Виникнення великих корпорацій і фінансово-промислових груп. Монополізація економіки. Новий ступінь розвитку промисловості вимагав нових форм організації виробництва. Будівництво велетенських фабрик і заводів потребувало значно більших, ніж раніше, фінансових вкладень. На зміну одноосібним підприємствам, що належали одній людині, приходять **корпорації**, або **акціонерні товариства**. Випуск акцій дозволяв залучати для будівництва кошти тисяч людей, сприяв дедалі більшій концентрації виробництва на великих капіталістичних підприємствах.

Гостра конкурентна боротьба, що посилювалася в періоди частих економічних криз, призводила до розорення дрібних підприємців, власників середніх і навіть великих фірм. Їхнє майно зазвичай переходило до рук нових господарів, у результаті на ринку залишалося лише декілька найбільших компаній, які легко могли домовитися між собою. Вони стали укладати угоди, утворювати союзи, що дозволили їм встановити повний монопольний контроль над ринком.



Найпростішими й найпоширенішими серед монополістичних об'єднань були **картелі** та **синдикати**. Перші виникали внаслідок угоди про поділ між учасниками ринків збуту та про спільні, монопольно високі ціни, що нав'язувалися споживачу. Картелі були нетривкими союзами – легко створювалися і швидко розпадалися. Більш міцною формою монополістичного об'єднання поширеною, зокрема, у Росії і Німеччині, був синдикат. Він становив подібну до картелю угоду, проте його учасники втрачали комерційну незалежність. Їхні товари продавала спільна, спеціально створена фірма.

У США, де велика капіталістична індустрія була порівняно молодою, а промисловий ринок ще формувався, угоди між великими корпораціями (акціонерними компаніями) були поодиноким явищем. Тут набула поширення інша форма монополістичних об'єднань – **трести**, які контролювала одна людина або група співвласників. Підприємства, власники яких розорювалися, скуповували за безцінь і включали до складу тресту, як гвинтики у великий механізм.

Із становленням **антимонопольного законодавства** та юридичною забороною трестів у США, а згодом в Європі набули поширення **концерни**, що складалися з формально незалежних десятків, а то й сотень фірм. Проте їхня зовнішня незалежність була оманою – усі вони фінансово контролювалися з єдиного центру, належали одному монополісту, одній материнській компанії.

Активну роль у створенні монополістичних об'єднань відігравали банки, зацікавлені у прибутковості вкладених у великі компанії коштів. А розвиток зв'язків банків і великих промислових компаній привів до поступового зрощення банківського й промислового капіталу та утворення перших фінансово-промислових груп.

Подумайте! Як ви вважаєте, чи сприяє процес монополізації економічному розвитку країни? Свою думку обгрунтуйте.

Лише в США дві найбільші групи – нафтового магната **Дж. Рокфеллера** й банкіра **Дж. Моргана** – на початку XX ст. контролювали 56 % акціонерного капіталу країни й зосередили у своїх руках керівні посади в 112 найбільших промислових, транспортних і фінансових компаніях країни. Від них залежали добробут і життя десятків мільйонів людей.


Дж. Рокфеллер

3. Зростання ролі держави в соціально-економічному житті. Наприкінці XIX ст. докорінно змінилася політична система у провідних країнах світу. У США, Франції і Швейцарській конфедерації утвердилася республіканська форма правління, а в більшості інших європейських держав (за винятком Російської імперії) владу монархів було обмежено конституціями й діяли двопалатні парламенти. Хоча дворяни, як і раніше, обіймали найвищі урядові посади, політика держав скеровувалася переважно в інтересах торговельно-промислових верств.

У 50–70-х роках XIX ст. панівні кола дотримувалися принципу невтручання в соціально-економічне життя країни. Буржуазія в цей час не тільки не потребувала державної допомоги, а й вважала її обтяжливою. Державі відводилася роль **«нічного сторожа»**, зобов'язаного захищати життя і майно громадян як усередині країни, так і від зазіхань ззовні.

Проте із загостренням конкуренції між великими державами на світовому ринку, з появою монополій, що душили дрібний бізнес, та із загостренням протиріч між наймачами й робітниками ситуація стала змінюватися. На вимогу підприємців у більшості європейських країн скасували режим вільної безмитної торгівлі та встановили мита для захисту власного виробника. У США федеральний уряд, попри шалений опір власників трестів, був змушений вдатися до антимонопольного законодавства. А у 80-х роках XIX ст. в Німеччині, яка вважалася однією з найконсервативніших країн Європи, запровадили державну систему страхування від виробничого травматизму й гарантували отримання державних пенсій. Усе це свідчило про втручання держави в соціально-економічні відносини, про поступове зростання її ролі в суспільному житті.

Індустріальний розвиток прискорив урбанізацію, дедалі більше населення зосереджувалось у великих промислових містах. Становище робітників залишалося досить важким, особливо в молодих капіталістичних країнах – Росії і Німеччині. Вимагати підвищення зарплатні й обмеження тривалості робочого дня доводилося зазвичай у жорстоких зіткненнях з підприємцями, що неухильно посилювало напругу в суспільстві й змушувало державу впроваджувати соціальні реформи.

В останній третині XIX ст. у країнах Європи завершується організація робітничих, соціалістичних і соціал-демократичних партій, серед яких провідну роль відігравала соціал-демократична партія Німеччини (СДПН). Спочатку соціал-демократи орієнтувалися на завоювання робітниками політичної влади й створення соціалістичного суспільства. Проте наприкінці XIX ст. партія поступово відходить від революційного марксизму та схиляється до легальної реформістської парламентської діяльності. Такий перехід згодом став характерним і для інших соціалістичних партій Європи.

У цей період оформлюється і жіночий рух, спрямований на суспільне та юридичне зрівняння чоловічих і жіночих прав. Цей рух отримав назву руху за **емансипацію**. Розмаху набув і **суфражистський** рух за включення жінок до політичної та управлінської сфери. Його вимоги частково було задоволено на початку XX ст., але рух не припинився.

Дізнайтесь! Перегляньте відео про розвиток фемінізму в XIX – на початку XX ст. Висловте свою думку щодо боротьби жінок за свої права.

http://surl.li/aovbz (тривалість 03 хв 14 с)

1. Які науково-технічні відкриття і технологічні зміни найбільше вплинули на розвиток економіки провідних країн світу?
2. Які форми боротьби найманих робітників за свої права були найпоширенішими у провідних країнах наприкінці XIX ст.?
3. Як ви розумієте думку про те, що держава в середині XIX ст. мала бути «нічним сторожем»?

1. У зошитах заповніть таблицю «Монополістичні об'єднання».

Назва	Форма об'єднання (суть)	Країни поширення

2. Виконайте онлайн-вправу «Науково-технічна революція кінця XIX ст. та її наслідки».

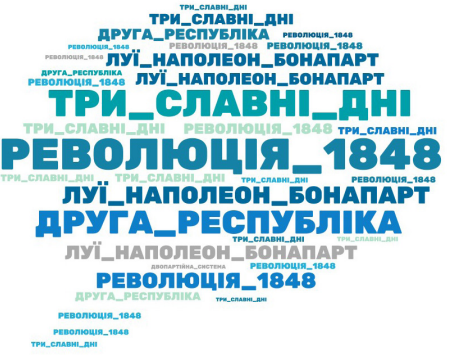
https://cutt.ly/eWsvoUY

Робота у групах. Виконайте онлайн-вправу «Зростання ролі держави в соціально-економічному житті в останній третині XIX – на початку XX ст.» та обговоріть, як і чому змінилася роль держави у промислово розвинутих країнах протягом XIX ст. Висновки презентуйте на загал.

https://cutt.ly/2WsvpZh

§14 ТРЕТЯ РЕСПУБЛІКА У ФРАНЦІЇ

Актуалізація знань. Визначте «зайве» словосполучення у хмаринці.



1. Франко-прусська війна та її наслідки.

Наприкінці 60-х років XIX ст. в імперії Наполеона III дедалі виразніше відчувалося наближення політичної кризи. Буржуазія відверто висловлювала обурення режимом, вимагаючи ширших прав і можливості безпосередньо управляти державою. У Франції посилювалося загальне невдоволення владою.

Розуміючи це, Наполеон III і його оточення вирішили вдатися до випробуваного засобу відволікання громадян від внутрішніх проблем – до нової війни. Переможна війна проти швидко міцніючої Пруссії піднесла б міжнародний

авторитет Франції і водночас зміцнила б режим в імперії. Проте війни із Францією прагнула і Пруссія. Отто фон Бісмарк, канцлер Північнонімецького союзу, сподівався під час переможної війни проти Франції не лише захопити її прикордонні території, але й домогтися остаточного об'єднання німецьких держав на чолі з Пруссією.



У Франції не сумнівалися в легкій і швидкій перемозі. Але вже в перші дні з'ясувалося, що французька армія, блискуча зовні, значно поступалася німцям в боєздатності. Проти Франції виступили війська усього Північнонімецького союзу й навіть південно-західні німецькі держави, зв'язані з Пруссією союзницькими договорами. Французи зазнали декілька поразок і зрештою армію, при якій перебував і сам Наполеон III, притиснули до бельгійського кордону й оточили біля м. **Седан**. Тут і відбулася вирішальна битва. Намагаючись прорватися з оточення, французи за день втратили понад 35 тисяч осіб. **2 вересня 1870 р.** за наказом імператора над Седаном підняли білий прапор – французька армія капітулювала.

Щойно в Парижі отримали повідомлення про Седанську катастрофу, **4 вересня 1870 р.** на вулиці вийшли тисячі містян, вимагаючи повалення імператорської влади. Вони прорвалися до будівлі парламенту, і під тиском збройного натовпу депутати були змушені проголосити Францію **республікою** і сформувати тимчасовий **уряд «національної оборони»**.



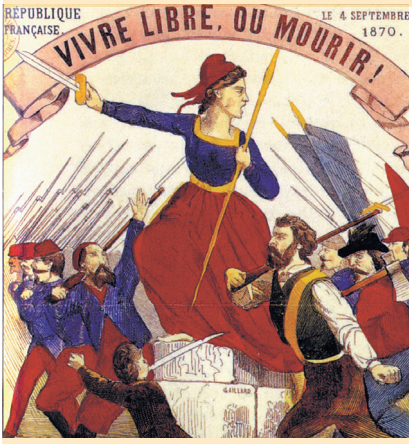
Адольф Тьєр

До кінця 1870 р. німці окупували третину території Франції і встановили там жорстокий окупаційний режим. Німці систематично грабували населення під виглядом реквізицій і штрафів. Але у країні розгорнувся масовий рух опору. Патріоти об'єднувалися в загони «вільних стрільців». Вони нападали на штаби, винищували солдатів супротивника. Непохитно трималося і населення обложеного Парижу, який захищала **Національна гвардія**.

Проте в січні 1871 р. тимчасовий уряд підписав з ворогом принизливе перемир'я за умови капітуляції Парижу. На вимогу Бісмарка в лютому 1871 р. у Франції також відбулися вибори до Національних зборів (парламенту), де більшість місць здобули монархісти. Головою виконавчої влади депутати обрали старого досвідченого політика Адольфа Тьєра.

У **лютому 1871 р.** Тьєр уклав у Версалі попередній мирний договір, умови якого були принизливі для Франції як великої держави. Вона зобов'язувалась у трирічний термін сплатити Німеччині 5 млрд франків контрибуції і передати дві свої провінції – **Ельзас** і **Лотарингію**. Остаточні умови миру, які надавали Німеччині додаткові переваги, було підписано у Франкфурті-на-Майні **10 травня 1871 р.**

Як художник зображує мужність і героїзм захисників Парижу?



«Свобода або смерть». Плакат з нагоди проголошення республіки



Жан-Луї-Ернест Месоньє. Облога Парижу. *1871*

Поразка у війні послабила Францію, вплинула на її міжнародний престиж. Важкі умови Франкфуртського миру викликали у країні прагнення до воєнного реваншу. Виникнення протиріч навколо Ельзасу й Лотарингії створило реальну небезпеку нової європейської війни.

ПОДРОБИЦІ

Підписання Версальського миру дало Тьєру можливість навести лад у країні і насамперед підкорити владі республіканський налаштований «непокірливий» Париж. Проте спроба уряду силоміць роззброїти батальйони Національної гвардії, що не визнавали ганебного миру й побоювалися за долю республіки, зазнали краху. У Парижі в черговий раз спалахнуло стихійне повстання. **18 березня 1871 р.** національні гвардійці захопили місто та утворили власний уряд – **Комуну**. Вони щиро вірили, що ціною героїчних зусиль за короткий час у Франції, а потім в усьому світі можна встановити «царство свободи». Між комунарами та урядом Тьєра почалася **громадянська війна**, але сили були надто нерівні. Через два місяці Комуну розгромили, а десятки тисяч її захисників вбили, ув'язнили й відправили на каторгу.

2. Особливості розвитку економіки країни. Поразка у війні з Німеччиною і громадянська війна в Парижі глибоко вразили все французьке суспільство, завдали сильного удару гідності й патріотичним почуттям французів. Ці події також помітно вплинули на економічний і політичний розвиток країни.

Війна завдала величезних збитків французькій економіці. Індустріальний розвиток гальмувало також застаріле устаткування підприємств. Франція залишалась аграрно-індустріальною країною, 40 % її населення було зайнято в сільському господарстві. До того ж більшість селянських господарств становили дрібні наділи від 1 до 10 гектарів. За такої ситуації селяни не могли купувати сучасну техніку й добрива, а врожайність була однією з найнижчих в Європі.

Франція мала значний грошовий капітал. Проте нагромаджені банками кошти лише частково використовувалися для розвитку вітчизняної економіки, модернізації устаткування підприємств. Для буржуазії вигіднішим було вивозити капітал за кордон у формі державних позик. На початок XX ст. Франція щорічно надавала іншим країнам значні кредити, поступово перетворюючись на європейського лихваря. Закордонні інвестиції приносили не тільки прибуток, але й політичних союзників. Держави-боржники, особливо Росія, були змушені зважати на інтереси свого кредитора у світовій політиці.

Подумайте! Чому французи, на відміну від німців чи англійців, воліли тримати свої гроші в банках або вкладати в іноземні позики?

3. Становлення Третьої республіки. Хоча Францію було проголошено республікою ще 4 вересня 1870 р., питання про її визнання довго не вирішувалося. Більшість у Національних зборах становили монархісти. «Республікою без республіканців» називали країну в цей час. Лише в 1875 р. республіка здобула нову конституцію.

Документ

Із закону про організацію державної влади. 25 лютого 1875 р.

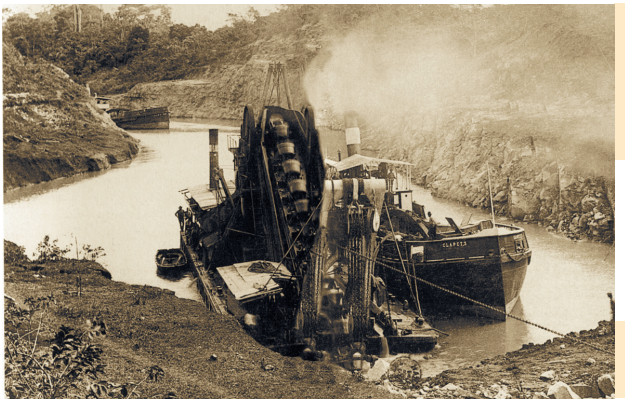
Президент республіки має право ініціативи законів поряд із членами обох палат. Він оприлюднює закони, ухвалені обома палатами, стежить за їх виконанням. Має право помилування; амністію може бути даровано тільки законом. Він керує збройними силами. Призначає на всі цивільні й військові посади. Він головує на національних торжествах; представники й посли іноземних держав акредитуються при ньому… Президент республіки несе відповідальність тільки у випадку державної зради.

Яку форму правління було встановлено у Франції за цією конституцією? І яка – існувала реально?

Уже перші парламентські вибори, що відбулися на підставі конституції, принесли перемогу республіканцям. Новий уряд переніс свою резиденцію з Версаля до Парижу, гімном республіки стала знаменита «Марсельєза», а 14 липня – день взяття Бастилії – було оголошено національним святом. У 1880 р. ухвалили закон про свободу зборів і друку, а згодом відновили місцеве самоврядування. Аби запобігти можливості відновлення монархії у країні, у 1884 р. Національні збори ухвалили закон, який забороняв розглядати в парламенті питання про можливість заміни республіканської форми правління. Нащадкам колись панівних у Франції династій було заборонено обиратися на посади президента та сенаторів.

4. Політичні кризи 80–90-х років. Становлення демократичної республіки у Франції відбувалося за непростих умов. У 80–90-х роках XIX ст. країна пережила низку політичних криз, пов'язаних із корупцією в державному апараті, боротьбою між монархістами й республіканцями, зіткненням сил демократії і реакції.

У 1889 р., користуючись загальним невдоволенням політикою республіканських урядів, військовий міністр у відставці генерал **Жорж Буланже** здійснив, хоча і невдалу, спробу встановити режим особистої влади у країні. А через декілька років монархісти ледве не повернулися до влади після скандалу з «Панамською аферою». З'ясувалося, що половину грошей, зібраних акціонерами компанії для прориття Панамського каналу, керівництво компанії розтратило або витратило на підкуп офіційних осіб. В одержанні хабарів було викрито понад 100 депутатів, сенаторів і навіть міністрів.



Дізнайтеся з додаткових джерел, яку роль відігравав Панамський канал у світовій торгівлі протягом XX ст.

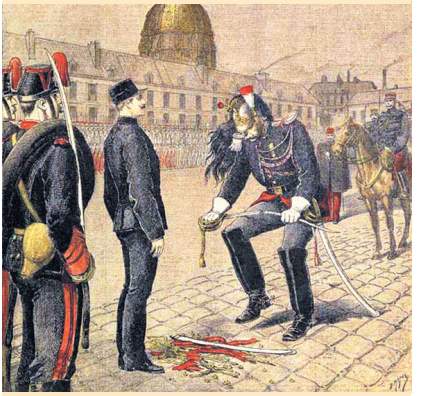
Будівництво Панамського каналу. *Фото*

Найглибша ж політична криза, що вразила Францію і ледве не призвела до громадянської війни, була пов'язана зі «справою Дрейфуса». Несправедлива розправа й заслання на каторгу єврея за національністю капітана Альфреда Дрейфуса, безпідставно звинуваченого у шпигунстві, сколихнула всю країну. На його захист виступили відомі французькі письменники, учені, прогресивні політичні діячі. Їм жорстко протистояли шовіністи, монархісти й клерикали. Франція розкололася на два табори – прихильників і противників Дрейфуса.

Політики розуміли, що зі «справою Дрейфуса» треба покінчити якомога швидше, аби запобігти подальшій конфронтації у суспільстві. У 1899 р. Дрейфуса помилували, а через сім років вирок у його справі остаточно скасували. Політична криза закінчилася поразкою сил реакції, після якої вони вже не

наважувалися на відкритий виступ проти демократії і республіканського ладу у Франції.

Опишіть, як Дрейфуса позбавляють військового звання.



Анрі Мейер. Дрейфуса позбавляють військового звання. *1895*

5. Франція на початку XX ст. Радикали при владі. До початку XX ст. у французькому парламенті переважали помірковані республіканські партії. Лише у 1902 р. перемогу на виборах до Національних зборів здобули ліві сили, об'єднані у щойно утворену Республіканську партію радикалів і радикал-соціалістів. Із цього часу й до початку світової війни радикали відігравали провідну роль в усіх французьких урядах.

Уже перше міністерство радикалів розгорнуло наступ на католицьку церкву, а в 1905 р. французький парламент ухвалив закон про відокремлення церкви від держави й Франція першою з великих європейських держав стала світською республікою.

У 1906 р. уряд очолив один з найяскравіших політиків Франції кінця XIX – початку XX ст. **Жорж Клемансо**. На момент свого призначення 65-річний прем'єр-міністр був значною політичною фігурою і зумів утриматися при владі рекордний для країни термін – три роки. Саме він поклав початок давно обіцяним соціальним реформам, провівши закон про щотижневий відпочинок робітників і заснувавши нове міністерство – праці й гігієни. У 1910 р. Національні збори ухвалили також закон про пенсії для трудящих із 65-літнього віку, на п'ять років раніше, ніж в Англії і Німеччині.

Загроза війни, що наближалася, змусила суперницькі угруповання радикалів і республіканців забути про політичні розбіжності. У 1913 р. за підтримки радикалів Національні збори обрали президентом республіканця **Раймона Пуанкаре**. Новий голова держави виправдав сподівання панівних кіл, розгорнувши військово-технічну й морально-політичну підготовку країни до майбутньої війни з Німеччиною.

1. Порівняйте плани Франції та Пруссії напередодні війни 1870–1871 рр.
2. Схарактеризуйте революцію 4 вересня 1870 р. в Парижі.
3. Які причини спонукали парижан до повстання 18 березня 1871 р.?
4. Назвіть характерні особливості економічного розвитку Франції в останній третині XIX – на початку XX ст. Чому Францію називали європейським лихварем?
5. Які основні реформи було здійснено у Франції на початку XX ст. з ініціативи радикалів?

1. Виконайте онлайн-вправи «Третя республіка у Франції» і «Особливості розвитку економіки Франції часів Третьої республіки».

https://cutt.ly/CWsvsQL
https://cutt.ly/DWsvfN5

2. Перегляньте відео «Франція в останній третині XIX – на початку XX ст. Третя республіка»

https://cutt.ly/fWgd8i6 (тривалість 06 хв 10 с)

3. Використовуючи матеріали параграфа та інформацію з відео, схарактеризуйте «героїв» французьких політичних скандалів 80–90-х років XIX ст. Обговоріть у загальному колі: який повчальний досвід може використати сучасне українське суспільство?

«Кейс-метод». На початку уроку вчитель/учителька обирає чотирьох учнів, які протягом заняття складають кейс з декількох файлів: 1) особливості економічного розвитку; 2) державний устрій і провідні політичні партії; 3) воєнна й колоніальна політика; 4) яскраві політичні діячі. У кінці уроку група презентує класу кейс про Францію.



§15 НІМЕЦЬКА ІМПЕРІЯ В 1871–1913 РР.

Актуалізація знань. Складіть хронологічний ланцюжок подій: *битва під Садовою, король Пруссії «дарував» підданим конституцію, війна з Данією, війна Пруссії та Франції.*

1. Утворення Німецької імперії. Конституція 1871 р. 18 січня 1871 р. німецькі королі, герцоги й князі, зібравшись у Версалі, на території переможеної Франції, проголосили короля Пруссії **Вільгельма I кайзером** (імператором) Німеччини. Політичну систему країни було визначено імперською конституцією, ухваленою у квітні 1871 р. Історичні традиції наклали відбиток на нове державне утворення. Імперія складалася з 25 автономних держав: 22 монархій і трьох вільних міст. Провідне місце в імперії посіла Пруссія – ініціатор і головний рушій об'єднання німецьких земель.

Документ

Конституція Німеччини. 16 квітня 1871 р.

Імперське законодавство здійснюється Союзною радою і рейхстагом. Згода більшості в тому й іншому зібранні необхідна для імперського закону і встановлює його.

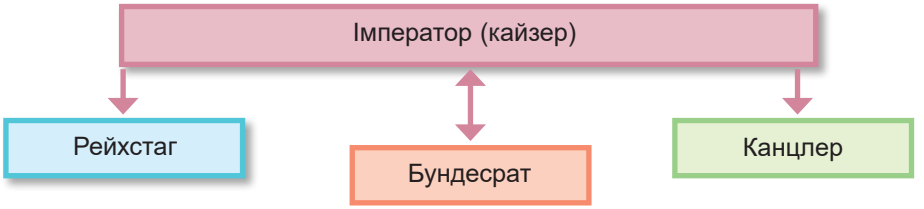
Союзна рада складається з представників держав, що входять до союзу, між якими голоси розподіляються так, що Пруссія одержує 17 голосів із 58.

Президентство в союзі належить королю прусському, який має титул німецького імператора. Імператор є представником імперії в міжнародних зносинах; від імені імперії оголошує війну й укладає мир, вступає в союзи та інші договори з іноземними державами... Імператорові належить розробка та публікація імперських законів і нагляд за виконанням останніх.

Визначте форму правління німецької держави за конституцією 1871 р.

Вищим законодавчим органом країни став рейхстаг (імперський з'їзд), що обирався на підставі загального виборчого права. Проте його права були обмежено бундесратом (від нім. Bundesrat – Союзна рада) імперії і кайзером. Бундесрат, що виконував функції верхньої палати парламенту, формувався з представників німецьких монархів і вільних міст. Пруссії належало в рейхстазі 17 місць із 58, вона мала право вето (заборони) у випадку зміни конституції країни. Виконавча влада була цілком незалежною від законодавчої. Кайзер особисто призначав канцлера імперії, який був відповідальним лише перед ним.

Державний устрій Німецької імперії



Конституція 1871 р. мала й прогресивні аспекти. Хоча титули й станові привілеї дворянства не скасували, конституція гарантувала всім німцям, незалежно від походження, рівне право на обіймання державних посад, володіння власністю і підприємницьку діяльність.

2. Економічне піднесення країни. В останній третині XIX – на початку XX ст. німецька економіка зробила потужний крок уперед, поступаючись темпами розвитку лише США. Уже в 70-х роках XIX ст. Німеччина за промисловим розвитком обігнала Францію, а на початку XX ст., залишивши позаду Англію, вийшла на **перше місце в Європі** та стала другою (після США) індустріальною державою світу.

Німецькі підприємці успішно впроваджували новітні досягнення науки й техніки, передові технології. Держава заохочувала розвиток важкої індустрії та захищала її інтереси від іноземної конкуренції на внутрішньому ринку. Поєднуючи лотаринзьку руду з вугіллям Рурського та Саарського басейнів, німці створили потужну паливно-металургійну базу, а французькі мільярди використали для фінансування розвитку індустрії та транспорту.

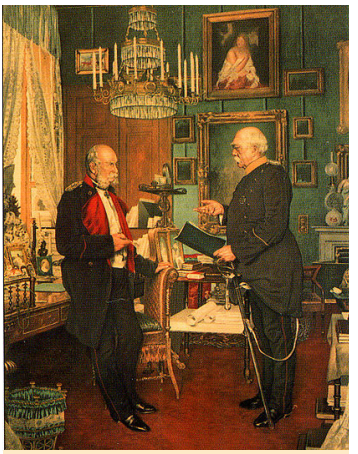
Подумайте! Які з означених причин швидкого економічного зростання Німеччини мають вирішальне значення, а які – другорядне? Можливо, усі вони однаково важливі?

Індустріальне піднесення у країні супроводжувалося утворенням потужних промислових об'єднань, багато з яких перетворилися на монополії. Зокрема, у вугільній промисловості панував **Рейн-Вестфальський вугільний синдикат**, в електротехнічній – фірми **АЕГ**, **«Сіменс-Шуккерт»** і **«Сіменс-Гальське»**. Безумовне лідерство на ринку озброєнь Німеччини на початку XX ст. належало концерну відомого «гарматного короля» А. Круппа.

Економічну потужність Німеччини було зосереджено в руках фінансово-промислових магнатів, таких як Крупп, Тіссен, Кірдорф, Стіссен, Ганземан тощо. Захопивши провідні позиції в економіці, фінансова олігархія помітно впливала й на політичне життя.

3. Внутрішня політика Німеччини. Отто фон Бісмарк. Перший канцлер Німецької імперії, її «хрещений батько», князь Отто фон Бісмарк користувався повною довірою Вільгельма I й фактично сам керував країною впродовж 20 років, з 1871 по 1890 р. Як вам уже відомо, завдяки розуму, енергії, величезній волі цей видатний політичний діяч заслужив у сучасників прізвисько «залізний канцлер».

З утворенням єдиної німецької держави своє перше завдання Бісмарк вважав виконаним. Тепер він спрямував свої зусилля на централізацію влади в імперії, забезпечення першості Німеччини в Європі. Будучи представником дворянської



Конрад Зіменрот. Бісмарк і Вільгельм I. *1887*

військової касти, він одночасно всіляко сприяв промисловому зростанню Німеччини та прагнув рахуватися з інтересами великої німецької буржуазії. Бісмарк першим з європейських політиків відмовився від застарілого принципу державного невтручання в економіку. З огляду на зростання конкуренції на світовому ринку він зумів провести через рейхстаг закон, який захищав німецьку промисловість і сільське господарство протекційними митами.

Одним з провідних напрямів політики Бісмарка стало зміцнення військової могутності імперії. У 1874 р. він домігся від рейхстагу згоди на затвердження військових витрат на сім років уперед. Після цього військове відомство було фактично звільнено від парламентського контролю і канцлер безперешкодно збільшував витрати на військові потреби.

Подумайте! Чому Бісмарк так наполегливо піклувався про зміцнення німецької армії?

Проводячи політику централізації імперії, Бісмарк рішуче придушував будь-які спроби опору своєму курсові. Так, на початку 70-х років він розпочав наступ на католицьку церкву, навколо якої згуртувалися всі сепаратистські сили країни. Формально антиклерикальні заходи Бісмарка було спрямовано проти засилля духівництва у сфері культури, тому вони й дістали назву **культуркампф** (боротьба за культуру). Однак фактично удару зазнавало автономне становище церкви в державі, її вплив на політичне життя країни. Поступово гоніння на церкву слабшали, але католицька опозиція більше не загрожувала центральній владі.

Серйозну загрозу своїй політиці Бісмарк вбачав також у зростанні впливу революційної німецької соціал-демократії. У 1878 р. він провів через рейхстаг **винятковий закон проти соціалістів**, який фактично поставив партію поза законом. Але, розправившись із лівою опозицією, Бісмарк виявив неабияку гнучкість і схильність до **соціального реформізму**. З його ініціативи рейхстаг ухвалив закони про страхування на випадок хвороби (1883 р.), виробничого травматизму (1884 р.) і втрати працездатності (1889 р.). У 1889 р. запровадили також пенсії для робітників із 70-річного віку. Тож Німеччина стала першою країною із соціальним законодавством.

Робота у групах. Перегляньте відео про діяльність О. фон Бісмарка. Використовуючи матеріали параграфа та інформацію з відео, складіть замітку про внутрішньо- та зовнішньополітичні заходи, яких вживав Бісмарк.

https://cutt.ly/UWgfwpH (тривалість 06 хв 28 с)

4. Вільгельм II. Перехід Німеччини до «світової політики». Після смерті Вільгельма I трон незабаром перейшов до його онука – Вільгельма II. Хоча новий кайзер вважався вихованцем Бісмарка та його другом, терпіти біля себе Бісмарка та бути його тінню імператор не хотів. Незважаючи на суперечливість характеру, кайзер був досить амбітним та енергійним політиком. Кайзера, зокрема, не влаштовувала обережна зовнішня політика Бісмарка.

Вільгельм II і його оточення припускали можливість війни на два фронти (проти Франції і Росії) і були готові до боротьби за переділ колоніального світу. На початку 1890 р. за згоди імператора рейхстаг відхилив пропозицію Бісмарка перетворити «винятковий закон проти соціалістів» на постійний, і незабаром після цього «залізний канцлер» був змушений піти у відставку.

Бурхливий розвиток промисловості, яка переросла можливості внутрішнього ринку, змушував панівні кола країни підтримувати німецьку торговельну експансію, шукати «нових вільних місць» для збуту товарів. Ставши на шлях колоніальних загарбань пізніше за інші країни, Німеччина значно поступалася їм у розмірах захоплених територій. Імперське керівництво гостро потерпало від такої «несправедливості»і, активізуючи колоніальну політику, уперше порушило питання про переділ уже поділеного європейськими державами світу. «Минули вже ті часи, – зазначав у рейхстазі майбутній канцлер **Бернгард фон Бюлов**, – коли інші народи ділили між собою землі й води. Ми вимагаємо й для себе місця під сонцем».

На відміну від Бісмарка, який вважав, що інтереси Німеччини зосереджено в Європі й колоніальні загарбання лише розпорошують її сили, Вільгельм II оголосив про перехід до «світової політики». Це, зокрема, відбилося на бажанні закріпитися на Близькому, Середньому і Далекому Сході, прагненні до переділу сфер впливу в Африці. Головним напрямком німецької експансії став Близький Схід. У **1899 р.** кайзер домігся від турецького султана згоди на будівництво трансконтинентальної залізниці, яка мала з'єднати Берлін, Басру та Багдад (ще її називали 3 Б), після чого розпочалось активне проникнення німецького капіталу на Балкани, до Анатолії і Месопотамії.

Просування німців на Схід і неприховані територіальні претензії Німеччини призвели до різкого загострення її відносин з найбільшою колоніальною державою світу – Англією. Економічне, політичне й колоніальне суперництво двох країн доповнилося гонкою військово-морських озброєнь. Розгорнувши в 1898 р. будівництво потужного військового флоту, Німеччина кинула виклик «володарці морів», загрожуючи її посередницькій торгівлі та зв'язкам з колоніями.

5. Німеччина на початку XX ст. Плекаючи загарбницькі плани й готуючись до війни за переділ світу, панівні кола імперії вжили заходів для згуртування своїх сил. Намагаючись заручитися підтримкою юнкерів, Б. фон Бюлов провів у **1902 р.** через рейхстаг **новий митний тариф**, який майже вдвічі підвищив мита на ввезене зерно. Після запровадження тарифу в 1904 р. чистий прибуток поміщиків тільки за рік склав 1,5 млрд марок.

У 1906 р. Німеччина пережила сильну урядову кризу, пов'язану з появою у пресі інформації про звірства німецьких колонізаторів у Південно-Західній Африці. Обурення громадськості підтримали преса та парламентська опозиція, і рейхстаг відхилив затвердження асигнувань на придушення повсталих африканських племен. Однак на виборах 1907 р., роздувши націоналістичну пропаганду, фон Бюлов спромігся згуртувати в єдиний блок консервативні й ліберальні партії країни та забезпечити своїм прихильникам більшість депутатських мандатів. Голосами **«бюловського» блоку** було виділено кошти на завершення колоніальної війни, чергове підвищення мит та нові асигнування на будівництво флоту.

У 1909 р. фон Бюлова на посту рейхсканцлера замінив Т. фон Бетман-Гольвег. Спираючись на блок прусських консерваторів і клерикалів, канцлер

цілком підтримував курс Вільгельма II на підготовку війни та перешкоджав будь-яким спробам реформ у країні. За п'ять років перед війною (1909–1914) військові витрати Німеччини збільшилися на 33 % і становили половину всього державного бюджету. У 1913 р. її армія нараховувала 666 тисяч осіб, а флот складався з 232 нових військових кораблів.

1. Які повноваження мав канцлер Німеччини за конституцією 1871 р.?
2. Поясніть суть і значення політики «культуркампф».
3. Проаналізуйте соціальне законодавство Німеччини.
4. Як змінилася внутрішня політика Німеччини за Вільгельма II?
5. Що стало причиною різкої активізації і зміни спрямованості зовнішньої політики Німеччини на зламі XIX–XX ст.?
6. Розкажіть про підготовку Німеччини до світової війни.

1. Використовуючи карту (с. 85), простежте напрямки колоніальної політики Німецької імперії.
2. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Німецька імперія в 1871–1913 рр.».

https://cutt.ly/pWsvjno

3. Перегляньте відео «Німеччина в 1870–1914 рр. Вільгельм II». Використовуючи матеріали параграфа, інформацію з відео, а також додаткові джерела, складіть історичний портрет Вільгельма II.

https://cutt.ly/PTeXWhW (тривалість 03 хв 58 с)

Робота у групах. «**Брейн ринг».** Візьміть участь у «батлі» між німецькими політиками О. фон Бісмарком і Б. фон Бюловим і командами їхніх прихильників. Проведіть дебати з питань внутрішньої і зовнішньої політики. Команди отримують по два аркуші паперу (бажано А 3) і записують здобутки свого лідера й прорахунки опонента, а потім ставлять запитання одне одному щодо наслідків тих чи інших реформ. Перемагає той, чиї аргументи були переконливішими.



§16 ВЕЛИКА БРИТАНІЯ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуалізація знань. Яке словосполучення у хмаринці не є характеристикою Британії середини XIX ст.?



1. Втрата Британією промислової першості. Кінець XIX – початок XX ст. – період швидкого економічного піднесення США і Німеччини – обернувся для Англії втратою монопольних позицій у світовій промисловості й торгівлі. На початок XX ст. англійська індустрія посідала вже не перше, а третє місце у світі. Частка Великої Британії у світовій торгівлі скоротилася до 15 %.

Головна причина відставання країни полягала в **застарілій технічній базі** промисловості. Проте англійські промисловці не поспішали модернізувати виробництво. Наявність колоніальних володінь з неосяжними ринками збуту товарів, дешевою робочою силою і сировиною дозволяла одержувати високі прибутки й на застарілій техніці. В умовах загострення конкуренції на світовому ринку англійська буржуазія зробила ставку на розширення колоніальних володінь. З кінця XIX ст. англійський капітал у дедалі більших розмірах вивозиться до колоній, вкладається в експлуатацію їхніх сировинних та аграрних ресурсів, будівництво залізниць, розвиток колоніальної торгівлі.

Подумайте! Чому в останні десятиліття XIX ст. англійський капітал у дедалі більших розмірах вивозили до колоній?

Деякі галузі англійської індустрії були лише почасти зачеплені іноземною конкуренцією. Британські кораблі, як і раніше, не мали собі рівних за морехідними якостями. Британські верстати охоче купували за кордоном, і навіть США відставали від Англії за обсягом експорту машин. Велика Британія зберігала провідну роль у світовій посередницькій торгівлі, а Лондон, як і раніше, вважався міжнародним фінансовим центром.



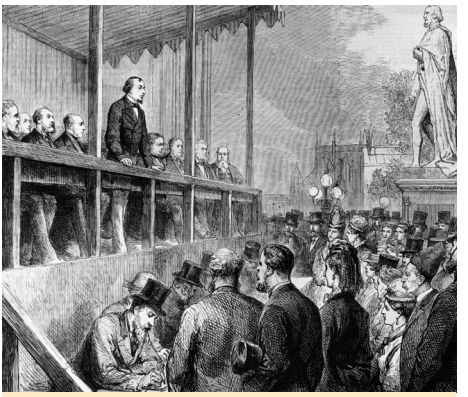
Дозвілля і побут англійської аристократії

2. Внутрішня політика лібералів і консерваторів. Гладстон і Дізраелі. Політичне життя Англії визначалося суперництвом двох партій – ліберальної і консервативної, що виникли на основі колишніх парламентських угруповань вігів і торі.

Ліберальну партію підтримували широкі кола промислової і торговельної буржуазії, кваліфіковані робітники. Її визнаним лідером у 70–80-х роках був Вільям Гладстон. Багаторічна успішна парламентська кар'єра, ораторський талант зробили цього політика справжнім кумиром англійської буржуазії. У 70–80-х роках ліберали продовжували свій попередній реформаторський курс. Вони ввели іспити для державних службовців, поклали край ганебній практиці продажу офіцерських звань в армії, уперше виділили асигнування на освіту. У 1872 р. уряд Гладстона запровадив таємне голосування на виборах, а у **1884 р.** провів **третю парламентську реформу**. Унаслідок скорочення майнового цензу чисельність виборців-чоловіків у країні зросла до 58 %.


Цифрами позначено:
1 Британський Гондурас
2 Нідерланди
3 Бельгія
4 Гамбія (Брит.)
5 Португальська Гвінея
6 Золотий Берег (Брит.)
7 Того (Нім.)
8 Нігерія (Брит.)
9 Камерун (Нім.)
10 Іспанська Гвінея
11 Еритрея (Іт.)
12 Французьке Сомалі
13 Британське Сомалі
14 Трансвааль
15 Оранжева Республіка
Кордони держав і володінь на 1900 р.
Світ наприкінці XIX ст.
Колоніальні держави та їхні володіння:
Велика Британія
Франція
Нідерланди
Португалія
Іспанія
Данія
Німеччина
Італія
Бельгія
Сполучені Штати Америки
Японія
Країни Троїстого союзу (1882)
Міждержавні конфлікти:
1 Японсько-китайська війна (1894–1895)
2 Іспано-американська війна (1898)
3 Англо-бурська війна (1899–1902)
A Країни Антанти (1907)
Канада (Брит. домініон)
США
Росія
Китай
Японія
Індія (Брит.)
Монголія
Тибет
Корея
Сіам
Філіппіни (США)
Нідерландська Ост-Індія
Австралія (Брит.)
Нова Зеландія (Брит.)
Бразилія
Аргентина
Мексика
Куба
Ямайка (Брит.)
Гаїті
Венесуела
Колумбія
Еквадор
Перу
Болівія
Чилі
Уругвай
Парагвай
Гвіана (Брит.)
Гвіана (Нід.)
Гвіана (Фр.)
Велика Британія
Ірландія
Німеччина
Австро-Угорщина
Франція
Іспанія
Португалія
Італія
Швеція
Данія
Османська імперія
Персія
Аравія
Єгипет (Брит.)
Судан (Брит.)
Ефіопія
Сомалі (Іт.)
Марокко
Алжир (Фр.)
Лівія (Осм.)
Сенегал (Фр.)
Нігер (Фр.)
Сьєрра-Леоне (Брит.)
Ліберія
Габон (Фр.)
Белг. Конго
Анголa (Порт.)
Родезія (Брит.)
Мозамбік (Порт.)
Південно-Західна Африка (Нім.)
Капська колонія (Брит.)
Східна Африка (Нім.)
Мадагаскар (Фр.)
Маврикій (Брит.)
Реюньйон (Фр.)
Кіпр (Брит.)
Аден (Брит.)
Гоа (Порт.)
Пондішері (Фр.)
Цейлон (Брит.)
Сінгапур (Брит.)
Батавія (Порт.)
Тімор (Нід.)
Макао (Порт.)
Тайвань (Яп.)
Гонконг (Брит.)
Гуанчжоувань (Фр.)
Порт-Артур (Рос.)
Вейхайвей (Брит.)
Циндао (Нім.)
Маньчжурія
Якутськ
Тобольськ
Санкт-Петербург
Москва
Київ
Лондон
Оттава
Чикаго
Вашингтон
Нью-Йорк
Сан-Франциско
Бермудські о-ви (Брит.)
Азорські о-ви (Порт.)
о-ви Сен-П'єр і Мікелон (Фр.)
о-ви Зеленого Мису (Порт.)
Ріо-де-Оро (Ісп.)
Ісфні (Ісп.)
Пуерто-Рико (США)
Мартиніка (Фр.)
Барбадос (Брит.)
Ліма
Ріо-де-Жанейро
Сантьяго
Буенос-Айрес
Мельбурн
Батавія
Гренландія (Дан.)
Ісландія (Дан.)
о. Св. Єлени (Брит.)
Маріанські о-ви (Нім.)
о. Гуам (США)
Каролінські о-ви (Нім.)
Земля Кайзера Вільгельма (Нім.)
о. Нова Каледонія (Фр.)

Поступаючись вимогам профспілок, ліберали визнали за ними права юридичних осіб, а у 1880 р. парламент ухвалив закон про відповідальність підприємців за виробничий травматизм. Проте загалом Гладстон і все керівництво ліберальної партії вважали неприпустимим державне втручання у трудові відносини. Подальші соціальні реформи припинили.



Дізраелі виголошую промову в Манчестері. *1872*

Із цієї обставини вміло скористалися **консерватори** на чолі з одним з найспритніших політиків країни **Бенджаміном Дізраелі**. Прийшовши до влади, вони зняли заборону на пікетування під час страйків, зрівняли в юридичних правах підприємців і робітників і запровадили 57-годинний робочий тиждень. Невдовзі консерватори провели реформу місцевого самоврядування, а згодом в Англії було ухвалено закон про безкоштовну початкову освіту. Гнучкий соціальний курс та агресивна зовнішня політика торі залучали на їхній бік дедалі більше виборців. Водночас позиції лібералів слабшали. У партії назрівала криза, яка незабаром призвела до її розколу в зв'язку з новим загостренням ірландської проблеми.

3. «Ірландське питання» і розкол ліберальної партії. Після унії 1801 р. Ірландія вважалася складовою частиною Сполученого королівства, але фактично була його напівколонією. Проте за роки британського панування ірландці не втратили своєї самобутньої культури й продовжували обстоювати право на незалежність. Національні суперечності на острові переплітались із соціальними, тому що більша частина ірландських земель належала англійським лендлордам.

Примусове вигнання селян з домівок за несплату орендної плати, приречення їх на голодну смерть спричинило в 70-х роках XIX ст. масовий стихійний протест. На острові почастішали випадки свавільного захоплення земель, підпалу садиб, псування майна. Небачений раніше розмах «аграрних злочинів» змусив уряд Гладстона здійснити в Ірландії в 1881 р. земельну реформу, але виступи селян не припинялися.

Одночасно в Ірландії активізувався і національний рух, що набув форми боротьби за гомруль (самоврядування) країни. Ірландці, обрані до англійського парламенту, співробітничали з лібералами, сподіваючись на їхню підтримку в цьому питанні. У 1886 р. уряд Гладстона був змушений внести законопроєкт про гомруль, який передбачав відновлення в Ірландії парламенту з обмеженими повноваженнями. Але цей проєкт не лише наразився на лютий опір консерваторів, але й призвів до розколу ліберальної партії. Частина її членів на чолі з **Джозефом Чемберленом**, яка вважала введення гомрулю в Ірландії першим кроком до розвалу Британської імперії, вийшла з її лав.

Розкол послабив ліберальну партію, і провідні позиції в політичному житті країни надовго перейшли до консерваторів. З 1886 по 1905 р. останні перебували при владі 17 років, спираючись на підтримку всієї земельної аристократії, промислової і фінансової буржуазії і навіть частини кваліфікованих робітників.

4. Ліберальні реформи в Англії на початку XX ст. Девід Ллойд Джордж. У 1901 р. померла королева Вікторія. Три покоління британців наро-


Девід Ллойд Джордж

дилися, а багато хто з них і помер за її царювання. Королева стала символом цілої доби, її образ асоціювався з величчю і могутністю імперії. Вона уособлювала для англійців міцність і сталість Великої Британії, вірність її традиціям.

Англія вступила в XX ст., будучи у стані війни з бурами. Війна й світова економічна криза, що лише почалася, поставили консерваторів перед серйозними проблемами. На парламентських виборах 1906 р. вони зазнали нищівної поразки й до влади знову повернулися ліберали.

Проте із часів В. Гладстона ліберальна партія зазнала серйозних змін. Від колишньої доктрини державного невтручання в економіку й трудові відносини ліберали зберегли лише відданість фрітреду – безмитній торгівлі. До того ж під час виборчої кампанії на перший план у партії висунулися прибічники реформ на чолі з одним з найталановитіших політиків тогочасної Англії Девідом Ллойд Джорджем. Саме він став ідеологом й провідником ліберальних реформ, проведених у країні на початку XX ст.

Обійнявши посаду міністра торгівлі й промисловості, Ллойд Джордж зумів запобігти кільком великим страйкам, виступивши посередником на переговорах між підприємцями та робітниками. За його ініціативою в 1906 р. парламент заборонив промисловцям висувати тред-юніонам (профспілкам) позови щодо збитків від страйків, а згодом схвалив державне посередництво у трудових конфліктах на виробництві.

Головного значення Ллойд Джордж надавав проведенню соціальних реформ, адже від голосів робітників-виборців тепер залежало майбутнє його партії.

Соціальні реформи уряду Ллойд Джорджа

ДАТИ	СУТНІСТЬ
1907 р.	Проведено через парламент новий закон про компенсацію при нещасних випадках на виробництві
1908 р.	Запроваджено 8-годинний робочий день для гірників і встановлено пенсії для робітників із 70-річного віку
1908 р.	Законодавчо встановлено мінімум заробітної плати
1908 р.	Запроваджено державне соціальне страхування на випадок хвороби, інвалідності та безробіття.

Пригадайте! У якій країні і завдяки кому подібні закони ухвалили значно раніше?

Пост міністра фінансів, який Ллойд Джордж посів у 1908 р., дозволив йому активніше впливати на політику уряду. Але вже перший проєкт бюджету, який він подав до парламенту, наразився на лютий опір консерваторів. Проєкт передбачав значне збільшення оподаткування заможних верств населення для фінансування зростаючих військових видатків і нових соціальних програм і зачіпав насамперед інтереси великих землевласників.

Боротьба навколо бюджету втягнула уряд лібералів у затяжний конфлікт з палатою лордів, який закінчився 1911 р. ухваленням нового закону про парламент. Повноваження верхньої палати було значно обмежено, вона взагалі позбавилася права втручатися в бюджетні питання. Інші законопроєкти лорди могли затримувати лише двічі; проте якщо палата громад ухвалювала їх утретє, вони ставали законами навіть без санкції верхньої палати.



«Кожному – так, кожному – буде краще за лейбористів». Агітаційний плакат партії лейбористів

Подумайте! Чому, на вашу думку, соціальні реформи спричинили опір консерваторів і членів палати лордів?

На початку XX ст. до політичної діяльності долучились і британські профспілки – тред-юніони. Створений ними ще в 1900 р. Комітет робітничого представництва згодом перетворився на Лейбористську партію (партію праці). Уже на перших парламентських виборах 1906 р. вона здобула 29 парламентських місць і стала союзником лібералів у палаті громад. Від початку лейбористська партія стояла винятково на реформістських позиціях.

1. Проаналізуйте причини втрати Великою Британією світової економічної першості.
2. Які причини змусили уряд Гладстона провести в Ірландії аграрну реформу?
3. Схарактеризуйте сутність і спрямованість соціальних реформ, що здійснили англійські ліберали з ініціативи Д. Ллойд Джорджа.
4. Які зміни відбулися у профспілковому русі Великої Британії на початку XX ст.?

1. **Робота в парах.** Порівняйте політичні погляди та діяльність Гладстона й Дізраелі. Хто з них вам більше імпонує і чому?
2. Розв'яжіть онлайн-кросворд «Велика Британія в останній третині XIX – на початку XX ст.».

https://cutt.ly/iWsvlpC

Обговоріть у загальному колі питання про двопартійну політичну систему, яка існує у Великій Британії. У чому, на ваш погляд, її переваги, а в чому – недоліки?

§17 США В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуалізація знань. Складіть логічні пари зі слів у хмаринці.



1. Економічне піднесення країни, зростання впливу великих корпорацій. Кінець XIX – початок XX ст. характеризувалися небувалим зростанням американської економіки. У 1871–1913 рр. національний дохід США збільшився в п'ять разів, а націо-

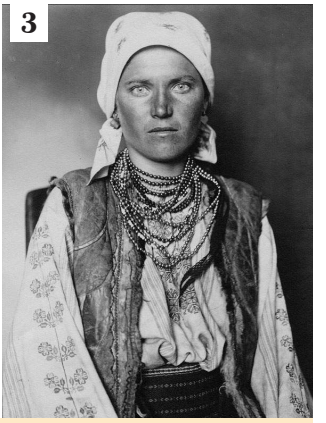
нальне багатство країни – у сім. Особливо швидкими темпами зростало промислове виробництво: за цей період воно збільшилося в дев'ять разів. У 1913 р. США виробляли понад третину світової промислової продукції, залишивши далеко позаду інші країни.

Перемога промислової Півночі у громадянській війні, ліквідація рабовласницьких латифундій і ухвалений 1862 р. гомстед-акт відкрили шлях до ринкового освоєння південних штатів і земель Заходу. У США створили такі сприятливі умови для підприємництва, яких не знала жодна західноєвропейська країна.

Важливу роль в індустріалізації відіграв потік емігрантів. Лише за останні 30 років XIX ст. до США прибуло 14 млн переселенців, переважно з Італії і східноєвропейських країн. Здебільшого це були сміливі, енергійні люди, серед яких було чимало кваліфікованих робітників.


1


2


3

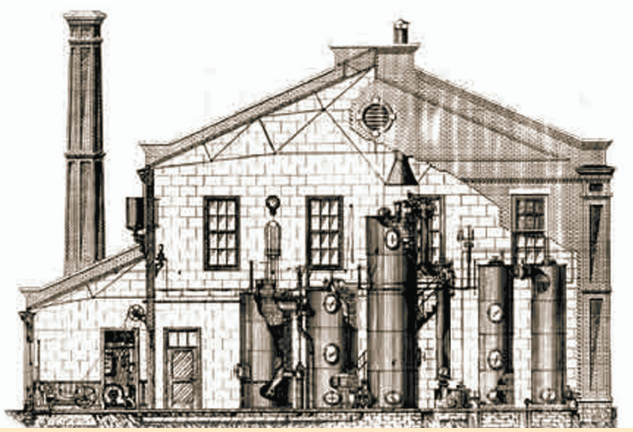
1 – словачка; 2 – румуни; 3 – українка.
Фото Августа Шермана – американця, який допомагав іноземцям переїжджати та облаштовуватися у США. Він створив серію знімків, на яких переселенців було зображено в їхніх національних костюмах. У 1907 р. ці фотографії опублікували в журналі National Geographic.

У промисловості з'явилися нові галузі – нафтовидобувна й нафтопереробна, хімічна, автомобільна, електроенергетика. На великих заводах упроваджувалися потокові методи виробництва з конвеєрним складанням вузлів, агрегатів і машин. Завдяки цим нововведенням компанія **Генрі Форда**, що стала символом масового виробництва в Америці, зуміла знизити вартість автомобіля з 950 до 290 доларів і зробити його доступним масовому покупцеві.

Особливо швидко будували залізниці, що заохочувалося федеральними кредитами й наданням землі залізничним компаніям. Швидко розвивалися засоби зв'язку – телефон і телеграф. У Нью-Йорку й Бостоні відкрилися перші лінії метро. Період бурхливого розвитку переживало й сільське господарство. США перетворилися на провідного виробника та експортера харчових продуктів.

Подумайте! Визначте чинники бурхливого економічного зростання США в останній третині XIX ст.

Проте розвиток ринкової економіки США відбувався в умовах безжалісної конкурентної боротьби. Великі корпорації поглинали розорених конкурентів,





Перша теплова електростанція та Г. Форд на своєму першому автомобілі

створювали монополістичні об'єднання – **трести**, встановлюючи фінансовий контроль над цілими галузями промисловості й транспорту. Серед могутніх монополістів особливо виокремлювалися нафтовий трест **Дж. Рокфеллера**, сталева компанія **Е. Карнегі**, електротехнічна фірма «Дженерал Електрик», залізничні «імперії» Вандербільта і Хантінгтона. Монополізація охопила й банківську справу. Банки Рокфеллера, Моргана, Меллона фінансували найбільші комерційні проєкти у країні.

Подумайте! Наскільки процес монополізації характерний для індустріального суспільства?

2. Політичне життя. Становлення антимонопольного законодавства. Глибокі зміни, що відбувалися в економіці країни, помітно вплинули на політичне життя США. Непримиренна ворожнеча республіканців і демократів залишилася в минулому, тепер обидві партії вирізнялися рідкісною одностайністю в підтримці інтересів великих корпорацій, стримуванні соціальних рухів у країні й фактичному схваленні расизму й сегрегації на Півдні. Примирення партій відбулося в **1877 р.** внаслідок досягнутого політичного компромісу. Демократи погодилися визнати явно сфальсифіковані результати президентських виборів 1876 р. в обмін на припинення реконструкції південних штатів.

Тривалий час у США існувала негідна практика роздачі державних посад за партійною приналежністю. Кожний новий президент, вступаючи на посаду, міг звільнити всіх федеральних чиновників і призначити на їхнє місце членів своєї партії. Але робив він це не зі своєї волі, а за вказівкою впливових партійних босів (керівників). Міністерські портфелі служили платою за фінансову підтримку, надану під час виборчої кампанії. Ця система ставала джерелом корупції в державному апараті, спричиняла жахаючу некомпетентність посадових осіб. Лише після ухваленого **1883 р.** закону про **громадянську службу** частина федеральних посад стала заміщуватися на підставі конкурсних іспитів.

З моменту появи перших великих корпорацій федеральний уряд й адміністрація окремих штатів прагнули забезпечити їм максимально сприятливі умови для діяльності. Для захисту монополій від європейських конкурентів вони підвищили мита на ввезення іноземних товарів до 57 % від їхньої вартості.

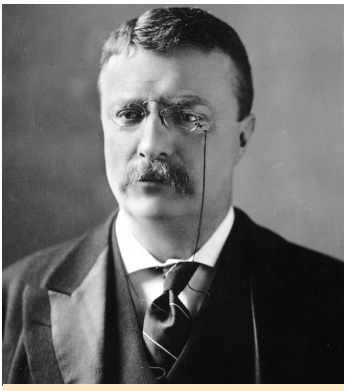
Однак засилля монополістів в економіці викликало невдоволення широких верств населення. У **1890 р.** Конгрес США був змушений ухвалити **антитрестівський закон Шермана**, за яким будь-яке об'єднання на зразок тресту чи в іншій формі, а також угода з метою обмеження торгівлі чи комерції оголошувалися незаконними. Однак перший антимонопольний закон було складено так, що створювалася можливість для різного його тлумачення. У боротьбі проти зловживань «великих корпорацій» (так відтепер стали називатися трести) він виявився малоефективним, проте з успіхом використовувався владою проти страйкового руху. Страйкарів звинувачували в обмеженні «свободи торгівлі» робочою силою, а профспілка, що організувала страйк, прирівнювалася до тресту.

3. Расова політика, юридичне оформлення сегрегації на Півдні. Хоча 14-та і 15-та поправки до конституції США надавали й гарантували чорношкірому населенню країни громадянські права, повної рівноправності колишні раби так і не домоглися. Ухвалені в багатьох південних штатах «чорні кодекси» узаконили режим **расової сегрегації** – окремого користування правами афроамериканців і білих громадян. У лікарнях для чорношкірих і білих створювали різні палати; у поїздах, ресторанах, театрах – окремі місця. У деяких штатах було заборонено змішані шлюби.

Дискримінації зазнавали також корінні мешканці Америки – індіанці. Уцілілим індіанським племенам відвели спеціальні території в окремих районах – **резервації**. Але незабаром і ці землі знадобилися федеральній владі. У **1887 р.** ухвалили **закон Дауеса**, унаслідок якого індіанців позбавили кращих земель, що залишалися в них.

Подумайте! У чиїх інтересах упроваджувалася політика сегрегації і до яких наслідків вона могла призвести?

4. «Справедливий курс» Теодора Рузвельта. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в США значного впливу набув рух за реформи й соціальний прогрес, що об'єднав інтелігенцію, службовців і дрібних підприємців. Прибічники реформ – **«прогресисти»** – вимагали демократизації виборчої системи, контролю за діяльністю великих корпорацій, впровадження податкової реформи та соціального страхування. Потребу змін стали усвідомлювати й панівні кола США, про що свідчила реформаторська діяльність президентів Т. Рузвельта і В. Вільсона.



Теодор Рузвельт

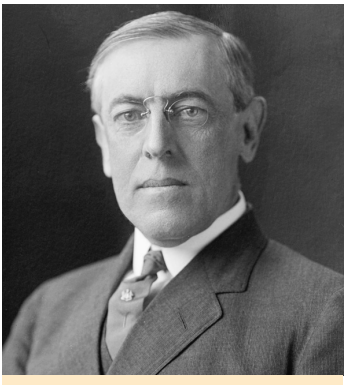
Теодор Рузвельт став президентом США в **1901 р.** після вбивства свого попередника **Мак-Кінлі** (доти він виконував обов'язки віце-президента). Уперше за довгі роки президентську посаду обійняв освічений, здібний і гнучкий політик. Саме він поклав початок реформаторській діяльності американської адміністрації, завдяки чому початок XX ст. увійшов в історію країни під назвою «прогресивна ера». Перетворення Рузвельта на господаря Білого дому консервативна верхівка республіканської партії зустріла з тривогою: 42-річний президент вирізнявся незалежністю і вважався прихильником реформ. Дійсно, у 1901–1908 рр. уряд організував понад 20 судових процесів проти

великих корпорацій, за порушення закону Шермана. Частину компаній – монополістів за ухвалою суду було розпущено або розділено на дві-три корпорації. Тому Рузвельт зажив слави «руйнівника трестів». Однак президент аж ніяк не прагнув знищити корпорації, прекрасно розуміючи їхнє значення в економіці країни. Його ідея полягала в державному регулюванні великих компаній, контролі за їхньою діяльністю, обмеженні спроб монополізувати ринок. Переконуючи американських олігархів у доцільності державного нагляду й контролю за діяльністю великих корпорацій, президент неодноразово попереджав їх про небезпеку народного невдоволення монополіями. У ділових колах повторювали його слова: «Ми повинні розвиватися шляхом еволюції, а не революції».

«Справедливий курс» (реформи Т. Рузвельта)

Здійснено кроки, спрямовані на обмеження діяльності трестів.
Уряд виступав у ролі третейського судді в конфліктах робітників з підприємцями (часом стаючи на бік страйкарів).
Уряд здобув право встановлювати граничну межу підвищення тарифних ставок на залізницях.
Ухвалено закони про контроль над виготовленням харчових продуктів і ліків, над умовами праці робітників на м'ясобойнях.
Ухвалено низку екологічних законів (про охорону лісів, про меліорацію посушливих земель), збільшено площі державного земельного фонду, створено природні заповідники.

5. «Нова демократія» Вудро Вільсона. Розкол у лавах республіканців у 1912 р. дозволив здобути перемогу на президентських виборах кандидатові від демократичної партії Вудро Вільсону. У минулому професор історії і права Принстонського університету, Вільсон завоював довіру виборців, перебуваючи на посаді губернатора штату Нью-Джерсі. Свою передвиборчу програму він назвав «новою свободою», або «новою демократією». Схематично вона вкладалася у три пункти: індивідуалізм, свобода особи і свобода конкуренції, які, на думку нової адміністрації, і мала захищати держава. Уряд В. Вільсона не прагнув жорстко контролювати діяльність великих корпорацій, а лише намагався боротися проти «нечесної конкуренції» і її наслідку – монополізації ринку.


Вудро Вільсон

Загалом новий президент продовжив курс реформ, розпочатий Рузвельтом. Зокрема, в інтересах споживачів уряд зменшив мита на ввезені до країни товари, до того ж низку продуктів харчування звільнили від них цілком. У **1913 р.** згідно з ухваленою **16-ю поправкою** до конституції, у країні запровадили систему прогресивного оподаткування, створили **Федеральну резервну систему**, покликану забезпечити контроль над грошовим обігом і фінансовими установами країни. **Закон Клейтона**, який ухвалили в 1914 р., заборонив використовувати антимонопольне законодавство проти профспілок і страйкарів-робітників.

1. Які переваги в порівнянні з європейськими країнами мали США наприкінці XIX – на початку XX ст.?
2. Схарактеризуйте процес монополізації американської промисловості і банківської сфери.
3. Схарактеризуйте політику американських урядів щодо афроамериканців та індіанців.
4. Чому початок XX ст. увійшов в історію США як «прогресивна ера»?

1. У зошитах складіть порівняльну таблицю «Справедливого курсу» Т. Рузвельта та «Нової демократії» В. Вільсона за схемою: мета, заходи, наслідки.
2. Візьміть участь в інтелектуальних онлайн-перегонах «США в останній третині XIX – на початку XX ст.»

https://cutt.ly/0WsvxpG

3. Виконайте онлайн-вправу «Історичні особистості США в останній третині XIX – на початку XX ст.».

https://cutt.ly/PWsvciw

Виконайте творчий проєкт. Заздалегідь визначте три пари «емігрантів» з різних країн Європи, наприклад, італійці, українці, ірландці. Використовуючи додаткові джерела, складіть «сімейні» історії про причини еміграції, свій шлях до США та умови перебування на новому місці проживання. Решта учнів/учениць оцінює виступи «емігрантів». Щоб зануритися в атмосферу тогочасного американського життя, перегляньте відновлене документальне відео «Нью-Йорк в кольорі. 1911 рік».

https://cutt.ly/vWsRelS (тривалість 08 хв 05 с)

§18 РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуалізація знань. Дайте назву хмарині слів.



1. Початок модернізації Російської імперії. На середину XIX ст. в Росії загострилася криза віджилих феодально-кріпосницьких відносин, яку наочно засвідчила поразка Росії у Кримській (Східній) війні. Нагальні потреби модернізації країни диктували потребу докорінних перетворень у всіх сферах суспільного життя. В умовах занепаду кріпосницької системи й зростання виступів селян імператор **Олександр II** ініціював «добу великих реформ».

Маніфестом від **19 лютого 1861 р.** скасували кріпацтво. Поміщики були зобов'язані надати селянам землю, але колишні кріпаки наділялися землею не за ринковою ціною, а мали сплатити за неї втридорога. Кращі й родючіші ґрунти поміщики намагалися залишити собі й тому домоглися встановлення максимального розміру наділу, який селяни могли в них викупити. Унаслідок цього

дворяни залишили в себе майже п'яту частину землі, якою раніше в їхніх маєтках користувалися кріпаки.

Подумайте! Коли кріпосницькі відносини ліквідували в Австрійській імперії?

Реформа 1861 р. стала важливим етапом в історії Росії, звільнивши шлях для швидкого розвитку капіталізму та створивши у країні ринок робочої сили. Проте, здобувши волю, селяни залишилися безправним станом, а малоземелля спричинило нове загострення протиріч між селянами та поміщиками. Після скасування кріпацтва знадобилося проведення й інших перетворень.



Олександр II

Реформи 60–70-х років XIX ст. в Російській імперії

Земська реформа 1864 р. Запроваджувала в губерніях і повітах нові установи – земства як органи місцевого самоврядування.

Реформа в управлінні міст. Становість міської думи скасовувалася, а вибори до неї відтепер здійснювалися на основі майнового цензу.

Судова реформа. Було проголошено гласність і незалежність суду від влади, вводилися суд присяжних і рівна відповідальність усіх станів країни перед законом.

Освітня реформа. Керівництво й професура вищих навчальних закладів стали обиратися радами університетів. Середню освіту було зосереджено в гімназіях, де головна увага приділялася вивченню гуманітарних наук, та реальних училищах, орієнтованих на природничі й точні дисципліни. Водночас виникли й вищі жіночі курси.

Реформа у військовій сфері. У Росії було запроваджено загальновійськову повинність для чоловіків з 21 року, до того ж скорочувалися терміни служби для осіб із середньою та вищою освітою.

Незважаючи на обмеженість, реформи 60–70-х років XIX ст. відіграли значну роль в модернізації Російської імперії. Проте поступове оновлення перервалося після вбивства Олександра II членами терористичної організації «Народна воля». Із вступом на престол його наступника, **Олександра III**, ліберальним перетворенням було покладено край. Царський уряд відхилив проєкт конституції, розробленої ще за життя Олександра II, а оприлюднений у 1881 р. імператорський маніфест проголосив непорушність самодержавства.



Борис Кустодієв. Звільнення селян (Читання маніфесту). *1907*

2. Економічний розвиток країни. Зміни в соціальній структурі. Друга половина XIX – початок XX ст. стали періодом бурхливого економічного розвитку Російської імперії, який супроводжувався суттєвими змінами у структурі суспільства. За темпами зростання промисловості Росія випереджала Англію і Францію, а в окремі періоди – навіть Німеччину й США. На початку XX ст. в імперії виникають могутні монополістичні союзи. Створені лише за одне десятиріччя (1902–1913) російські синдикати охопили виробництво та збут 80 видів продукції, контролювали цілі галузі промисловості.

Протягом 1861–1913 рр. обсяг промислового виробництва в Російській імперії збільшився у 12 разів. Проте рівня провідних країн світу вона так і не змогла досягти, посідаючи традиційне п'яте місце у світі. Економічний рівень Російської імперії перед Першою світовою війною був близький до рівня США у 1860 р., тобто вона відставала від найрозвинутішої країни світу на півстоліття.

Подумайте! Чому, незважаючи на швидкі темпи розвитку промисловості, Росія продовжувала відставати від провідних країн світу?

Закономірним наслідком економічного відставання імперії стала зростаюча технічна залежність від провідних країн, а індустріалізація Росії спиралася зазвичай на їхні фінансові ресурси. Росія залишалася переважно аграрною країною. Сільське господарство загалом еволюціонувало на ринкових рейках, проте більшість селян залишалася малоземельними й безземельними та були змушені вдаватися до кабальної оренди поміщицької землі.

3. Опозиційний рух у країні. Народники та марксисти. Виникнення більшовизму. В останній третині XIX ст. в Росії активізуються революційні організації. Революційний напрям тут представляли дві течії – народництво й марксизм. **Народники** орієнтувалися на перехід Росії до соціалізму через сільську громаду, обминаючи капіталістичний шлях розвитку. Проте ні «ходіння в народ» з метою агітації селян на революційні виступи, ні терористичні акти не призвели, як очікувалося, до народної революції.

Жорстока експлуатація та нестерпні умови праці робітників сприяли поширенню в їхньому середовищі **марксистських ідей**. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в російському соціал-демократичному русі формується радикальне угруповання, прибічники якого дотримувалися революційних поглядів. Лідером цього напряму стає **Володимир Ульянов (Ленін)**. На II з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) у 1903 р. вже ставилося завдання здійснення соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату. Під час виборів керівних органів партії В. Ленін та його прибічники здобули більшість, після чого за ними закріпилася назва **більшовики**, а їхніх супротивників-реформістів стали називати **меншовиками**.

4. Зовнішня і колоніальна політика імперії. Російсько-японська війна. В останній третині XIX – на початку XX ст. Російська імперія захопила величезні території Середньої Азії і Далекого Сходу. У 1864 р. російські війська увійшли до Кокандського ханства й оволоділи Ташкентом. У 1868 р. вони зайняли Бухару, а у 1873 р. – Хіву. Прагнення імперії до поширення свого впливу на Балканах призвело до **російсько-турецької війни 1877–1878 рр.** Війна закінчилася перемогою Росії, і лише жорстка протидія великих держав Європи на чолі з Англією перешкодила їй захопити Стамбул, чорноморські протоки та встановити гегемонію на Балканському півострові.

На початку XX ст. одним з напрямків зовнішньополітичної експансії Російської імперії став **Далекий Схід**. У 1896 р. Росія здобула дозвіл Китаю на будівництво через територію Маньчжурії Китайсько-Східної залізниці, а в 1898 р. отримала в оренду Ляодунський півострів з **Порт-Артуром**, що став її головною військово-морською базою на Тихому океані.



Російська військово-морська база в Порт-Артурі

Економічна й воєнна експансія Росії в регіоні загострила відносини імперії з Японією, яка спиралася на військово-фінансову підтримку Англії. У січні 1904 р. розпочалася російсько-японська війна, під час якої японська армія після тривалої облоги захопила Порт-Артур і згодом завдала російським військам поразки під Мукденом у Маньчжурії. Сподівання царського уряду на вдале закінчення війни було остаточно поховано після розгрому японцями під Цусімою у травні **1905 р.** надісланої з Балтики нової ескадри. За умовами **Портсмутського миру** Росія була змушена поступитися Японії Порт-Артуром і південною половиною острова Сахалін, визнати її контроль над Кореєю.

Подумайте! Чому величезна Російська імперія програла війну маленькій Японії, яка лише в 60-х роках XIX ст. відмовилася від політики самоізоляції?

5. Революція 1905–1907 рр. Незважаючи на ринкову еволюцію, Російська імперія й надалі залишалася відсталою країною. Капіталістичні відносини у країні переплітались із численними феодальними пережитками, найбільш кричущим з яких було збереження самодержавства. У країні були відсутні демократичні свободи, жорстоко переслідували інакомислення та будь-який опозиційний рух. Російська імперія була «в'язницею народів», а пригноблені нації царат всіляко намагався русифікувати. Наростання революційної кризи прискорила поразка Росії у війні з Японією, що виявила економічну й військову відсталість імперії та гнилість режиму самодержавства.

Початок революції поклали події **9 січня 1905 р.** в Петербурзі, коли біля царського палацу розстріляли мирну демонстрацію робітників. Кривава розправа спричинила всенародне обурення. Страйки, мітинги, демонстрації охопили всі промислові центри Росії. Спалахнули селянські повстання, заворушення охопили армію і флот. У **жовтні 1905 р.** в Росії розпочався **загальний політичний**



Розстріл демонстрантів на Двірцевій площі

страйк, у якому взяло участь понад 2 млн осіб. Різко активізувалися різноманітні політичні сили.

Спільний тиск ліберальної і радикальної опозиції змусив урядовий табір піти на поступки. **17 жовтня 1905 р.** цар **Микола II** підписав **маніфест**, яким «дарував» своїм підданим основні громадянські права і свободи. Було оголошено про скликання Державної думи – представницького органу із законодавчими повноваженнями. Росія здобула можливість стати конституційною монархією.

Документ

Маніфест «Про вдосконалення державного порядку» 17 жовтня 1905 р.

…На обов'язок Уряду покладаємо Ми виконання непохитної Нашої волі:

1. Дарувати населенню непорушні основи громадянської свободи на засадах дійсної недоторканності особи, свободи совісті, слова, зборів і союзів.

2. Не зупиняючи призначених виборів у Державну думу, залучити вже тепер до участі в Думі, в міру можливості, відповідної стислості терміну, що лишився до скликання Думи, ті класи населення, які нині зовсім позбавлено виборчих прав, представивши потому подальший розвиток початку загального виборчого права…

1. Які обіцянки Микола II був змушений дати народу під час революції?
2. Чи можна вважати маніфест 17 жовтня конституцією країни?

Поступками царату були задоволені здебільшого ліберали, які вважали своє завдання виконаним і були готові до співробітництва з владою з метою її поступової демократизації. Вони утворили дві політичні партії: «Союз 17 жовтня» **(октябристи)**, лідерами якого стали впливові підприємці **А. Гучков** і **М. Родзянко**, та конституційно-демократичну **(кадети)** на чолі з **П. Мілюковим**.

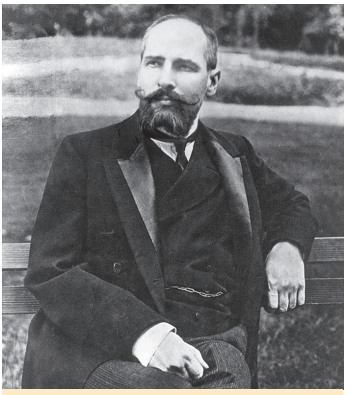
Проте перенесення політичної боротьби в стіни парламенту аж ніяк не влаштовувало радикальні партії. Більшовики, які прагнули не модернізувати, а знищити чинний лад, підняли в Москві збройне повстання. Проте царські війська його жорстоко придушили. Масований політичний терор проти влади роз-

горнули соціалісти-революціонери (есери). У 1906–1907 рр. вони вбили й поранили 4,5 тисячі посадовців імперії. Випадковими жертвами замахів, що скоїли есери стали й невинні люди.

Подумайте! Висловте своє ставлення до дій терористів у минулому і зараз. Чи існують, на вашу думку, обставини, які можуть виправдати вбивство людини?

На лівий терор уряд відповів черговими репресіями. **3 червня 1907 р.** II Державну думу розпустили, а Микола I, порушивши власний Маніфест, залишив виборче право лише заможним верствам населення. Після придушення революції політична реакція поширилася всією імперією. На вимогу нового прем'єра – **Петра Столипіна** – суди не скупилися на смертні вироки справжнім і вигаданим терористам. Мотузку шибениці в Росії недарма стали називати «столипінською краваткою».

6. Столипінські реформи. Розпочавши свою діяльність із придушення революційних виступів, П. Столипін водночас усвідомлював, що революційний рух в імперії зумовлено об'єктивними причинами, які можна усунути й шляхом реформ. Ядром цих реформ стали аграрні перетворення. Згідно з підготовленим Столипіним царським указом від **9 листопада 1906 р.** та ухваленого III Думою закону (14 червня 1910 р.) селяни здобули право виходити з общини й закріплювати за собою свої наділи у приватну власність. У 1906–1916 рр. цим правом скористалося близько 2,5 млн селянських дворів.


Петро Столипін

Після виходу з громади селяни могли об'єднати свої земельні ділянки в одну – так званий відруб – й оселитися разом з родиною на хуторі. Це мало створити численну верству заможних селян-фермерів, які, на думку Столипіна, стали б новою опорою царського режиму. Водночас уряд організовував масове переселення безземельних і малоземельних селян у малообжиті райони країни – Поволжя, Західний Сибір і Казахстан. Проте, загалом, столипінська аграрна політика не виправдала сподівань уряду й не дістала очікуваної підтримки в суспільстві. Реформи Столипіна не досягли своєї основної мети – модернізації аграрного устрою країни та пом'якшення соціальної напруги на селі. Самого П. Столипіна вбили в результаті замаху, скоєного терористом-есером в Києві 1911 р.

В останні роки напередодні світової війни Росія переживала економічне піднесення, що позитивно позначилося на рівні життя і добробуті її мешканців. Проте соціальні й національні протиріччя у країні не було подолано, а політичний компроміс між панівними колами імперії і опозицією був неможливий. Будь-яка чергова економічна чи політична криза могла призвести до нової революції.

1. Визначте причини скасування кріпосного права в Росії.
2. Проаналізуйте зміст Маніфесту 19 лютого 1861 р. та механізм його реалізації.
3. Схарактеризуйте інші буржуазні реформи 60–70-х років XIX ст. в Росії.
4. Схарактеризуйте основні течії опозиційного руху в Росії наприкінці XIX ст. Чому за ліворадикальним крилом РСДРП закріпилася назва «більшовики»?

5. Визначте основні напрями зовнішньої політики Російської імперії в останній третині XIX ст.
6. Проаналізуйте впровадження Столипінської аграрної реформи.

1. У зошитах заповніть таблицю «Революція 1905–1907 рр.».

Причини	Учасники	Основні події

2. Використовуючи додаткові джерела, складіть політичний портрет П. Столипіна.
3. Виконайте онлайн-вправу «Хронологія історії Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.».

https://cutt.ly/zWsvbvh

У загальному колі обговоріть питання колоніальної політики Російської імперії. Чому царський уряд постійно прагнув до розширення своїх величезних територій?

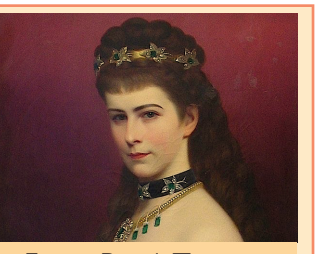
§19 АВСТРО-УГОРЩИНА – ДУАЛІСТИЧНА МОНАРХІЯ. УТВОРЕННЯ НОВИХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ НА БАЛКАНАХ

Актуалізація знань. Пригадайте, які народи проживали на теренах Австрійської імперії.

1. Дуалістична монархія. Нове піднесення національно-визвольної боротьби пригноблених народів зрештою змусило Австрію піти на угоду з угорцями. У результаті єдину державу було перетворено на **дуалістичну (двоєдину)** монархію – Австро-Угорщину, що складалася формально з двох незалежних частин – Австрійської імперії та Угорського королівства – під владою одного монарха. У **1867 р. Франц Йосиф Габсбург** коронувався як угорський король, залишаючи одночасно і титул імператора Австрії.

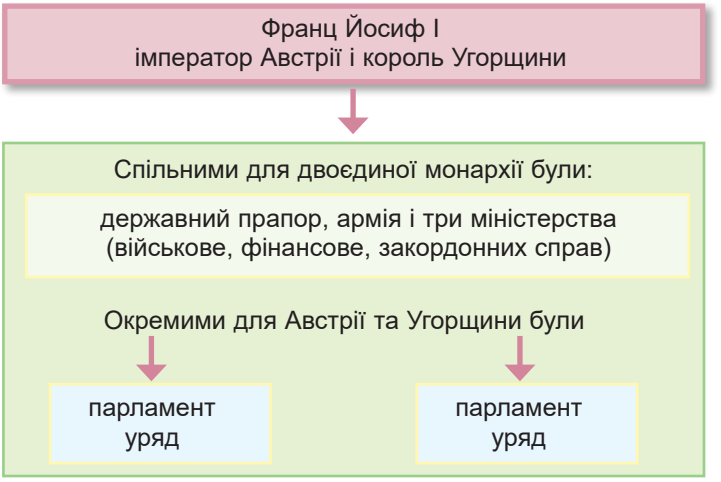
ПОДРОБИЦІ

У 1854 р. дружиною Франца Йосифа стала принцеса Єлизавета Баварська, відома до цього часу в Австрії під пестливим іменем Сісі. Вона була однією з найосвіченіших жінок свого часу, захоплювалася мовами, поезією, літературою. Також Сісі турбувалася про свою зовнішність, любила поїздки у сонячні куточки Європи. Дехто з дослідників вважає, що повага імператриці до угорської культури, знання угорської мови відіграли не останню роль у здобутті угорцями рівних з австрійцями прав у двоєдиній державі.



Георг Рааб. Портрет імператриці Єлизавети. *Бл. 1873 р.*

Кожна з двох частин Австро-Угорської імперії мала власний двопалатний парламент, зберігала адміністративну самостійність, а загальні питання виносили на засідання імперського парламенту. І Австрія, і Угорщина мали власні уряди, за винятком трьох спільних міністерств – військового, закордонних справ і фінансів. Проте у країні зберігалися протиріччя. Зокрема, відмова угорців продовжити дію економічної угоди з Австрією наприкінці XIX ст. зумовила тривалу політичну кризу, що ледве не закінчилася розвалом імперії.



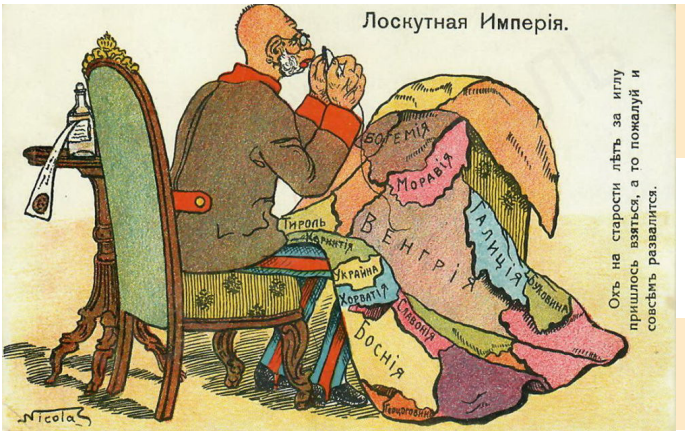
2. «Клаптикова імперія». Австро-Угорщина була однією з найбільших держав Європи. До складу імперії входили території таких сучасних держав як Австрія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Боснія та Герцеговина, а також частина території сучасних Італії, Румунії, Польщі й України. Австро-Угорщину часто називали «клаптиковою імперією». До національних протиріч додавалися релігійні: австрійці, італійці, поляки, хорвати сповідували католицизм, чехи – протестантизм, боснійці – мусульманство, а українці й румуни – православ'я або уніатство. За цих умов імперський уряд силою підтримував установлений порядок, усіляко протидіяв прагненню окремих народів до незалежності.

Ураховуючи зростання впливу окремих націй (чехів, хорватів, поляків), панівні кола імперії були змушені надавати їм обмежене самоврядування. Проте місцеві національні конституції мали скоріше декларативний характер – усе вирішували австрійська та угорська адміністрації.

3. Особливості соціально-економічного розвитку імперії. Економічний розвиток імперії характеризувався таким самим розмаїттям, як і її політична структура. Найрозвинутішу промисловість мали Австрія і Чехія. Саме тут було зосереджено основні промислові підприємства й залізничні шляхи. В інших районах країни переважала дрібна й середня промисловість, а Угорщина, Хорватія, Галичина й Трансільванія залишались аграрними районами з великим поміщицьким господарством. Дві третини населення імперії займалося сільським господарством і дрібними промислами, до того ж нещадний визиск поміщиками безземельних і малоземельних селян теж загострював національну ворожнечу. Хорватські, сербські та румунські селяни часто працювали на угорських дворян, а українські – на польських поміщиків.

4. Австро-Угорщина на початку XX ст. Криза двоєдиної монархії. На початку XX ст. Австро-Угорська імперія переживала глибоку внутрішню кризу, пов'язану з наростанням визвольної боротьби народів, які не мали державності, і повсюдним рухом за розширення громадянських прав і демократизацію політичного життя. Народні виступи врешті-решт змусили уряд Австрії піти на поступки й в лютому **1907 р.** в австрійській частині імперії було введено загальне

виборче право для чоловіків віком з 24 років. Інакше розгорталися події в Угорщині. Законопроєкт про реформу виборчої системи внесли в угорський сейм у 1908 р. Невдовзі уряд Угорщини пообіцяв запровадити загальне виборче право, але до початку війни цю обіцянку так і виконав.



Що мав на увазі автор карикатури, говорячи про «клаптикову» імперію?

Австро-Угорщина. *Карикатура*

Прагнучи зупинити наростання національно-визвольного руху народів імперії напередодні світової війни, австрійський уряд вдався до відвертих репресій. У 1912 р. розпустили парламент Хорватії і припинили дію його конституції. Через рік така сама доля спіткала й чеський парламент. Проте національні й соціальні протиріччя в імперії дедалі більше загострювалися.



1 – Національний театр в Празі, або, як він був відомий в той час, Національний театр Богемії; 2 – турецький квартал м. Сараєво, столиці Боснії; 3 – дівчина з м. Сараєво у боснійському національному костюмі; 4 – дівчина з герцогства Карніола у словенському національному костюмі.
Кольорові фото кінця XIX ст. з колекції «Види Австро-Угорської імперії».

Вихід з напруженого внутрішнього становища країни панівні кола шукали на шляху агресивної зовнішньої політики. Так звана «військова партія» на чолі зі спадкоємцем престолу ерцгерцогом Францом-Фердинандом прагнула до подальшої експансії на Балканах. Водночас Франц-Фердинанд та його оточення плекали ідею перетворення дуалістичної монархії на триєдину (триалістичну), надання слов'янам рівних з німцями та угорцями прав. У триєдиній державі слов'яни мали посісти подібне угорцям місце, тим самим розширивши національну базу режиму імперії.

5. Утворення нових незалежних держав на Балканах. Історичний розвиток народів Балканського півострова був нерозривно пов'язаний з їхнім споконвічним прагненням до національної незалежності. Більшість балканських народів входили до складу Османської і Австро-Угорської імперій, до того ж їхнє становище було неоднаковим. Серби, чорногорці й македонці, перебуваючи під владою турецьких султанів, відчули на собі тягар східної деспотії. Хорвати й словенці, як піддані Австро-Угорщини, перебували в дещо кращих умовах для розвитку – їм надавалася культурно-національна й релігійна автономія.

Новому піднесенню національно-визвольного руху на Балканах сприяли повстання проти турецького панування в Боснії і Герцеговині (1875 –1876) та **російсько-турецька війна 1877–1878 рр.** За **Сан-Стефанським мирним договором** переможена Туреччина визнавала незалежність Румунії, Сербії, Чорногорії і Болгарії, а Боснія і Герцеговина діставали політичну автономію.

Утім посилення Росії на Балканах, її вплив у Болгарії та можливе проникнення в район Східного Середземномор'я, спричинили опір Англії та Австро-Угорщини. На їхню вимогу умови миру переглянули та за рішенням **Берлінського конгресу** Болгарія стала лише автономним князівством у складі Туреччини, а її південна частина – Східна Румелія, так і залишилася турецькою провінцією. Проте незалежність Сербії та Румунії, яку вони здобули під час війни, було визнано та юридично підтверджено.

Що, на вашу думку, підтверджує, що болгарське місто Русе в той час належало Туреччині?



Вид на Русе з мінаретами (XIX ст.). *Літографія*

Державний лад автономного **Болгарського князівства** було визначено в **Тирновській конституції 1879 р.** За формою правління країна стала обмеженою монархією, а парламент країни – Великі народні збори – у 1887 р. обрав князем Болгарії німецького принца **Фердинанда Кобурга**. У 1908 р., користуючись ослабленням Туреччини після початку в ній революції, Болгарія проголосила повну державну незалежність, а князь Фердинанд прийняв титул царя.

Тривалий час Дунайські князівства – **Молдова** і **Волощина** – перебували під владою Османської імперії, хоча й мали певну автономію. У 1862 р. князівства об'єдналися в єдину державу – **Румунію** (Румунське князівство), яка в

1877 р. проголосила свою незалежність. У 1881 р. румунський князь **Кароль (Карл) Гогенцоллерн** прийняв королівський титул. У зовнішній політиці Румунія спочатку орієнтувалася на Німеччину та Австро-Угорщину. Проте на початку XX ст. вона зблизилася з Англією і Францією, на боці яких згодом вступила у світову війну.

У 1882 р. проголосили королівством православну **Сербію**. Після здобуття незалежності у країні точилася гостра боротьба між двома політичними угрупованнями, одне з яких орієнтувалося на Австро-Угорщину, а інше – на Росію. У 1903 р. в Сербії відбувся державний переворот, унаслідок якого до влади прийшов проросійськи налаштований король **Петро Карагеоргієвич**. Від цього часу політику Сербії було повністю прив'язано до зовнішньополітичних інтересів Російської імперії. Такої самої орієнтації в зовнішній політиці дотримувалась і **Чорногорія**, яку проголосили королівством у 1910 р.

Трагічна доля спіткала народи **Боснії** і **Герцеговини**, чиї землі в 1878 р. окупувала Австро-Угорщина. У **1908 р.**, використавши сприятливу для себе міжнародну ситуацію, імперія Габсбургів повністю анексувала (насильно приєднала) ці провінції і включила їх до складу своїх територій.

Ставши на шлях незалежності, балканські країни не позбавилися традиційних соціальних, етнічних і релігійних проблем. До того ж Балканський півострів став ареною гострого протистояння, боротьби за вплив між великими європейськими державами. Сучасники називали Балкани «пороховою діжкою» Європи.

1. Розкажіть про особливості політичної системи Австро-Угорщини. Що означає поняття «дуалістична монархія»?
2. Що змушувало австрійський уряд надавати обмежені самоврядні права окремим національностям, які входили до складу імперії?
3. Схарактеризуйте особливості господарського розвитку двоєдиної держави на початку XX ст.
4. Проаналізуйте процес становлення нових незалежних держав на Балканах.

1. У зошитах заповніть таблицю «Клаптикова імперія».

Народи	Релігія	Економічний розвиток	Місцеві органи влади

2. Використовуючи карту (с. 96), визначте місце розташування і територіальні межі балканських країн.
3. Розв'яжіть онлайн-кросворд «Австро-Угорщина – дуалістична монархія».

https://cutt.ly/6WsvmrB

4. Виконайте онлайн-вправу «Утворення нових незалежних держав на Балканах».

https://cutt.ly/jWsvQz2

1. **Робота у групах.** Виконайте вправу «Терези історії». За тиждень до уроку створіть дві команди: *1 команда* аналізує становище українського народу у складі Австро-Угорської імперії, *2 команда* – становище українців у складі Російської імперії. Схема аналізу: 1) соціально-економічний розвиток, 2) органи самоврядування, 3) політичні



партії та громадські організації, 4) система освіти, 5) культурні надбання. Презентуйте свої здобутки на загал. Решта учнів/учениць «зважуює», де краще жилось українцям.
2. Обговоріть у сімейному колі питання, чи може український народ вважати культурну спадщину Австро-Угорщини своєю. Свою думку та думку старших членів родини можна обговорити на наступному уроці або на уроці історії України.

§20 ЯПОНІЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуалізація знань. Поясніть значення слів і сполучень слів у хмаринці.



1. «Відкриття» Японії. До середини XIX ст. Японія була «закритою» державою, ізольованою від усього світу. Іноземцям заборонялося відвідувати країну, а японцям – залишати острови під страхом смертної кари. Виняток робили лише для китайських і голландських купців, які, з певними обмеженнями, мали право торгувати в Японії.

Для свого часу японці були досить освіченими людьми, а рівень грамотності у країні сягав 40 %. Формально влада в Японії належала імператору, проте реально правив сьогун з роду Токугава.

Провідні європейські держави, які в середині XIX ст. вже провадили активну колоніальну політику, мало цікавилися Японією. Більш привабливими для них були країни із численним населенням і багатими природними ресурсами, такі як Індія та Китай. Бідна на сировину, з порівняно нечисленним населенням, Японія не була «ласим шматком» для європейців. Колоніальні шляхи проходили повз неї.

Головну роль у «відкритті» країни відіграли Сполучені Штати. У 1853 р. комодор (військове звання вищого офіцерського складу) М. К. Перрі передав японському урядові листа від президента США з вимогою відкрити країну для американської торгівлі. За відповіддю американці повернулися через рік у супроводі дев'яти військових кораблів. Відверта погроза війною змусила сьогунат підписати договір, за яким Японія відкривала для американців порти Сімода та Хокадате й дозволяла заснувати американське консульство. Незабаром аналогічні договори підписали з Великою Британією, Францією та Голландією.


Самурай. *Фото. 1877*

У наступні роки тиск великих держав на Японію посилився, що призвело до падіння престижу сьогунату та наростання масового невдоволення у країні. Цим скористалися найрозвинутіші південно-західні князівства, які заявили про необхідність повернення до влади імператора.



Муцухіто

У **1867 р.** на імператорський престол вступив п'ятнадцятирічний **Муцухіто**, від імені якого фактично й діяли опозиційні князівства. Невдовзі представники опозиції зажадали повернути імператору владу, незаконно захоплену родом Токугава. Спроби сьогуна утриматися при владі за допомогою зброї успіху не мали. У 1868 р. його військо було розбито поблизу Кіото, а згодом капітулювала й сьогунська столиця Едо. Боротьба тривала ще декілька місяців, після чого Кейкі, останній з роду Токугава, добровільно склав повноваження і передав їх імператору.

2. Реформи Мейдзі. Час перебування при владі імператора Муцухіто було названо **Мейдзі** – добою **освіченого правління**. Імператор ставав символом держави. Під гаслом «Шанування імператора» навколо нього згуртувалася вся країна. Починаючи з 60-х років XIX ст., в Японії здійснювалася низка реформ, що сприяла прискореній модернізації країни.

Реформи Мейдзі

Реформа адміністративно-територіального устрою. Скасування поділу на князівства, започаткування поділу на префектури.

Військова реформа. Запровадження загальної військової повинності. Колишнім самураям надавалася можливість ставати чиновниками, лікарями, служити офіцерами в армії, а ті, хто не знайшов собі заняття, отримував державну допомогу.

Ухвалення закону про скасування станових привілеїв, проголошення рівності всіх громадян перед законом.

Судова реформа. Створення судів європейського типу.

Реформа освіти. Упровадження обов'язкового початкового навчання, сприяння утворенню середніх і вищих навчальних закладів. Уряд активно заохочував відправку японців за кордон для здобуття та продовження освіти.

Грошова реформа. Уведення єдиної грошової одиниці – **єни**.

Аграрна реформа. Скасування власності князів і феодалів на землю, надання офіційного дозволу на купівлю-продаж землі. Власність на землю було визнано за тими, хто фактично нею розпоряджався.

Подумайте! Порівняйте процеси реформування суспільно-економічного життя в Японії та Росії, які відбувалися практично одночасно. У якій країні, на ваш погляд, вони були ефективнішими?

У 1889 р. в Японії ухвалили конституцію, що запроваджувала у країні двопалатний парламент. За прусським зразком верхню палату (перів) імператор призначав з представників вищого дворянства або з найбагатших платників

податків. А нижню палату представників обирали виборці – чоловіки з 25-річного віку на основі високого майнового цензу. Згідно з конституцією імператора було наділено величезною владою, а уряд країни відповідав лише перед ним. Велику роль в управлінні державою відігравала також **таємна рада** – дорадчий орган, що діяв при імператорові.

Документ

Конституція Японії 11 лютого 1889 р.

Японія управляється постійною на вічні часи імператорською династією. Особа імператора священна й недоторканна.

Імператор – голова держави, він володіє верховною владою і здійснює її відповідно до статей цієї конституції.

Імператор здійснює законодавчу владу у згоді з імперським парламентом…

Імператор встановлює організацію різних галузей державного управління, призначає і звільняє всіх цивільних і військових посадових осіб і визначає їхнє жалування, якщо в цій конституції або в інших законах не передбачено особливих винятків.

Подумайте! Чому Японія взяла за зразок саме конституцію Пруссії? Що схожого було в цих двох країнах?

Конституція Японії була однією з найконсервативніших у світі, проте вона знаменувала поступове перетворення держави з феодальної на буржуазну монархію.

3. Економічне зростання країни. Соціально-політичні перетворення доби Мейдзі доповнювалися і радикальними економічними реформами. В Японії ліквідували внутрішні мита, проголосили свободу торгівлі та запровадили єдину грошову одиниця – єну. До того ж скасували власність феодалів на землю та офіційно дозволили її купівлю–продаж. Власність на землю визнали за тими, хто фактично нею розпоряджався. Це узаконило права «нових» поміщиків і заможних селян, сприяло ринковій еволюції сільського господарства. Утім поміщицьке землеволодіння зберегли, а третину земель, які раніше належали сільським громадам, під час цієї реформи привласнила держава.

Реформи значно прискорили економічний розвиток країни, сприяли її швидкій індустріалізації. Лише за перші двадцять років доби Мейдзі в Японії заснували 1300 нових промислових підприємств. Провідна роль у їх створенні належала державі, але чимало нових заводів і фабрик заснували дзайбацу – багаті купецькі родини, які виникли ще у феодальну епоху та мали тісні зв'язки з владою. У 80-х роках XIX ст. саме їм продали або передали в оренду утворені державою так звані зразкові підприємства: великі текстильні та сірникові фабрики, заводи з виготовлення скла, цементу. Приватизація дозволила скоротити управлінський чиновницький апарат і значно підвищити ефективність виробництва.

Подумайте! Проаналізуйте причини швидкого економічного зростання Японії в останній третині XIX ст., визначте роль держави в цьому процесі.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на базі власності дзайбацу: сімей Міцуї, Міцубісі, Фурукава і Ясуда – в Японії виникають могутні монополістичні об'єднання – концерни. Проте здебільшого, як і раніше, у промисловості країни переважали дрібні підприємства напівкустарного типу. За рівнем промислового виробництва Японія значно відставала від розвинутих країнах Заходу.

Конкурентоспроможність японських товарів на світовому ринку в цей час забезпечувалась їхньою низькою собівартістю за рахунок використання дешевої робочої сили й нещадної експлуатації робітників.

Реформи Мейдзі і швидке економічне зростання перетворили Японію на провідну державу Азії. Також змінилося її міжнародне становище. Японія поступово позбулася залежності від європейських країн, уникла долі напівколонії, а наприкінці XIX ст. сама стала на шлях колоніальних загарбань.

4. Початок японської територіальної експансії. Першими жертвами японської агресії стали Китай і Корея. Уже в 70-х роках XIX ст. Японія змусила корейців підписати нерівноправні договори. А використання китайських військ для придушення повстання в Кореї дало привід японцям оголосити війну й Цінській імперії. Війна 1894–1895 рр. завершилася поразкою Китаю. За мирним договором Японії було передано півострів Ляодун у Маньчжурії, острів Тайвань та острови Пенхуледао. Проте невдовзі, стривожені посиленням Японії великі держави змусили японців відмовитися від Ляодуну, який Китай відразу передав у довгострокову оренду Росії.

Унаслідок цих подій різко загострилися російсько-японські протиріччя. Обидві імперії однаково претендували на панування в Кореї та Південній Маньчжурії. Це й призвело до війни 1904–1905 рр., у якій Японія здобула перемогу, спираючись на фінансову й військово-технічну допомогу Англії. Укладена ще в 1902 р. англо-японська угода була спрямована не лише проти Росії, а в перспективі й проти Сполучених Штатів Америки.



Підписання мирного договору між Росією та Японією. *Фото. 1905*

Перемога у війні з Росією дозволила Японії значно посилити свої позиції на Далекому Сході. У 1907 р. за посередництва Англії вона змусила Росію визнати сферою свого впливу Південну Маньчжурію і Корею. Невдовзі Японія загарбала Корею і перетворила її на свою колонію. Отже, уже на початку XX ст. Японія ствердилась як колоніальна держава, частково задовольнивши свої великодержавні амбіції.

1. Чому Японія не могла продовжувати курс самоізоляції в середині XIX ст.?
2. Хто і за яких умов «відкрив» Японію? Які наслідки це мало?
3. Чому революцію 1867 р. і період реформ після неї називають добою Мейдзі?
4. Чому Японія стала єдиною країною Сходу, яка не потрапила до колоніальної залежності від великих держав? Які внутрішні та міжнародні фактори сприяли цьому?

1. Використовуючи карту (с. 96), визначте напрямки японської агресії в кінці XIX – на початку XX ст. Покажіть територіальні здобутки, отримані Японією.
2. Виконайте онлайн-вправу «Японія у другій половині XIX – на початку XX ст.»

https://cutt.ly/oWsvWDV

Робота у групах. Заздалегідь оберіть тему із царини японського мистецтва: наприклад, японський традиційний театр, живопис, мистецтво ікебани тощо. Створіть презентацію і представте її під час цього уроку або уроку з курсу «Мистецтво».

§21 КИТАЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуалізація знань. Зі слів у хмаринці оберіть винаходи, які було зроблено не в Китаї.



1. Китай під владою маньчжурів.

До середини XIX ст. Китай, як і Японія, був закритою країною. Це заважало прогресивному розвиткові країни. «Ключем» до її відкриття став наркотик – опіум, який англійці контрабандно ввозили до Китаю з Індії. Китайці охоче купували його, приносячи тим самим величезні прибутки англійським торговцям.

Спроби китайської влади заборонити ввезення опіуму до єдиного відкритого порту країни Гуанчжоу (який іноземці називали Кантон), спричинили жорстку протидію британців. У двох **опіумних війнах**: проти Англії, а потім і Франції в 40–50-х роках XIX ст. Китай зазнав поразки. Він був змушений сплатити велику контрибуцію, відкрити для іноземців п'ять портів для безмитної торгівлі, передати у тривалу оренду англійцям острів Сянган (Гонконг) і навіть дозволити відкриту торгівлю опіумом. Почалося перетворення Китаю на залежну від розвинутих держав країну.

Подумайте! Чому саме Велика Британія найактивніше прагнула зламати ізоляцію Китаю і якими методами вона цього досягла?

У середині XIX ст. в Китаї збільшилася соціальна напруга. Ремісники та китайські підприємці розорювалися, не витримавши конкуренції дешевих англійських фабричних товарів. Селяни потерпали від збільшення податків, бо уряд прагнув перекласти виплату контрибуції на плечі народу. Мільйони людей ставали жебраками.

В останні десятиріччя XIX ст. західні держави посилили свій тиск на Китай, поділивши країну на зони впливу. Зона британців охоплювала середню течію річки Янцзи (10 провінцій), а зона французів – прилеглі до Індокитаю південні райони. Наприкінці XIX ст. Німеччина здобула в «оренду» півострів Шандунь із портом Циндао, а Японія посилила свої позиції в південно-східній провінції Фуцзянь. Не відставала від них і Росія, здобувши концесію на будівництво Східно-Китайської залізниці, що пролягала через Маньчжурію. Великі держави

безсоромно використовували багатства Китаю, нещадно визискували його народ. У відповідь почалися повстання, стихійні бунти й терор проти прибульців.

ПОДРОБИЦІ

У 1899 р. спалахнуло повстання під проводом таємного товариства Іхетуань – «загонів справедливості й миру». Його учасники володіли мистецтвом бою, який нагадував кулачний, за що згодом були прозвані європейцями «боксерами». Повстання почалося у провінції Шандунь, поширилося на сусідні райони країни, а згодом охопило й околиці Пекіну. Головною метою повсталих була боротьба проти іноземного втручання в економіку, внутрішню політику та релігійне життя країни.

Виступами проти іноземців вирішила скористатися Цінська монархія. У 1900 р. імператриця Ци Сі оголосила західним державам війну, а урядові війська приєдналися до іхетуанів. Повстанці просувалися до найбільших міст Північного Китаю, знищуючи ненависних «заморських дияволів», їхні дипломатичні представництва, підприємства, концесії. У відповідь 8 великих держав – Англія, Франція, США, Росія, Німеччина, Італія, Австро- Угорщина та Японія – оголосили Китаю війну, розпочавши масовану інтервенцію у країну. Повстання іхетуанів придушили, а уряд Ци Сі був змушений укласти ганебний мир, сплативши переможцям величезну контрибуцію.

Подумайте! Чому Цінська монархія вирішила приєднатися до повстання іхетуанів?

1. Як ви розумієте карикатуру, де кілька іноземних держав ріжуть Китай на шматки? Які держави, на вашу думку, тут зображено?
2. Що вам відомо про рух іхетуанів? З якою метою і проти кого його було створено? Чому? Свою думку аргументуйте.

1



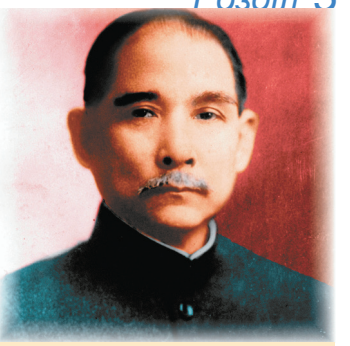
Великі держави ділять Китай

2



Учасники повстання іхетуанів

2. Початок революційної діяльності Сунь Ятсена. На початку XX ст. в Китаї активізувався й інший напрям у національно-визвольному русі, пов'язаний з діяльністю революційного демократа **Сунь Ятсена**. Він народився в



Сунь Ятсен

заможній родині, здобув медичну освіту, почав займатися лікарською практикою. Однак невдовзі, уболіваючи за долю країни, Сунь Ятсен вирішив присвятити своє життя боротьбі проти маньчжурської династії, за краще життя народу. У 1905 р. у Токіо, де мешкало багато китайських емігрантів, Сунь Ятсен об'єднав кілька революційних організацій, зокрема створений ним раніше **«Союз відродження Китаю»**, в **«Об'єднану революційну лігу Китаю»** (Тунминхой). У програмі ліги Сунь Ятсен сформулював свої знамениті **три народні принципи**.

Три народні принципи Сунь Ятсена

Націоналізм розглядався як вимога повалення чужоземної маньчжурської династії та відновлення суто китайського правління.

Принцип **народовладдя** трактувався як ліквідація монархії і встановлення республіки.

Принцип **народного добробуту** передбачав як створення індустріальної економіки, так і зрівняння прав на землю, її поступову націоналізацію.

Програма «трьох народних принципів» визначала завдання китайської революції, хоча не всі члени «Об'єднаної ліги» повністю їх підтримували. Зокрема, заможними колами оскаржувався принцип «народного добробуту». У **1907 р.** «Об'єднана ліга» організувала низку повстань у Китаї, які, однак, закінчилися поразкою. На деякий час Сунь Ятсен був змушений емігрувати до США.

3. Сіньхайська революція 1911–1912 рр. Небезпека революції та вимоги ліберальної опозиції спонукали імператрицю Ци Сі погодитися на встановлення конституційного правління і проведення найбільш нагальних реформ. Проте після її смерті в 1908 р. реформи призупинили. На престол звели дворічного імператора Пу І, а при владі знову опинилися реакціонери й консерватори.

Тим часом у Китаї наростала національно-визвольна боротьба. У 1911 р. почалася революція в Ухані (загальна назва трьох міст – Учан, Ханькоу, Ханьян). Невдовзі владу цінського уряду було повалено в Ханькоу та Ханьяні, а згодом і в Шанхаї. 2 грудня повсталі захопили Нанкін – південну столицю Китаю. Практично весь Південь країни відокремився від Півночі, і повсталі вимагали повністю покінчити із залежністю від Пекіна та Цінської монархії. На батьківщину з еміграції повернувся Сунь Ятсен. 29 грудня 1911 р. делегати провінцій, які зібралися в Нанкіні на конференцію, проголосили утворення Китайської республіки. Сунь Ятсена обрали її тимчасовим президентом.

Прагнучи придушити революцію, цінський уряд закликав до влади генерала Юань Шикая. Проте, ставши головнокомандувачем, а згодом і прем'єр-міністром, генерал швидко перетворився на повновладного диктатора Північного Китаю. 12 лютого 1912 р. він змусив матір Пу І від імені 6-річного імператора зректися престолу. Сунь Ятсен, який не відчував підтримки національної буржуазії, також оголосив про свою відставку на користь прем'єра.

Нанкінські національні збори обрали Юань Шикая президентом республіки. У березні 1912 р. вони ухвалили тимчасову конституцію Китайської республіки, яку підготував ще Сунь Ятсен. Китай пережив бурхливий рік, що за місячним календарем називався «сіньхай». Тому революція в Китаї 1911–1912 рр. увійшла в історію як Сіньхайська.

Водночас здобувши президентські повноваження, Юань Шикай почав відвертий наступ на революційні здобутки. Розігнали парламент, встановили жорсткий контроль над пресою. З конституції країни вилучили статті про демократичні свободи. Новий президент розчищав собі шлях до відновлення монархії у країні.

Що очевиднішою ставала діяльність диктатора, то міцніше згуртовувалась опозиція. У 1912 р. Сунь Ятсен створив «Народну партію» – **Гоміндан**, а сім південних провінцій, де її позиції були міцні, оголосили про відокремлення від Пекіна. Між Півднем і Північчю Китаю почалася громадянська війна, яка, однак, завершилася поразкою демократів. У 1913 р. Гоміндан було оголошено поза законом, а Сунь Ятсен був змушений знову емігрувати. Лише смерть Юань Шикая в 1916 р. попередила небезпеку реставрації монархії та сприяла збереженню республіки. Проте Китай так і залишився відсталою, залежною від іноземців країною.

1. Чому політика самоізоляції не могла відвернути проникнення іноземців до Китаю?
2. Які причини призвели до перетворення Китаю на напівколонію великих держав?
3. Чому повстання іхетуанів у Європі назвали «боксерським»?
4. Яких головних результатів досягла Сіньхайська революція і чи збіглися вони з програмою Сунь Ятсена?

1. Використовуючи карту (с. 96), визначте зони впливу європейських держав у Китаї.
2. Покажіть на карті (с. 96) місця, де розпочалася Сіньхайська революція.
3. Виконайте онлайн-вправу «Китай у другій половині XIX – на початку XX ст.».

https://cutt.ly/1WsvTh5

Використовуючи додаткові джерела, складіть історичний портрет Сунь Ятсена.

§22 ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуалізація знань. Дайте назву хмаринці слів.



1. Спроби модернізації Османської імперії. Колись могутня і велична Османська імперія продовжувала володіти значними територіями в Європі, провінціями, або залежними країнами в Африці – від Тунісу до Єгипту. Проте в XIX ст. ослаблена, економічно відстала держава стала об'єктом зазіхань з боку розвинутих капіталістичних держав. На її території в Європі та Близькому Сході одночасно претендували Росія, Австро-Угорщина, Англія, Німеччина й Франція.

У балканських провінціях імперії не припинялася боротьба слов'янських народів за незалежність, посилився рух за національне визволення і в арабських провінціях імперії.

У другій половині XIX ст. Туреччина переживала занепад, зумовлений поразками у війнах з європейськими країнами, посиленням залежності від іноземного капіталу. Безмитне ввезення іноземних товарів підривало власне промислове виробництво країни. Зростаюча залежність від західних держав і політичне безправ'я посилило невдоволення прогресивної громадськості країни та молодої турецької буржуазії, спонукали їх зажадати від влади реформування Туреччини та ухвалення конституції.

Урядові доводилося рахуватись із загальним невдоволенням і загрозою стихійних повстань. У **1876 р.** новий султан **Абдул-Гамід II** «подарував» підданим конституцію, розроблену турецькими реформаторами на чолі з Мідхат-пашою. Для свого часу вона була досить прогресивним актом. Конституція обмежувала владу султана двопалатним парламентом. Верхню палату – сенат – султан призначав довічно, а нижню обирали на основі високого майнового цензу. Усіх підданих імперії, навіть християнське населення Балкан, оголосили «османами» і вважали рівними перед законом.

Конституція зберігала за султаном майже всю повноту влади, проте вже наступного дня після її ухвалення Абдул-Гамід II став на шлях ліквідації конституційного режиму. Скликаний двічі парламент слухняно виконував волю монарха, але в 1878 р. його остаточно розпустили. Мідхат-пашу та інших реформаторів відправили у заслання, а конституцію фактично здали в архів. Упродовж тридцяти років її друкували в офіційних документах, але жоден її пункт не виконувався. Спроби модернізації Османської імперії виявилися невдалими, а реформатори надто слабкими.

Розпустивши парламент, султан установив режим середньовічної деспотії, який самі турки називали **зулюм** (гніт, тиранія). Будь-які прояви невдоволення та вільнодумства жорстоко каралися, преса зазнавала жорсткої цензури, а з турецького словника навіть вилучили слова «свобода» і «революція». Султанський режим провокував зіткнення між народами, що населяли імперію. На початку XX ст. країною прокотилися хвилі вірменських погромів, переслідувань грецьких купців і підприємців.

2. Молодотурецька революція 1908 р. Репресії та жорстокість султанського режиму не зупинили прагнення здатних прогресивно мислити турків до оновлення країни, подолання її кричущого відставання від розвинутих держав. У 1889 р. у Стамбулі курсанти військово-медичного училища створили таємну політичну організацію «**Єднання і прогрес**», яка в майбутньому спиралася здебільшого на офіцерську молодь. Метою організації було відновлення конституції 1876 р., проведення назрілих реформ і модернізація суспільства за європейським зразком.

У Європі членів цієї організації називали **молодотурками** – так, як називали членів інших щойно утворених націоналістичних організацій (молодочехів, молодонімців тощо). Наприкінці 1907 р. в Парижі відбувся з'їзд молодотурків та інших революційних організацій, на якому було ухвалено рішення про підготовку збройного повстання проти султана. Єдине, що розмежовувало учасників руху, було національне питання. Поряд із прибічниками єдності імперії, існували й прихильники визнання автономії за нетурецькими народами.

У **1908 р.** офіцери-молодотурки Ніязі та Енвер підняли повстання в Македонії, вимагаючи повернення конституційного режиму. Надіслані проти них війська перейшли на бік повсталих і, захопивши Салоніки, молодотурки ультимативно зажадали від султана відновити конституційний режим. Переконавшись, що армія підтримує повсталих, **24 липня** Абдул-Гамід II оголосив про **скликання парламенту**.



Проголошення відновлення конституції

Революційні загони вступили у Стамбул, на виборах до парламенту партія «Єднання і прогрес» здобула більшість місць. Але молодотурки не розраховували на таку швидку й легку перемогу. У них не було чіткої програми дій, а їхні члени спочатку навіть не ввійшли до уряду, вважаючи, що до молоді ніхто не буде дослухатися.

Скориставшись їхньою надто обережною і непослідовною політикою, прибічники абсолютизму в **1909 р.** учинили **контрреволюційний заколот**. На короткий час султан повернув собі необмежену владу, а молодотуркам довелося тікати зі столиці. Проте більша частина армії виступила проти султана. Рішенням парламенту Абдул-Гаміда II позбавили престолу, а трон посів **Мехмед II**.

Молодотурки залишалися при владі до 1918 р. За час свого правління вони так і не виконали обіцянок провести модернізацію країни та звільнити її від залежності від європейських держав. Отже, революція 1908 р. не виконала свого основного завдання – оновлення Османської держави. Будь-яка модернізація неминуче призвела б до розпаду імперії, позбавила б османів становища привілейованої нації у країні. А це аж ніяк не влаштовувало молодотурків.

1. Назвіть причини занепаду Османської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.
2. Схарактеризуйте конституцію 1876 р. Чому вона діяла так мало часу?
3. Які головні питання стояли перед членами організації «Єднання і прогрес» напередодні революції 1908 р.?
4. Які причини гальмували процес модернізації в Туреччині?

1. Використовуючи карту (с. 96), визначте, які народи входили до складу Османської імперії на середину XIX ст. і які з них отримали незалежність до початку XX ст.
2. Виконайте онлайн-вправу «Османська імперія наприкінці XIX – на початку XX ст.».

https://cutt.ly/SWsvUEE

Робота в парах. Проаналізуйте Сіньхайську революцію *(1 особа)* і Молодотурецьку революцію (*2 особа*). Визначте, чи було в них щось спільне.

§23 ФОРМУВАННЯ СВІТОВОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Пригадайте! Коли і в результаті яких подій виникли перші колоніальні імперії?

1. Колоніальні загарбання європейських держав наприкінці XIX ст.

Швидке економічне зростання Німеччини та США, загострення конкуренції на світовому ринку спонукали старі капіталістичні держави – Англію та Францію – посилити колоніальну експансію. Колонії мали стати новими гарантованими ринками збуту товарів, джерелами дешевої сировини й робочої сили. В останній третині XIX ст. британці захопили нові території в південній Африці, установили контроль над Єгиптом і зайняли Судан. Під приводом «захисту» Індії, вони вдерлися в Афганістан, завоювали Бірму, а згодом захопили частину Нової Гвінеї. Там, де агресія наражалася на опір, колонізатори застосовували гнучкі засоби економічного й дипломатичного поневолення. Наприкінці XIX ст. Британська імперія з її колоніями, домініонами і залежними територіями займала 20 % суходолу, а підданими королеви Вікторії вважалася чверть населення світу.



Дізнайтеся з додаткових джерел, до якого жанру належать картини, що зображують сцени битв.

Анрі-Луї Дюпре. Битва під Тель-ель-Кебіром. *Бл. 1900 р.*

Не відставала від Англії і Франція, захопивши в цей час величезні території в Західній і Центральній Африці, о. Мадагаскар та країни Індокитаю. Колоніальне суперництво Англії та Франції, зокрема в Судані, ледве не призвело в 1898 р. до війни між ними. Стала на шлях колоніальних загарбань і Німеччина, захопивши лише за два роки (1884–1885) територію загальною площею 3 млн кв. км. Навіть невелика Бельгія встановила контроль над більшою частиною басейну р. Конго. Чимало формально незалежних країн у цей час перетворилися на залежні території розвинутих держав. Зберігали значні колоніальні володіння Іспанія, Португалія і Голландія.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. захоплення і розподіл колоній завершилися, сформувалася світова колоніальна система. Долі колонії, або напівколонії, вдалося уникнути лише двом африканським країнам – Ліберії та Ефіопії.



Країни світу на початку XX ст.

2. Посилення визиску поневолених народів. Індія під владою британських колонізаторів. Спираючись на збройну силу та армію чиновників, західні компанії підкорили собі економіку азіатських, африканських і латиноамериканських країн. У руках колонізаторів опинилися підприємства, шахти, нафтопромисли, залізниці й торговельні контори поневолених народів. Диктуючи вкрай низькі ціни на сировину та продовольство, що вироблялися в колоніях, корпорації отримували величезні прибутки за рахунок жорстокого визиску та розорення поневоленого населення. На своїх підприємствах колонізатори використовували майже дармову робочу силу.

Прагнучи зберегти колонії та залежні країни у якості своїх аграрно-сировинних придатків, індустріальні держави штучно гальмували їхній розвиток, підтримували місцевих феодалів та інші середньовічні пережитки. До того ж вони активно використовували методи розпалення національного та релігійного розбрату між народами. Така політика проводилася в багатьох країнах, але найвиразніше принцип «поділяй і володарюй» застосовувався британськими колонізаторами в Індії.

Майже сто років Індією управляла Ост-Індська компанія, але в 1858 р., після придушення великого народного повстання, країна перейшла безпосередньо під владу британської корони. В останній третині XIX ст. Індія стає найцінішою колонією Великої Британії. Англійцям належали чайні, кавові й бавовняні плантації в Бенгалії, Ассамі, джутові фабрики в Калькутті, пароплавні компанії в Мадрасі та Бомбеї, багато текстильних фабрик. Колонізатори не лише нещадно визискували місцеве населення, а й розпалювали ворожнечу між населенням Індії, що належало до різних релігійних конфесій, національностей і каст. Це допомагало їм тримати в покорі поневолені народи.



Передмістя Делі. *Гравюра XIX ст.*

3. Піднесення національно-визвольної боротьби. Пробудження Азії. На посилення колоніальної експлуатації народи Азії та Африки відповідали стихійними повстаннями, свідомою організованою боротьбою проти іноземного панування. Початок XX ст. увійшов в історію як час **пробудження Азії**, період піднесення національно-визвольної боротьби в поневолених і залежних країнах.

Першою великою подією, що знаменувало пробудження Азії, стала революція в Ірані 1905–1907 рр., спрямована як проти шахського режиму, так і проти засилля англо-російського капіталу у країні. За нею відбулися Молодотурецька революція 1908 р., Сіньхайська 1911–1912 рр. Посилився національно-визвольний рух і в інших країнах континенту.

В Індії на чолі патріотичного руху стояла національна інтелігенція. Вона закликала до проведення соціальних реформ, відродження національної куль-

тури, заперечувала кастовий поділ і проголошувала рівність людей. На відміну від стихійних виступів попередніх часів, еліта, що мислила прогресивно, обирає парламентські методи боротьби, утворює політичні партії та рухи. У **1885 р.** було створено провідну організацію національно-визвольного руху – **Індійський національний конгрес (ІНК)**, що згодом перетворився на партію молодої індійської буржуазії. Її керівництво обрало не силові, а мирні засоби боротьби, тактику поступового тиску на колоніальну владу для задоволення своїх вимог. У майбутньому саме такі дії ІНК принесли успіх у боротьбі за незалежність багатонаціональної Індії.

Спочатку колоніальна влада прихильно поставилася до створення ІНК, проте незабаром їхні стосунки перетворилися на ворожі. ІНК висунув вимоги зниження податків, захисту національної промисловості, розширення місцевого самоврядування та виборного представництва. У 1907–1908 рр. ІНК організував масові акції протесту проти спроби колоніальної влади розділити Бенгалію на дві адміністративні частини, що руйнувало національну й територіальну спільність бенгальців. Мітинги, демонстрації та страйки в багатьох провінціях Індії відбувалися під гаслами «свадеші» – бойкоту англійських товарів і захисту власної промисловості – і «сварадж» – вимоги введення самоврядування Індії за зразком Канади чи Австралії.

На початку XX ст. лідером національно-визвольного руху в Індії стає **Мохандас Карамчанд Ганді**. Його називали **Махатмою** – «великою душею». Ганді, як і його послідовники, дотримувалися ненасильних методів боротьби.

1. Схарактеризуйте колоніальну політику Англії, Франції та інших європейських країн в останні десятиріччя XIX ст.
2. В які галузі економіки залежних країн колонізатори найактивніше вкладали кошти?
3. Які методи боротьби використовували поневолені народи, зокрема індійський?
4. Що, на вашу думку, означає термін *пробудження Азії*?

1. На карті (с. 126) уважно розгляньте колоніальні володіння європейських держав. Визначте, про яку метрополію говорили, що в її володіннях «ніколи не заходить сонце».
2. Виконайте онлайн-вправу «Колоніальні загарбання європейських держав наприкінці XIX ст.».

https://cutt.ly/8WsvI6z

3. Виконайте онлайн-вправу «Формування світової колоніальної системи».

https://cutt.ly/rWsvPjl

4. У зошитах заповніть таблицю «Суперечливі наслідки колоніальної політики для метрополій і країн Азії та Африки».

Передумови колоніалізму	Цілі колоніальної політики	Негативні наслідки колоніальної політики	Позитивні наслідки колоніальної політики

У загальному колі обговоріть питання щодо політики, яку в останні десятиріччя проводять європейські держави, пускаючи на свою територію мільйони вихідців із країн Сходу, чи є вона спробою виправдатися за минулу колонізацію чи вона викликана іншими причинами?

Запам'ятайте дати й синхронізуйте їх з подіями, що відбувалися в тогочасній Україні.

У світі

1861 р. скасування кріпосного права в Росії	**1890 р.** антитрестівський закон Шермана в США
1867 р. утворення дуалістичної Австро-Угорщини	**1905–1907 рр.** перша російська революція
1867 р. революція Мейдзі в Японії	**1906 р.** початок столипінських реформ
1870 – 1871 рр. франко-прусська війна	**1908 р.** Молодотурецька революція
1871 р. виникнення Третьої республіки у Франції	**1911 – 1912 рр.** Сіньхайська революція в Китаї
1884 р. третя парламентська реформа в Англії	

В Україні

?

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 3

МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. ПРОБУДЖЕННЯ АЗІЇ

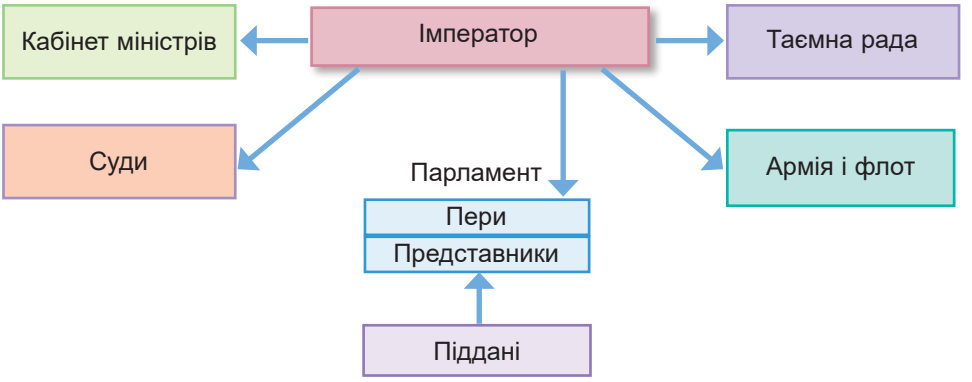
1. У зошитах заповніть порівняльну таблицю «Реформаторські заходи, що здійснювали під впливом модернізаційних процесів у XIX та на початку XX ст. уряди Великої Британії, Франції, Німеччини, Австро-Угорщини, Росії».

Сфера / Країна	Зовнішня політика	Внутрішня політика	Економіка	Соціальна сфера
Велика Британія				
Франція				
Німеччина				
Австро-Угорщина				
Росія				

2. З опорою на карту назвіть нові держави, які утворилися на Балканах в останній третині XIX ст.



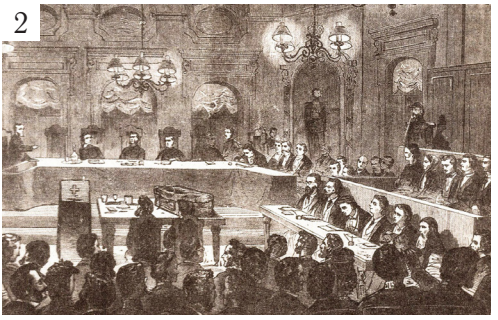
3. Визначте, державний устрій якої країни зображено на схемі.



4. *Історичний сторітелінг*. Використовуючи колаж, складіть розповідь про зображену особу. У чому полягає історичне значення її діяльності?



2



3



1– Засідання земської управи; 2 – Засідання суду присяжних у кримінальній справі; 3 – Читання Маніфесту в селі. *Літографії*.

5. Кросворд навпаки. Складіть запитання до слів кросворду так, щоб вони розкривали зміст термінів, сутність назв й основні характеристики осіб. У центрі віднайдіть ключове слово.

		[1]Б	і	с	м	а	р	к				
		[2]д	е	м	о	к	р	а	т	и	ч	н	а
			[3]к	а	н	ц	л	е	р				
	[4]В	і	к	т	о	р	і	я				
[5]С	т	о	л	и	п	і	н					
	[6]л	е	й	б	о	р	и	с	т	с	ь	к	а
			[7]І	р	л	а	н	д	і	я			
		[8]Г	о	м	і	н	д	а	н				
			[9]Н	і	я	з	і						

ТЕМАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Визначте країну, у якій було ухвалено цей документ.

«Президент республіки має право ініціативи законів поряд із членами обох палат. Він оприлюднює закони, ухвалені обома палатами, стежить за їх виконанням... Він керує збройними силами...»

А Німеччина **В** Японія
Б Франція **Г** США

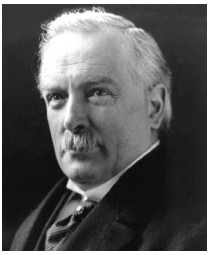
2. Одним з наслідків ліквідації сьогунату в Японії стало:

А Завершення імператорського правління у країні та проголошення республіки
Б Закінчення ізоляції Японії від зовнішнього світу
В Перетворення Японії на союзника США
Г Проголошення буддизму державною релігією Японії

3. Установіть поняття, яке відповідає наведеному визначенню.

Одна з форм монополістичних об'єднань, за якої підприємства, що об'єднуються, зберігають самостійність, але підписують угоди про поділ між учасниками ринків збуту та про спільні, монопольно високі ціни, що нав'язувалися споживачу.

А Трест **В** Картель
Б Синдикат **Г** Концерн



4. Визначте ім'я політика, якого зображено на портреті.

А Бенджамін Дізраелі
Б Жорж Клемансо
В Девід Ллойд Джордж
Г Вільям Гладстон

5. Визначте автора висловлювання.

«Минули вже ті часи, коли інші народи ділили між собою землі й води. Ми вимагаємо й для себе місця під сонцем»

А Альфред Крупп **В** Вільгельм II
Б Отто фон Бісмарк **Г** Бернгард фон Бюлов

6. Де відбулася вирішальна битва франко-прусської війни?

А Під Седаном **В** Під Садовою
Б Під Лейпцигом **Г** Під Парижем

7. Визначте роки Сіньхайської революції в Китаї.

А 1904–1905 рр. **В** 1908–1909 рр.
Б 1905–1907 рр. **Г** 1911–1913 рр.

Завдання на вибір трьох правильних відповідей із семи запропонованих варіантів

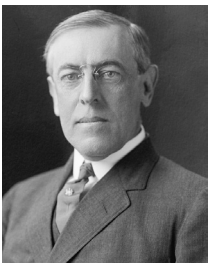
8. Укажіть, які з перерахованих заходів відносяться до реформ 60–70-х рр. XIX ст. в Російській імперії.

1 Скасування кріпосного права
2 Створення Сенату
3 Зміна системи літочислення
4 Запровадження повітових і губернських земств
5 Проведення виборчої реформи
6 Запровадження міських дум
7 Створення перших університетів у Російській імперії

9. Назвіть причини швидкого економічного розвитку США наприкінці XIX ст.

1 Ліквідація рабовласницьких латифундій на Півдні
2 Значна еміграція до США
3 Великі надходження з колоній
4 Оснащення заводів і фабрик країни найсучаснішим устаткуванням
5 Запровадження «сухого закону»
6 Використання фінансової допомоги європейських країн
7 Зменшення митних зборів на імпортовані товари

10. Які з наведених тверджень стосуються особи, зображеної на портреті?



1 Представник республіканської партії
2 Колишній губернатор штату Нью-Джерсі
3 У минулому професор історії і права Принстонського університету
4 Передвиборчу програму назвав «новою демократією»
5 Коли його обрали на посаду, йому було 42 роки
6 У ділових колах зажив слави «руйнівника трестів»
7 Запровадив безкоштовну освіту в американських університетах

11. Яку назву мали «три народні принципи» Сунь Ятсена?

1 Лібералізм
2 Опора на народні маси
3 Здобуття незалежності
4 Націоналізм
5 Народовладдя
6 Принцип народного добробуту
7 Принцип нейтралітету

Завдання на встановлення відповідності

12. Установіть відповідність між особою та її характеристикою

1	Отто фон Бісмарк	**А**	Французький державний і політичний діяч
2	Теодор Рузвельт	**Б**	Канцлер Німецької імперії
3	Адольф Тьєр	**В**	Президент США
4	Бенджамін Дізраелі	**Г**	Прем'єр-міністр уряду Великої Британії
		Д	«Визволитель Латинської Америки»

13. Установіть відповідність між подією з історії європейських країн та датою.

1	Ухвалення конституції Третьої республіки у Франції	**А**	1867 р.
2	Третя парламентська реформа в Англії	**Б**	1871 р.
3	Утворення дуалістичної Австро-Угорщини	**В**	1875 р.
4	Проголошення Німецької імперії	**Г**	1884 р.
		Д	1890 р.

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

14. Установіть хронологічну послідовність подій історії Англії XIX ст.

А Завершення «вікторіанської епохи»
Б Початок чартистського руху
В Друга парламентська реформа
Г Перша парламентська реформа

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)



§24 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИТИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуалізація знань. Як внутрішньополітична ситуація впливає на зовнішньополітичний курс країни?

1. Наслідки франко-прусської війни. Утворення Троїстого союзу. Франко-російський військовий альянс. Франко-німецька війна та її наслідки внесли глибокі зміни в систему міжнародних відносин. По-перше, протиріччя між Францією і Німеччиною не тільки не були подолані, а, навпаки, ще більше загострилися. Кожна стаття Франкфуртського миру 1871 р. таїла небезпеку нової війни, породжуючи реваншистські настрої у Франції та прагнення Німеччини позбутися цієї небезпеки, остаточно розгромивши західного сусіда.

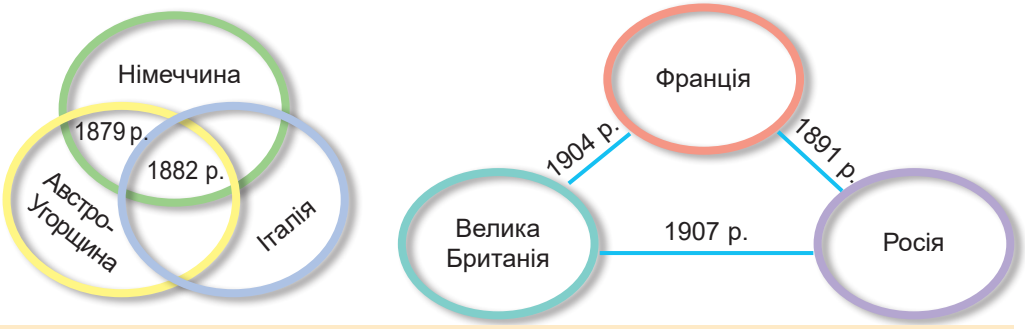


Схема ворожих один до одного військових блоків

По-друге, наслідки війни та франко-німецькі протиріччя помітно вплинули на взаємовідносини інших європейських держав. Посилюючи зовнішньополітичну експансію, Німеччина враховувала, що в разі її конфлікту з будь-якою європейською державою Франція неодмінно скористається нагодою для реваншу, і тому хотіла залишити її в міжнародній ізоляції. Франція ж, ослаблена після війни, прагнула виграти час для відновлення військового потенціалу й активно шукала союзників на континенті.

Використовуючи ідею монархічної солідарності в збереженні порядку в Європі, у **1873 р.** Бісмарку вдалося створити **Союз трьох імператорів** – Німеччини, Австро-Угорщини й Росії. Угода мала консультативний характер, але роль Німеччини в міжнародних відносинах відразу ж зросла. Проте Союз

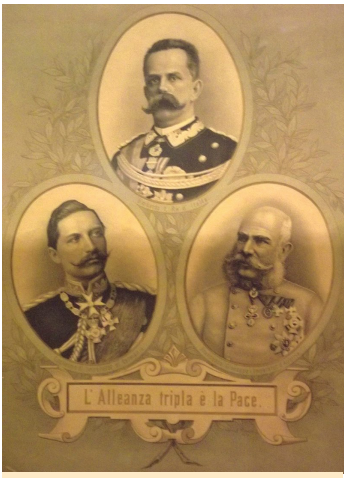
не був та й не міг бути міцним. Надто суттєвими були протиріччя між його учасниками. І хоча в 1881 р. угоду було поновлено, причому вже у формі договору про нейтралітет, у підсумку вона виявилася нежиттєздатною.

На Берлінському конгресі Німеччина не підтримала домагань Росії на Балканах. Своєю чергою, Росія відмовлялася дотримуватися нейтралітету у випадку війни Німеччини й Франції. Це тричі (у 1875, 1885 і 1887 рр.) утримувало Бісмарка від нового нападу на Францію. До того ж після взаємного підвищення мита на ввезення товарів наприкінці 70-х років між Німеччиною і Росією почалася справжня митна війна.

Погіршення відносин з Росією обумовило військово-політичне зближення Німеччини та Австро-Угорщини. У 1879 р. уряди двох країн уклали секретний союзний договір щодо взаємодопомоги в разі нападу Росії на одну з двох держав. Доброзичливий нейтралітет встановлювався під час війни з будь-якою іншою європейською країною, якщо тільки до неї не приєднається Росія. Оборонний за формою зовні, договір насправді мав агресивний характер. Він передбачав таку ситуацію: якщо під час воєнного конфлікту між Німеччиною і Францією Росія стала б допомагати Франції, Німеччина здобула б австрійську підтримку і війна набула б європейського масштабу.

Згодом, використавши італо-французьке колоніальне суперництво, Бісмарку вдалося залучити до коаліції Італію. У **1882 р.** Німеччина, Австро-Угорщина та Італія уклали секретний союзний договір про взаємодопомогу у війні проти Франції. Він передбачав спільний виступ союзників у разі нападу на одного з них двох або більше будь-яких європейських країн. Так виник **Троїстий союз Німеччини, Австро-Угорщини й Італії**, який поклав початок розколу Європи на ворогуючі військові угруповання.

Спритно граючи на суперечностях європейських держав, Троїстому союзу невдовзі вдалося залучити на свій бік Румунію та Іспанію. Однак всі спроби Бісмарка та його наступників домогтися участі в союзі Англії виявилися марними. Незважаючи на гострі колоніальні протиріччя з Францією і Росією, Велика Британія, як і раніше, не бажала зв'язувати себе договором з будь-якою європейською державою, залишаючись вірною політиці «блискучої ізоляції».



Глави держав Троїстого союзу: король Італії Умберто I, кайзер Вільгельм II і імператор Австро-Угорщини Франц-Йосиф. *Фото. 1882*

Подумайте! Поясніть, як ви розумієте термін «блискуча ізоляція» щодо Великої Британії.

Проте ймовірне приєднання Англії до німецько-австрійського блоку прискорило військово-політичне зближення Франції і Росії. У липні 1891 р. відбулася демонстрація російсько-французької єдності – візит французького флоту до Кронштадта, а у грудні 1893 р. було остаточно затверджено франко-російську угоду, що передбачала взаємодопомогу обох держав у разі агресії з боку учасників Троїстого союзу.

Отже, у Європі з'явилися ворогуючі коаліції. Розпочалася взаємна **гонка озброєнь** – стрімке нарощування військового потенціалу на випадок майбутньої війни.

2. Загострення англо-німецького колоніального суперництва. Утворення Антанти. 90-ті роки XIX ст. характеризувалися різкою активізацією зовнішньої політики Німеччини та зміною її спрямованості. Головним напрямком німецької експансії став Близький Схід.

Упродовж усього XIX ст. британська дипломатія була впевнена в невразливості острівного положення Англії та в перевазі її військового флоту. Вона вважала за краще не зв'язувати собі руки союзами з іншими державами, заохочувати конфлікти між ними й мати з них користь для Англії. Однак погіршення міжнародного становища країни на початку XX ст. змусило англійський уряд змінити зовнішньополітичний курс.

Різке посилення військової і морської могутності Німеччини, її неприховані територіальні домагання створювали реальну загрозу існуванню Британської імперії. Британська дипломатія почала шукати союзників на континенті в разі майбутньої сутички з Німеччиною. Це й стало причиною англо-французького зближення.

Подумайте! Які територіальні претензії до інших держав, зокрема Великої Британії, мала Німеччина?

У 1904 р., після врегулювання взаємних колоніальних претензій в Африці, Англія уклала військово-політичну угоду із Францією, що дістала назву «Антанта» (сердечна згода). У 1907 р. Антанта стала потрійною: Росія підписала з Англією конвенцію про поділ сфер впливу в Ірані, Афганістані й Тибеті та приєдналася до англо-французького союзу. Тож у результаті угод 1904–1907 рр. остаточно оформився військово-політичний блок трьох держав – **Антанта**, який протистояв країнам Троїстого союзу.

Подумайте! Поясніть, чому Велика Британія пішла на дипломатичне врегулювання колоніальних протиріч із Росією.

Документ

З конвенції між Росією і Англією у справах Персії, Афганістану і Тибету, укладеної в С.-Петербурзі

18/31 серпня 1907 р.

I. Велика Британія зобов'язується не домагатися для самої себе і не підтримувати на користь британських підданих, так само і на користь підданих третіх держав, будь-яких концесій політичного або торгового характеру... по той бік лінії, що йде від Касрі-Шіріна через Ісфаган, Ієзд, Хакк і закінчується в точці на персидському кордоні при перетині кордонів російського і афганського, і не чинити опір, ні безпосередньо, ні опосередковано, вимогам подібних концесій в цій області, які підтримуються російським урядом...

II. Росія зі свого боку зобов'язується не домагатися для самої себе і не підтримувати на користь російських підданих, так само як і на користь підданих третіх держав, яких-небудь концесій політичного або торгового характеру... по той бік лінії, що йде від афганського кордону через Газік, Бірджанд, Керман і закінчується в Бендер-Аббасі, і не чинить опору, ні безпосередньо, ні опосередковано, вимогам подібних концесій в цій області, які підтримуються британським урядом...

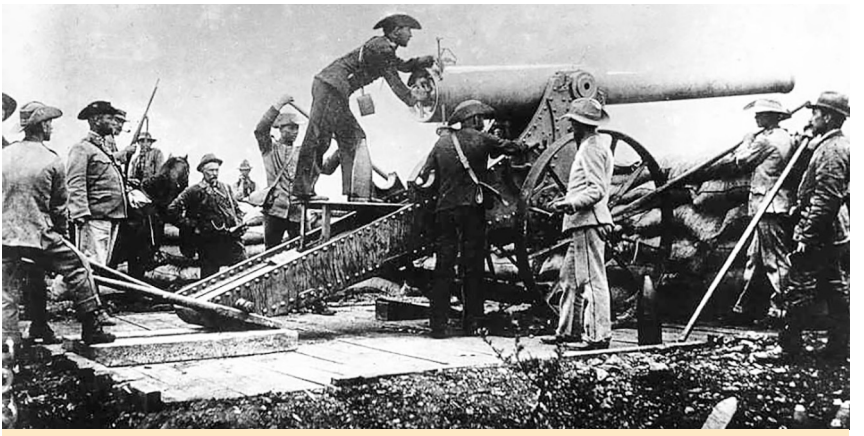
Чому ми говоримо, що за цим документом Велика Британія і Росія розділили сфери впливу в Персії (Ірані) і тим самим перетворили країну на напівколонію?

3. США в міжнародних відносинах. Панамериканізм. Зростання економічної могутності США спонукало панівні кола країни до зовнішньополітичної експансії. З кінця XIX ст. уряд США став створювати потужний військово-морський флот, будувати для нього бази, захоплювати нові колонії. Згідно з доктриною Монро США воліли й надалі не втручатися в європейські справи, проте, як і раніше, претендували на роль панівної сили на всьому Американському континенті. Доктрина Монро набула своєрідного продовження в ідеї панамериканізму, яка формально проголошувала єдність політичних інтересів усіх американських держав та обмеження впливу на континенті європейців. Проте насправді вона приховувала прагнення політичної еліти США самостійно вирішувати справи в латиноамериканських державах.

Практичним утіленням цього прагнення стала «політика великого кийка», яку застосовували США в Центральній Америці й країнах Карибського басейну. Під час **іспано-американської війни 1898 р**. США захопили майже всі іспанські володіння на Карибах, «викупили» права на Філіппіни, здобули право тримати війська й споруджувати військові бази на Кубі. У 1903 р. силою зброї уряд США примусив Колумбію відмовитися від частини території, там було утворено нову державу Панаму.

На початку XX ст. знаряддям експансіоністської політики Сполучених Штатів стає так звана дипломатія долара. Надаючи латиноамериканським державам фінансово-економічну допомогу, адміністрація США ставила їх у повну політичну залежність від північного сусіда.

4. Англо-бурська війна 1899–1902 рр. Черговою війною за переділ світу стала також англо-бурська війна, розв'язана Англією. Ще в 70-х роках XIX ст. Велика Британія зробила невдалу спробу захопити багаті золотом і алмазами території республік **Трансвааль** й **Оранжева**, населені бурами – нащадками голландських колонізаторів Південної Африки. У **1899 р.** англійці вирішили взяти реванш. Бури чинили запеклий опір, що змусило Британію направити на



Бійці армії бурів – захисники незалежності своєї країни. *Фото XIX ст.*

Південь Африки 250-тисячну армію. Бури користувалися підтримкою Німеччини й інших суперників Англії, їм симпатизувала громадська думка багатьох країн світу. Але сили були надто нерівними.

У 1902 р. війна закінчилася поразкою бурів. Оранжева республіка й Трансвааль стали англійськими володіннями. Згодом на їхній основі було створено англійський домініон – **Південно-Африканський Союз** (пізніше Південно-Африканська Республіка).

5. Міжнародні кризи та конфлікти на початку XX ст. Одночасно з проникненням на Близький Схід кайзерівська Німеччина прагнула утвердитися і в Північній Африці, претендуючи на частину ще не захопленого європейцями Марокко. Проте на європейській «колоніальній біржі» Марокко вже давно було визнано сферою інтересів Франції, і втручання Вільгельма II в марокканські справи в **1905 р.** спричинило різке загострення міжнародних відносин. **Марокканська криза** ледве не призвела до європейської війни, але конфлікт було подолано дипломатичним шляхом. Скликана в Альхесірасі (Іспанія) міжнародна конференція в січні 1906 р., усупереч сподіванням німців, формально вирішила визнати незалежність Марокко. Проте Франція й Іспанія отримали можливість реалізації плану розділу країни на сфери впливу.

Чому німецький кайзер так настійливо цікавився Марокко?



Вільгельм II під час своєї поїздки до Танжера

У **1911 р.,** скориставшись заворушеннями в марокканській столиці, Франція ввела до неї війська. Це спричинило несподіваний демарш Німеччини. Після піднятої у пресі галасливої кампанії з вимогами поділу Марокко німецький уряд надіслав до його берегів канонерського човна «Пантеру», а згодом і легкий крейсер, спровокувавши **другу Марокканську кризу**. Французький уряд сприйняв «стрибок Пантери» як виклик і був готовий боронити свої колоніальні «права». Проте війна не розпочалася і цього разу. Рішуча заява англійського уряду про готовність воювати на боці Франції змусила Німеччину відступити й визнати французький протекторат над більшою частиною Марокко.

До гострого міжнародного конфлікту призвела й **Боснійська криза 1908 р.** Заручившись згодою Росії (в обмін на непевну обіцянку підтримати її інтереси в питанні про чорноморські протоки), Австро-Угорщина оголосила про анексію Боснії і Герцеговини. Анексія викликала різкий протест Сербії, яка заявила про

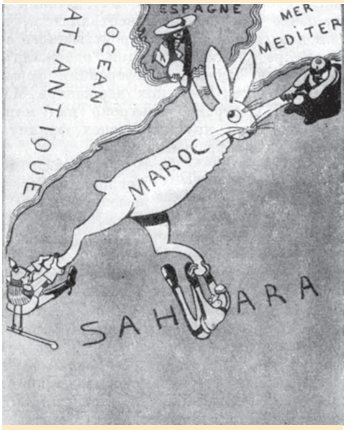
зневажання прав слов'янських народів і зажадала надання провінціям політичної автономії. Її підтримала Росія, запропонувавши скликати міжнародну конференцію для розв'язання боснійської проблеми.

Проте союзники Росії по Антанті зайняли нейтральну позицію, а німецький уряд ультимативно зажадав від неї ствердити анексію і змусити до цього Сербію.

Залишившись на самоті перед державами Троїстого союзу, Росія змушена була відступити.

Послабленням колись могутньої імперії скористалась Італія, що вже давно зазіхала на її володіння у Північній Африці. Заручившись підтримкою майже всіх великих європейських держав, у **1911 р.** вона почала воєнні дії проти Туреччини й захопила дві її провінції – Тріполітанію і Кіренаїку. Нова криза на Балканах змусила Туреччину поступитися, і за мирним договором 1912 р. захоплена Італією територія стала її колонією – **Лівією**.

Спробуйте пояснити зміст цієї карикатури. Свою точку зору доведіть.



Карикатура.
Початок XX ст.

6. Балканські війни. Початок XX ст. ознаменувався новим піднесенням національно-визвольного руху на Балканах. Водночас на півострові загострилось і суперництво великих держав. У **1912 р.** за сприяння російської дипломатії у результаті тривалих переговорів виник **Балканський союз** у складі Болгарії, Сербії, Греції та Чорногорії, спрямований проти Туреччини. У 1912 р. союзники почали визвольну війну з наміром повного вигнання османів з території Балкан. Протягом місяця сербська армія захопила Македонію, Косово й Північну Албанію. Болгари розгромили турків під Адріанополем і вийшли на підступи до Стамбула. Грецькі війська зайняли Салоніки.

На прохання Туреччини, за посередництва великих держав, у Лондоні розпочалися мирні переговори. Наступні спроби турків відновити бойові дії успіху не мали, і в травні **1913 р.** вони були змушені підписати мирний договір. Туреччину позбавили всіх європейських володінь, за винятком Стамбула, Албанія здобула незалежність. Але Сербія не дістала бажаного виходу до моря, а між колишніми союзниками виникли суперечності через поділ території Македонії.

Непевні результати першої Балканської війни, по суті, спричинили другу, що почалася через місяць після укладеного миру. Однією з її причин було суперництво між Сербією і Болгарією за панування на Балканах. Ситуація загострювалась унаслідок інтриг австро-угорської і російської дипломатії. Війна почалася нападом болгар на сербів, але ті вистояли, і невдовзі сербські та грецькі війська перейшли в контрнаступ. У конфлікт втрутилися Румунія, що завдала удару Болгарії з півночі, та Туреччина, яка прагнула повернути втрачені раніше володіння. Наприкінці липня 1913 р. Болгарія капітулювала.

У серпні **1913 р.** в Бухаресті було підписано мирний договір. Сербія одержала не тільки «спірну територію в Македонії», через яку посварилися сусіди, але й усю колишню її «болгарську частину». Греція отримала, крім південної Македонії із Салоніками, частину Західної Фракії. Східна Фракія та Адріанополь повернулися до Туреччини, а Румунія приєднала до себе Південну Добруджу.

Війни 1912–1913 рр. змінили ситуацію на Балканах, проте бажаного миру та спокою не принесли. Балканський півострів перетворився на «порохову діжку» Європи, де зіштовхувалися й переплітalися інтереси всіх європейських великих держав. Після війн зріс вплив Німеччини на Болгарію і Туреччину. Сербія, Греція та Румунія схилилися на бік Антанти.

7. Місце України в геополітичних стратегіях провідних держав. Політичні, економічні та військові суперечності між двома протилежними блоками держав рано чи пізно мали закінчитися війною. Території Західної і Центральної України, поділені між двома ворогуючими імперіями (Російською та Австро-Угорською), мали стати одним з основних театрів воєнних дій у східній частині Європи. Так, Австро-Угорщина сподівалася приєднати до себе частину земель Правобережної України, а Росія – Буковину й Галичину. Своєю чергою, кайзерівська Німеччина також розраховувала окупувати Україну, а також Білорусь із країнами Бальтії. Україна мала стати для Німеччини своєрідною колонією для постачання продовольства та іншої стратегічно необхідної сировини. Натомість Англія і Франція сподівалися посісти провідні позиції на півдні України і у Криму.

1. У яких сферах англо-німецьке суперництво мало найгостріший характер?
2. Поясніть, чому Троїстий союз був досить дивним утворенням.
3. Чому Велика Британія відмовилася від своєї політики «блискучої ізоляції» на початку XX ст.?
4. Визначте основні цілі зовнішньої політики США на зламі XIX–XX ст.
5. Дайте визначення поняттям «політика великого кийка» і «дипломатія долара».
6. Яку мету переслідувала Велика Британія в англо-бурській війні?
7. Як «боснійська криза» 1908 р. вплинула на відносини між союзниками по Троїстому блоку?
8. До яких результатів призвела «марокканська криза» 1911 р.?
9. Схарактеризуйте передумови, хід і результати першої Балканської війни.
10. Чому Болгарія розв'язала другу Балканську війну?
11. Які плани щодо України виношували країни Троїстого союзу та Антанти?

1. Використовуючи карту (с. 126), визначте, які території в Північній Африці та Середній Азії було поділено між Англією, Францією та Росією внаслідок створення блоку Антанта.
2. Покажіть на карті (с. 126) територіальні здобутки переможців у колоніальних війнах кінця XIX – початку XX ст. (США, Японії та Великої Британії).
3. Простежте за картою хід воєнних дій під час Балканських війн і визначте їхні результати.
4. Виконайте дві онлайн-вправи «Міжнародні відносини (друга половина XIX – початок XX ст.)».

https://cutt.ly/CWsvA0n
https://cutt.ly/PWsvDjw

1. Виконайте проєкт **«Альтернативна історія»**. Об'єднайтеся в команди – «делегації» європейських країн, які проводять уявну мирну конференція в 1913 р. Це делегації від *країн Троїстого союзу* та *Антанти*, а також *Сербія*, *Болгарія*, *Туреччина*, *Румунія*. США можуть бути присутні як «запрошений гість». Ведучий конференції по черзі надає слово кожній «делегації», вони обмінюються взаємними претензіями щодо територій, обговорюють інші протиріччя, але головне – шукають мирні шляхи вирішення проблем і зрештою ухвалюють Меморандум, який

задовольняє переважну більшість протиріч і запобігає розв'язуванню війни. Усі делегації мають підписати документ.

2. Перегляньте відео та простежте за ним динаміку міжнародних відносин у другій половині XIX – на початку XX ст. Складіть резюме – короткий висновок з побаченого й прослуханого, у якому стисло викладіть результати своїх міркувань.

https://cutt.ly/SWsWhEu (тривалість 19 хв 37 с)

Запам'ятайте дати й синхронізуйте їх з подіями, що відбувалися в тогочасній Україні.

У світі	
1882 р. створення Троїстого союзу	1904–1907 рр. утворення Антанти
В Україні	
?	

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 4

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

1. Використовуючи карту (с. 126), у зошиті напишіть, які країни і на чиєму боці брали участь у першій і другій Балканських війнах і які території втратили або здобули.

2. У зошиті заповніть таблицю.

	Троїстий союз	Антанта
Рік створення		
Країни-учасниці		

3. Зі слів у хмаринці складіть речення, яке характеризує американську доктрину, що стала продовженням доктрини Монро.



4. За допомогою карти поясніть місце України в геополітичних стратегіях Російської, Німецької, Австро-Угорської імперій на зламі XIX–XX ст.



5. Кросворд навпаки. Складіть запитання до слів кросворду так, щоб вони розкривали зміст термінів. У центрі віднайдіть ключове слово.

1 м	і	л	і	т	а	р	і	з	а	ц	і	я
					2 к	о	л	о	н	і	я	
		3 г	е	о	п	о	л	і	т	и	к	а
					4 е	к	с	п	а	н	с	і	я
					5 д	о	м	і	н	і	о	н	
							6 м	е	т	р	о	п	о	л	і	я
									7 а	л	ь	я	н	с		

ТЕМАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. «Сердечна угода», укладена у 1904 р. між Англією та Францією поклала початок створенню:

А Священного союзу
Б Троїстого союзу
В Четверного союзу
Г Антанти

2. Визначте дати англо-бурської війни.

А 1896–1899 рр.
Б 1897–1899 рр.
В 1899–1902 рр.
Г 1900–1903 рр.

3. У якій країні виникла міжнародна криза в 1908 р.?

А Боснія
Б Марокко
В Сербія
Г Болгарія

4. Хто з політичних діячів здійснив «стрибок Пантери»?

А О. фон Бісмарк
Б Д. Ллойд Джордж
В Вільгельм II
Г Микола II

5. Який термін відповідає даному визначенню?

Держава, що володіє колоніями та напівколоніями.

А Федерація
Б Конфедерація
В Коаліція
Г Метрополія

6. У якому місті було підписано мирний договір після другої Балканської війни?

А Лондон
Б Бухарест
В Відень
Г Адріанополь

Завдання на вибір трьох правильних відповідей із семи запропонованих варіантів

7. Які три країни склали Союз трьох імператорів?

1 Росія
2 Велика Британія
3 Німеччина
4 Італія
5 Австро-Угорщина
6 Франція
7 Іспанія

8. Які три території стали предметом домовленостей між Великою Британією та Росією в 1907 р.?

1 Туреччина
2 Персія (Іран)
3 Болгарія
4 Афганістан
5 Марокко
6 Тібет
7 Маньчжурія

9. Які характерні ознаки були притаманні зовнішній політиці Великої Британії на початку XX ст.?

1 Продовжувала політику «блискучої ізоляції»
2 Вступила в союзницькі відносини з Францією
3 Вступила в союзницькі відносини з Росією
4 Вступила в союзницькі відносини з Німеччиною
5 Воювала з бурами
6 Воювала в Марокко
7 Воювала в Алжирі

10. У які роки відбувалися події російсько-французького військово-політичного зближення?

1 1882
2 1891
3 1892
4 1893
5 1895
6 1897
7 1899

Завдання на встановлення відповідності

11. Установіть відповідність між назвою міжнародного документа та датою його підписання.

1	Угода між Англією та Росією, яка завершила створення Антанти	**А**	1873 р.
2	Військово-політична угода між Англією і Францією «Антанта»	**Б**	1882 р.
3	Договір про створення Союзу трьох імператорів	**В**	1904 р.
4	Угода про створення Троїстого союзу	**Г**	1907 р.
		Д	1912 р.

12. Установіть відповідність між подією та датою.

1	Боснійська криза	**А**	1898 р.
2	Перша Балканська війна	**Б**	1899 р.
3	Іспано-американська війна	**В**	1908 р.
4	Друга Балканська війна	**Г**	1912 р.
		Д	1913 р.

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

13. Установіть хронологічну послідовність міжнародних подій.

А Італо-турецька війна
Б Перша Марокканська криза
В Російсько-японська війна
Г Англо-бурська війна

Розділ 5

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ І ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

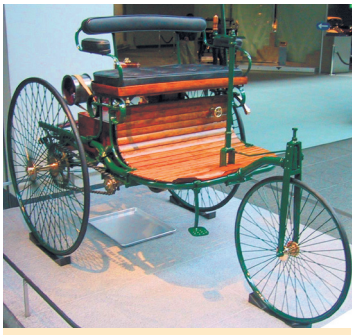


§25–26 НАУКОВІ ТА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ НАДБАННЯ ЛЮДСТВА

Актуалізація знань. Які галузі науки були найбільш розвинуті в XVIII – на початку XIX ст.?

1. Розвиток науки і техніки. У першій половині XIX ст. всі держави світу залишалися сільськогосподарськими країнами. Проте поступово у провідних державах індустріальне суспільство замінювало аграрне. Робота машин, нові швидкі засоби пересування стали повсякденною реальністю для населення Європи й США.

З кінця XIX ст. в розвинутих країнах світу починається «доба сталі, електрики, рідкого палива». Електроенергія використовувалась у виробництві, поступово витісняючи енергію, що давали парові двигуни. Згодом її почали застосовувати в технологічних процесах промисловості, на транспорті та у зв'язку. У 1863 р. в Лондоні було побудовано першу лінію метро (яке згодом з'явилося в Нью-Йорку, Відні, Парижі), у 1881 р. в Німеччині відкрилася перша трамвайна лінія, а у Швейцарії було пущено перший пасажирський електропотяг.



Автомобіль з бензиновим двигуном

Дізнайтесь! Коли було побудовано трамвайну лінію в Києві?

Використання енергії рідкого палива та винайдення двигунів внутрішнього згоряння сприяли виникненню автомобільного й повітряного транспорту. Перший автомобіль сконструювали німецькі інженери **Г. Даймлер** і **К. Бенц**. А в **1903 р.** американські винахідники та авіаконструктори **брати Райт** здійснили перший політ на літаку, який самі сконструювали.

Промисловість стала виробляти штучні барвники, добрива, у виробництві й військовій справі використовувалися вибухові речовини. Зрушення відбувались і в будівництві: широко стали застосовуватися залізобетонні конструкції і сталеві перекриття. Це дозволило будувати висотні споруди (зокрема, знамениті американські хмарочоси), великі мости та прокладати довгі тунелі.

Символом нової конструкторської думки й архітектури стала Ейфелева вежа, побудована для Всесвітньої виставки до століття Французької революції.

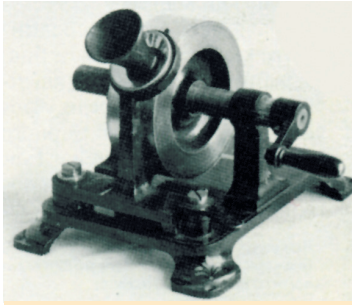


Ейфелева вежа. *Сучасний вигляд*

Споруджена з 15 тисяч металевих деталей, вагою у 7 тисяч тонн, вона стала справжнім дивом і символом французької столиці.

Завдяки винаходам **Томаса Едісона** на виробництві та в побуті стали широко використовуватися електричні лампочки, а дослідження **Генріха Герца** щодо електромагнітних хвиль дало можливість винайти радіо. Наприкінці XIX ст. з'явився і телефонний зв'язок. У 1876 р. американець А. Белл запатентував телефонний апарат, а вже через рік у США, а згодом і в Європі було побудовано перші телефонні станції.

Кінець XIX ст. – це час видатних відкриттів у науці, що змінювали наукову картину світу, впливали на розвиток техніки і технологій, докорінно змінювали життя людей. Провідна роль у цьому належала вченим Англії, Франції, Німеччини та Росії. У 1897 р. англійський фізик Джозеф Томсон відкрив першу елементарну частинку – електрон.



Оригінал фонографа Едісона. *1878*

У 1911 р. англійський фізик **Ернест Резерфорд** висунув нову, планетарну теорію будови атома, яку згодом доповнив датський фізик **Нільс Бор**. Ідеї Бора започаткували новий розділ сучасної фізики – квантову механіку. Квантова механіка та теорія відносності, яку в 1905 р. розробив німецький фізик **Альберт Ейнштейн**, докорінно змінили традиційні уявлення про фізику.



Перша публічна операція під наркозом у 1846 р.

Дізнайтеся з додаткових джерел, хто перший у світі у хірургії використав наркоз.

Нові дані про побудову матерії сприяли появі *фізичної хімії*, *електрохімії*, *біохімії* і *хімічної фармакології*.

У 1855 р. французький бактеріолог **Луї Пастер** уперше ввів сироватку від сказу молодій людині і врятував їй життя. Він винайшов засіб знищення мікробів у рідинах і продуктах, названий пастеризацією. Продовжуючи його дослі-

ди, співробітники Пастерівського інституту в Парижі розробили щеплення проти сибірської виразки й сказу, а німецький бактеріолог **Роберт Кох** та його учні винайшли ліки проти збудників туберкульозу та дифтерії. У 1895 р. після того, як **Вільгельм Рентген** відкрив короткохвильове електромагнітне випромінювання, відоме нині як рентгенівське проміння, було започатковано рентгенологію.

Дізнайтесь! Ознайомлення з інформацією про Флоренс Найтінгейл, яка зажила слави соціальной реформаторки, статистки й засновниці сучасної сестринської справи.

https://cutt.ly/iTBwOUA

Міжнародне визнання здобули також праці українських і російських учених І. Сеченова, І. Павлова, І. Мечникова, Д. Менделєєва, К. Тимірязєва і В. Вернадського. Так, І. Павлов, вивчивши вплив вищої нервової діяльності на перебіг фізіологічних процесів, розробив теорію умовних рефлексів. **Д. Менделєєв** у 1869 р. відкрив періодичний закон хімічних елементів. Було встановлено, що порядковий номер елемента в періодичній системі має не тільки хімічний, а й фізичний сенс.

Дізнайтесь! Серед визначних учених XIX ст. були Софія Ковалевська, Ада Лавлейс, Мері Еннінг. У яких галузях науки вони виявили свої здібності?

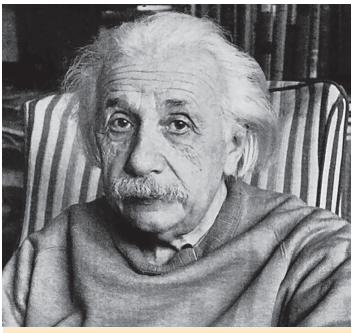
2. Урізноманітнення форм і напрямів освіти. Бурхливий розвиток науки і техніки у провідних промислових країнах породив потребу у кваліфікованих інженерних і робітничих кадрах. Суспільство поступово починає усвідомлювати необхідність письменності для широких верств населення, і початкова освіта, що протягом століть перебувала у віданні церкви, переходить під управління держави. У 70–80-х роках XIX ст. у Англії, Франції і майже у всіх штатах США запроваджують обов'язкову безкоштовну початкову освіту. Рівень грамотності в Європі сягнув 80–90 %.

Середня школа в європейських країнах не зазнала суттєвих змін. Основним її типом залишалася школа класична, гуманітарна: гімназії в Німеччині і Росії, ліцеї і коледжі у Франції, граматичні школи в Англії тощо. Лише наприкінці XIX ст. стали вивчати дисципліни природничого циклу – фізику, хімію, біологію, що наблизило

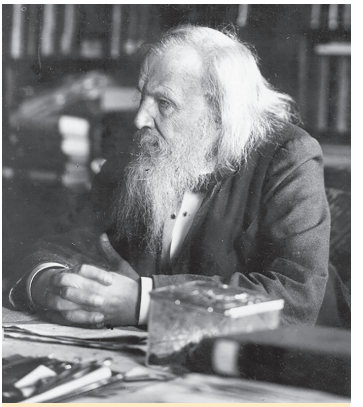
Дізнайтеся з додаткових джерел, які відкриття зробила М. Склодовська-Кюрі.



Марія Склодовська-Кюрі – перша в історії двократна лауреатка Нобелівської премії (у галузі фізики в 1903 р., у галузі хімії – у 1911 р.).



Альберт Ейнштейн



Дмитро Менделєєв

школу до потреб реального життя, сприяло донесенню до масової свідомості наукових уявлень про процеси, які відбуваються у природі. Водночас здійснюються енергійні кроки для розвитку жіночої освіти, що, безумовно, стало наслідком руху за **емансипацію** жінок.

Розширилася мережа вищих навчальних закладів, передусім інженерно-технічних. У підготовці наукових кадрів велику роль стали відігравати науково-дослідні центри й лабораторії. Розвиткові науки сприяла автономія, яку здобули університети, можливість самостійно обирати напрями досліджень, поширення академічної свободи в межах навчальних центрів. Найповажнішими й найвідомішими університетами у світі стають Гарвардський і Стенфордський університети в США, Кембриджський у Великій Британії, Сорбонна у Франції, Гейдельберський університет і Мюнхенський технічний університет у Німеччині та деякі інші. Академічна свобода в університетах виявлялася в тому, що керівний склад навчального закладу – ректора і деканів – обирав безпосередньо професорсько-викладацький склад цього закладу на певний термін, а по закінченню визначеного терміну керівники мали звітувати колективу про свою діяльність. Найвидатніших вчених обирали академіками, Академії наук вже існували у провідних європейських країнах.

3. Зміни в побуті та повсякденному житті суспільства. Індустріальна доба змінила обличчя міст і сіл, побут людей. До того ж ці зміни стосувалися не лише розвинутих країн, а й традиційних суспільств Азії та Африки. Завдяки транспорту та новим видам зв'язку – телефону і телеграфу – змінювалось уявлення людей про відстані. Розширився обсяг інформації, читання газет стало звичним заняттям. Прогрес зумовив поліпшення умов життя людей. У міських будинках з'явились електрика й газ, ванні й туалетні кімнати. Зростання вартості землі зумовило появу багатоповерхових будинків, у США почали споруджувати величезні хмарочоси.

Дізнайтеся з додаткових джерел, де і коли побудували цей хмарочос, скільки часу він проіснував, хто автор проєкту, які новаторські технології було використано під час будівництва.



Home Insurance Building – перший у світі хмарочос

Відбувалися зміни у способі життя, звичними ставали благоустрій вулиць, розвиток міського транспорту, мережі крамниць та універсальних магазинів. Змінювався й одяг. Чоловіки остаточно перейшли на звичні для сучасників брюки, жилети, костюми, а у жінок ознакою консервативної моди залишався корсет. Проте у зв'язку з поширенням моди на спорт наприкінці XIX ст. модельєри створили для жінок новий тип одягу із спідницею кльош та рукавами в обтяжку, який однаково підходив і для світських прийомів, і для спорту. Згодом з'явилися дамські жакети, що повторювали фасон чоловічого піджака.

Виникають нові види дозвілля. Тепер можна було не лише послухати оперу, подивитися

драму чи балет, а й відвідати оперету. У США та Європі стали популярними блюз і джаз – нові жанри музики, створені афро-американцями в Новому Орлеані. У Франції брати Луї й Огюст Люм'єри винайшли кінематограф і в 1895 р. в Парижі відкрили перший кінотеатр.

Спорт стає масовим. За пропозицією французького громадського діяча П'єра де Кубертена в 1896 р. в Афінах було проведено перші Олімпійські ігри.

Дізнайтесь! Перегляньте перші у світі фільми, який зняли брати Люм'єри, «Прибуття потягу», «Вихід робітників з фабрики». Визначте жанр фільмів (художній чи документальний).Чому в цих фільмах персонажі не розмовляють? Що таке німе кіно?

https://cutt.ly/3WsmQQE
https://cutt.ly/dWsmzoZ
(загальна тривалість 02 хв 43 с)

4. Література та мистецтво. На початку XIX ст. в Європі на зміну класицизму та сентименталізму приходить романтизм. Він породжений буревієм Французької революції та наполеонівськими війнами. Герой романтизму – пристрасна людина, яка прагне перебудувати життя, зруйнувати старе й побудувати нове. Романтичний герой завжди діяв у надзвичайних обставинах, де треба було виявити духовну міць.

Романтичних героїв-одинаків оспівували відомі поети, зокрема англійець **Персі Біші Шеллі**, класики російської поезії **Олександр Пушкін**, **Михайло Лермонтов**. В основі романтизму – зіткнення особистості, яка прагнула свободи, з буденною реальністю, чинними суспільними порядками. Заклик «Боротьба з долею» став девізом Третьої (Героїчної) симфонії видатного композитора Людвіга ван Бетховена. У Німеччині твори видатних романтиків – **Генріха Гейне**, **Фрідріха Шиллера**, **Йоганна Вольфганга Гете** – називали поезією бурі і натиску. Романтики цінували неповторність природи, унікальність людини, винятковість подій, що відбувалися.


Людвіг ван Бетховен

Митці романтизму вважали, що зло вічне й вічною є боротьба з ним. Так, іспанський художник **Франсіско Гойя** і французький **Оноре Дом'є** нещадно критикували сучасне суспільство. Гойя затаврував на своїх полотнах самовпевнених аристократів, служителів церкви, а Дом'є зображував пихаті обличчя буржуазії, що домагалися багатства й влади.


Михайло Лермонтов

Нерідко, осмислюючи сучасність, романтики прагнули порівнювати її з минулим, знайти в ньому втрачені ідеали та моральні устої. Англійський письменник **Вальтер Скотт** оспівував середньовічну Англію і Шотландію, американець **Фенімор Купер** – свободу і гордість індіанців під час освоєння Америки європейцями.

Які твори, написані братами Грімм, ви знаєте? Які є досі популярні у світі?



Брати Грімм



Олоф Йоганн Седермарк. Портрет Стендаля. *1840*

Заперечуючи класицизм з його орієнтацією на грецькі й римські зразки, представники романтизму більше тяжіли до народних традицій. У XIX ст. посилився інтерес до народних звичаїв, фольклору, зокрема казок. Знаменитими на весь світ стали німецькі казкарі **брати Якоб і Вільгельм Грімм**. Видана в 1812 р. збірка «Дитячі й родинні казки» мала надзвичайну популярність у всій Європі.

Композитори-романтики **Людвіг ван Бетховен**, **Франц Шуберт**, **Роберт Шуман**, **Фредерік Шопен**, **Ріхард Вагнер**, **Гектор Берліоз**, **Михайло Глінка** створювали емоційну й виразну музику. У ній відчувалися народні мотиви, звучали казкові мелодії. У цей час з'являється і жанр «героїчної опери» («Фіделіо» Бетховена).

У 20–30-х роках XIX ст. набирає силу реалізм – мистецтво, у центрі якого – суд автора над суспільними порядками. Мистецтво реалізму – це вивчення суспільних явищ і процесів, людської психології, зображення побуту й життя пересічних людей. Явища особистого й суспільного життя людини зображувалися у всій складності і багатоманітності.

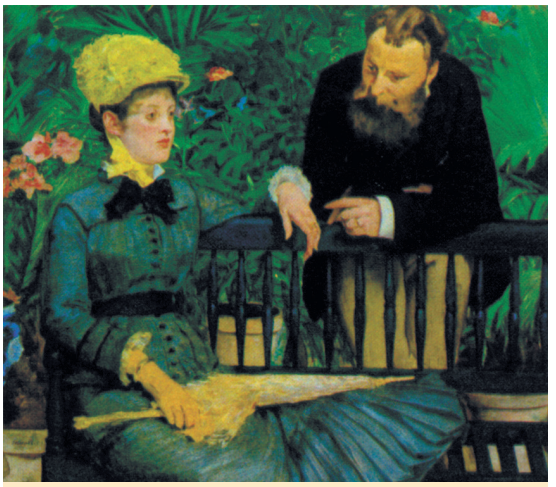
Французький письменник **Стендаль** (Анрі-Марі Бейль) сформулював головні принципи реалізму: правдивість та історичність зображення життя, об'єктивна соціальна значущість твору, типовість характерів і обставин. Наприклад, американська письменниця **Гаррієт Бічер-Стоу** описувала темношкірих рабів у Південних штатах як цікавих і гуманних особистостей.

Видатними представниками реалізму в літературі були Стендаль, Чарльз Діккенс, Гюстав Флобер, Оноре де Бальзак, Лев Толстой, Микола Некрасов, Михайло Салтиков-Щедрін, Гі де Мопассан; у живописі – О. Дом'є, Г. Курбе. Представники реалізму відстоювали гуманістичні ідеали та стверджували особистість як вищу цінність.



Опишіть зображене на картині.

Гюстав Курбе. Вранішній сніданок на полюванні. *1858*



Едуард Мане. В оранжереї.
1878–1879 рр.



Едгар Дега. Танцювальний клас.
1873–1875 рр.

Наприкінці XIX ст. реалізм переростає в натуралізм, що намагався ввести в літературу методи наукового дослідження, документальності, точності опису. Французький письменник **Еміль Золя** досліджував психологічні й соціальні риси сучасників. Італійські композитори, зокрема **Джакомо Пуччіні**, прагнули показати життя таким, яким воно є, без прикрас, обирали героями простих людей – селян і бідних містян.

Новаторським напрямом у розвитку мистецтва став модернізм, зокрема одна з його гілок, що виникла наприкінці XIX ст., – символізм, де головне не зовнішня видимість, а внутрішня сутність речей. У літературі, живописі, музиці представники символізму не надавали значення сюжету й опису. Внутрішню сутність передавали за допомогою відтінків кольору, через рух ліній. Основою їхньої художньої творчості був образ – символ – багатозначний вираз прихованого внутрішнього змісту творів. Великої виразності в передачі внутрішнього світу людини досягали письменник **Оскар Уайльд**, поети **Артюр Рембо** і **Шарль Бодлер**, композитор **Клод Дебюссі**.

Подумайте! Що сприяло виникненню символізму саме наприкінці XIX ст.?

У цей самий час у мистецтві виникає новий напрям – ***імпресіонізм*** (від франц. «враження»). Представники імпресіонізму в живописі – **Клод Моне**, **Едуард Мане**, **П'єр Ренуар**, **Едгар Дега** – намагалися зобразити світ у його змінності й рухливості, передати найменші миттєвості життя. Художники втілювали в життя один із принципів імпресіонізму: «*Художник має зображувати те, що він бачить*». Імпресіонізм виявився також у музиці й літературі.

Дізнайтесь! Відвідайте відеогалерею художників-імпресіоністів. Чиї картини вам сподобалися найбільше і чому?

https://cutt.ly/pWgTNVu (тривалість 06 хв 57 с)



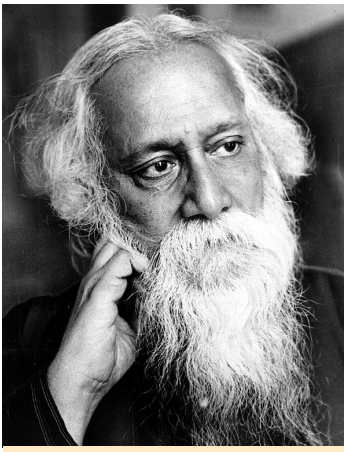
Томас Манн

На початку XX ст. в Німеччині виникає новий художній напрям – експресіонізм, що став реакцією на гострі протиріччя епохи, відбив суспільне розчарування, став виразом протесту проти деформованого життя. Експресіонізм був проникнутий почуттям безвихідності, стверджував, що світ ворожий особистості, а єдиний зв'язок людини зі світом – це жах. У дусі експресіонізму писали **Бертольд Брехт**, **Генріх** і **Томас Манни**, австрійський письменник **Франц Кафка**.

Ще одним напрямом модернізму став ***абстракціонізм*** – кольорова фантазія, миттєве відтворення настрою художника, відмова від реалістичного зображення. Гаслом абстракціоністів стали слова **Поля Сезанна**: «Трактуйте природу за допомогою циліндра, кулі, конуса». В абстракціонізмі простежувалися два напрями – *кольоровий* (*психологічний*) і *геометричний* (*інтелектуальний*). Згодом **Пабло Пікассо** засновує у живописі ***кубізм***, що розкладав зображувані об'єкти на прості геометричні форми.

5. Культура народів Азії та Африки. У країнах Азії та Африки з давніх часів існувала багатоманітна та самобутня культура. Проте залежне становище, у яке потрапили ці країни, що стали колоніями чи напівколоніями, не сприяло жвавому розвитку літератури та мистецтва. Наприклад, у ***Китаї*** в XIX ст. протягом багатьох років ішла активна боротьба за реформування літературної мови, якою писали поетичні та прозові твори. Застаріла мова була абсолютно незрозумілою широким масам населення. Передові діячі культури наполегливо прагнули узгодити літературну мову з розмовною, зробити літературні твори доступнішими для широкого загалу, однак уряд не зважав на необхідність реформ і не впроваджував їх.

В ***Індії***, народи якої розмовляли багатьма мовами, національна культура в XIX ст. набула найбільшого розвитку в Бенгалії. Бенгальська література отримала велике визнання на батьківщині та стала відома в усьому світі завдяки визначному поету й прозаїку **Рабіндранату Тагору**. Перший вірш Тагора було надруковано, коли йому виповнилося лише 13 років. У подальшому з'явилися його численні вірші, поеми, розповіді, романи, у яких він порушив важливі соціальні проблеми Індії. У 1913 р. Рабіндранат Тагор став лауреатом Нобелівської премії в галузі літератури.



Рабіндранат Тагор

Його небіж **Обоніндронат Тагор**, відомий художник, разом зі своїми товаришами звернувся до національної техніки живопису аквареллю, на противагу європейському живопису олією, і досяг у цьому неабияких успіхів. Твори, переважно присвячені релігійно-міфологічній та історичній тематиці, були популярні в різних куточках Індії.



Жен Сюн. Роздуми про велику Мейську поезію. *Малюнок XIX ст.*



Хосода Ейсі. Нічна прогулянка

В ***Японії***, яка була єдиною азіатською країною, що не потрапила під колоніальну залежність, у добу Мейдзі відбувалися реформи, які позитивно вплинули на розвиток національної культури. Японська молодь отримала можливість навчатися в європейських та американських університетах. З досягненнями європейської культури стали знайомитися широкі верстви населення Японії. Проте ставлення до європеїзації в суспільстві було неоднозначним: одні, зокрема відомий публіцист **Іітіро Токутомі**, вітали цей процес, вбачали в ньому засіб політичного й культурного прогресу, інші висловлювали застереження, що європеїзація негативно вплине на розвиток національної культури й свідомості та країни в цілому.

Утім з роками японці навчилися прилаштовувати досягнення сучасної науки й техніки до своїх потреб, використовувати найцінніше, водночас розвиваючи національну культуру, дотримуючись національних традицій. Так, один з найвідоміших тогочасних письменників Рока Токутомі отримав визнання завдяки своїм соціальним романам, де засуджував феодальні пережитки в суспільних і сімейних відносинах («Куросіво», «Краще не жити»).

Європейські традиції вплинули на японський театр. У виставах національного театру брали участь лише чоловіки, які за потреби переодягалися в жіночий одяг і виступали безпосередньо перед глядачами, які сиділи на циновках. У 70–80-х роках XIX ст. в Японії починають будувати театри європейського зразка, де існувала глядацька зала з рядами стільців, стаціонарна сцена, куліси. Водночас розвивається і національний театр, зокрема кабукі.

В африканських країнах вплив європейської культури був менш значним, тому там здебільшого розвивалися традиційні види мистецтва.

6. Масова культура та масове виробництво. Важливим новим явищем початку XX ст. стало народження масової культури. Це відбулося внаслідок тих різноманітних змін, що розпочалися наприкінці XIX ст. Більша частина населення європейських країн стала писемною, а відтак – «споживачем» культурної продукції. Майже всім став доступний головний жанр художньої твор-

чості XIX ст. – **роман**. Однак ледве навчившись читати, маси «замовили» свою літературу: детектив Ната Пінкертона та популярну белетристику, а пізніше комікси, які стрімко завойовували ще не обжиті культурою території.

ПОДРОБИЦІ

Комікси у вигляді газетних врізок вперше з'явилися в американській пресі в кінці XIX ст. Це були невеликі замальовки, зазвичай на 1–3 стрипи (стрип – коміксна смужка, стрічка), що розповідали читачеві коротку й цікаву історію. Одним з найвідоміших комікс-персонажів того часу був «Жовтий малюк» (1896) (Yellow Kid), на плащі якого автори писали діалоги й практично весь інший текст.



Сходинкою в подальшому розвитку масової культури стало кіномистецтво, адже кіно найчастіше не потребує навіть простої письменності. У цьому виді мистецтва є чимало шедеврів, якими насолоджуються маси людей, але найбільшу аудиторію мають саме розважальні жанри.

Під впливом індустріалізації руйнувався старий життєвий уклад, мільйони людей залишили село й стали мешканцями міста. На їхнє мислення і поведінку почали впливати вже не традиції, а інші фактори, зокрема нівелювання соціальних розмежувань, розвиток сфери послуг, розширення сфери відпочинку, розвиток засобів масової інформації і комунікації тощо. З появою радіо розпочалася епоха масової естрадної музичної культури. Завдяки виконанню по радіо, а згодом – тиражуванню на грамплатівках естрадні пісні ставали надбанням мільйонів, що перетворювало їхніх виконавців на «зірок».

1. Опишіть процес технічного вдосконалення промислового виробництва з кінця XVIII ст. – протягом XIX ст.
2. Поміркуйте, на якому історичному тлі виникає реалізм і яке його значення в XIX ст.
3. Поясніть на прикладах, який вплив мали європейська література і мистецтво на країни Азії та Африки.

1. У зошиті заповніть таблицю «Основні напрями розвитку літератури наприкінці XIX ст. – на початку XX ст.»

Напрям	Характерні риси	Видатні представники

2. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Розвиток культури (кінець XIX – початок XX ст.)
https://cutt.ly/nWsvHlc

3. Виконайте онлайн-вправу «Мистецькі напрями XIX – початку XX ст.»
https://cutt.ly/tWsvJDY

1. Складіть таблицю з переліком фактів, які свідчили б про зародження в XIX ст. масової культури й масового виробництва.

2. Перегляньте документальні відео братів Люм'єрів і на основі матеріалів параграфа та інформації з відео створіть презентацію (за можливості в PowerPoint) «Повсякденне життя людей на початку XX ст.».

https://cutt.ly/BWsmdEz (тривалість 05 хв 49 с)

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 5

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ І ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

1. У зошиті заповніть таблицю «Нові напрями в розвитку живопису наприкінці XIX – на початку XX ст.»

Напрям	Характерні риси	Видатні представники

2. Розв'яжіть ребус. Зачинателем якого музичного жанру був відомий німецький композитор XVIII–XIX ст.?



3. Спираючись на слова у хмаринках, розкажіть про важливі для сучасності наукові й технічні винаходи, здійснені впродовж «довгого» XIX ст.



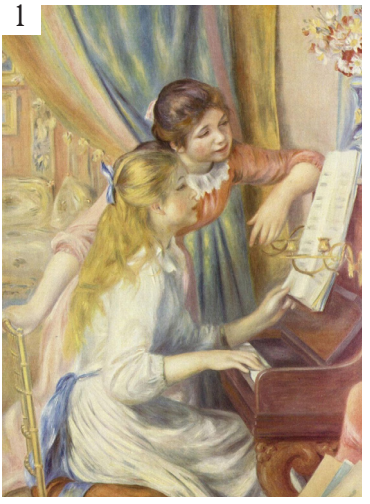
4. Кого зображено на портреті? Які принципи реалізму він сформулював?



1 Правдивість та історичність зображення життя
2 Ретельний опис деталей розповіді
3 Глибокий психологічний портрет героя твору
4 Об'єктивна соціальна значущість твору
5 Тяжіння до втрачених ідеалів і моральних цінностей
6 Типовість зображуваних характерів і обставин
7 Створення враження від об'єкта, що зображується, а не його детальна прорисовка

5. Розгляньте репродукції картин. Визначте, пензлю якого художника належить кожна з них. У якому стилі писали свої картини ці митці?

1



2



3



4



ТЕМАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Який напрям у мистецтві започаткував П. Пікассо?

А Імпресіонізм
Б Кубізм
В Символізм
Г Експресіонізм

2. У якій країні було пущено перший пасажирський електропотяг?

А Швейцарія
Б США
В Австрія
Г Німеччина

3. Хто був винахідником телефонного апарату?

А Т. Едісон
Б Г. Герц
В Г. Даймлер
Г А. Белл

4. У якому році відбувся перший політ на літаку?

А 1873 р.
Б 1883 р.
В 1893 р.
Г 1903 р.

5. Якому напряму мистецтва належить гасло: «Трактуйте природу за допомогою циліндра, кулі, конуса»?

А Імпресіонізм
Б Абстракціонізм
В Символізм
Г Експресіонізм

6. Який композитор був автором Третьої (Героїчної) симфонії?

А Ф. Шуберт
Б Р. Шуман
В Л. ван Бетховен
Г Г. Берліоз

7. До якої події було споруджено Ейфелеву вежу?

А До проголошення Третьої республіки у Франції
Б До прийняття конституції Третьої республіки
В До століття Французької революції
Г До підписання «сердечної угоди» між Францією і Великою Британією

Завдання на вибір трьох правильних відповідей із семи запропонованих варіантів

8. Які письменники дотримувалися принципів реалізму в літературі?

1 Е. Золя
2 Г. Гейне
3 Б. Брехт
4 Ч. Діккенс
5 Ф. Кафка
6 О. де Бальзак
7 В. Скотт

9. У яких містах на кінець XIX ст. було споруджено метро?

1 Берлін
2 Лондон
3 Нью-Йорк
4 Відень
5 Мадрид
6 Женева
7 Москва

10. Які технічні винаходи було зроблено в кінці XIX – на початку XX ст.?

1 Винайдено радіо
2 Сконструйовано автомобіль
3 Винайдено пеніцилін
4 Сконструйовано телефонний апарат
5 Сконструйовано телевізор
6 Винайдено книгодрукування
7 Створено комп'ютер

11. Які відкриття було зроблено в медицині у другій половині XIX ст.?

1 Зроблено пересадку нирки
2 Винайдено апарат штучного дихання
3 Сконструйовано штучні клапани серця
4 Започатковано рентгенологію
5 Розроблено щеплення проти сибірської виразки і сказу
6 Винайдено ліки проти збудників туберкульозу
7 Винайдено ліки проти ВІЛ-СНІДу

Завдання на встановлення відповідності

12. Установіть відповідність між відкриттям та ім'ям науковця.

1 Теорія умовних рефлексів
2 Теорія відносності
3 Відкрив першу елементарну частинку – електрон
4 Винайшов ліки проти збудників туберкульозу

А Д. Томсон
Б Р. Кох
В І. Павлов
Г І. Мечников
Д А. Ейнштейн

13. Установіть відповідність між напрямом в мистецтві та ім'ям художника.

1 Кубізм
2 Абстракціонізм
3 Романтизм
4 Реалізм

А Ф. Гойя
Б Г. Курбе
В П. Пікассо
Г П. Ренуар
Д П. Сезан

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

14. Установіть хронологію винаходів, зроблених у кінці XIX – на початку XX ст.

А Сконструйовано літак
Б Побудовано першу лінію метро
В Розроблено теорію відносності
Г Побудовано першу трамвайну лінію

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО КУРСУ

§ 27 ОСНОВНІ ІДЕЇ, ЗДОБУТКИ, ВИКЛИКИ «ДОВГОГО XIX СТ.»

Актуалізація знань. Яка особливість цього періоду є, на вашу думку, найважливішою? Чому? Свою точку зору доведіть.

«Довге XIX ст.» – це умовна назва певного періоду історії, який розпочався Французькою революцією кінця XVIII ст. і завершився Першою світовою війною. Для нього характерні певні особливості, що відмежовують цей період світової історії від інших епох.

Зокрема, у XIX ст. у провідних державах світу відбулося становлення індустріального суспільства, завдяки чому змінився їхній соціально-економічний устрій: прискорився процес урбанізації, збільшилася кількість найманих робітників, що працювали на промислових підприємствах, та буржуазії.

Процес **модернізації** – переходу від традиційного аграрного суспільства до світського, міського й індустріального – тривав понад півтора століття. Його утвердження супроводжувалося ліквідацією феодально-абсолютистських установ, знищенням станової нерівності й спадкових привілеїв дворянства, проголошенням громадянського рівноправ'я і поступовим обмеженням соціальної нерівності. Проте ключову роль в його розвитку відігравали економічні чинники – випереджальне зростання промисловості, упровадження у виробництво нових технічних засобів і джерел енергії. Саме ці процеси зумовили докорінні зрушення в соціальній структурі суспільства й значно вплинули на еволюцію громадсько-політичного життя.

На початку XX ст. у провідних європейських країнах і США здебільшого завершується формування *основних економічних ознак індустріального суспільства*. Індустріалізація означала подальше випереджальне зростання машинної промисловості та створення на цій основі індустріальної структури господарства. Із завершенням індустріалізації досягалася перевага промисловості над сільським господарством, а згодом і важкої індустрії над галузями легкої промисловості.

Схожі процеси відбувалися й на теренах України, яка в той час була розділена між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. У Російській імперії після відміни кріпосного права було здійснено буржуазні реформи, завдяки яким зменшилися привілеї дворянства, стали формуватися нові стани – буржуазії та найманих робітників, а згодом і вільних селян-фермерів. Проте найбільші зміни відбулися у промисловості: завдяки значним інвестиціям, зокрема зарубіжним, у південних і південно-східних українських губерніях було побудовано потужні підприємства гірничо-видобувного спрямування. На них працювали тисячі робітників, тобто поступово змінювалася соціальна структура міського населення.

В економіках провідних держав промислове виробництво стає панівним, частка сільського населення та виробництво сільськогосподарської продукції значно зменшується. Водночас у східноєвропейських країнах процес індустріалізації тільки-но розпочався і більше ніж половина населення працювала в сільському господарстві, а у країнах Азії та Африки індустріалізація ще не розпочалася.

Для «Довгого XIX ст.» характерні *дві тенденції в розв'язанні суспільних проблем*: революційна та еволюційна. Перша притаманна Франції, де відбулися три революції, друга – Великій Британії, де, завдяки реформам і діяльності профспілок та інших громадських організацій, було вирішено більшість соціально-економічних проблем. Загалом у XIX ст. у провідних країнах зміцнів конституційний лад, розширилися виборчі права, подальшого розвитку набули принципи демократії та парламентаризму.

Ці процеси на початку XX ст. поширились і країнами Східної Європи та Азії. Зокрема, після революції 1848–1849 рр. в Австрійській імперії розпочав роботу парламент, до якого обирали делегатів від різних народів, що населяли імперію, також мали невелике представництво й українці. У Росії під час революції 1905–1907 рр. було створено Державну думу як представницький орган із законодавчими правами. Революції часів *пробудження Азії*, реформи Мейдзі розхитали підвалини абсолютизму та сприяли становленню конституційних режимів у найбільших державах континенту.

У XIX ст. в Європі з'явились і поступово оформились у політичні партії *нові ідеологічні течії*: консерватизм, лібералізм, націоналізм, соціалізм. Значного розмаху набули демократичні рухи: боротьба за емансипацію жінок, міські реформи, світський характер закладів освіти, соціальне законодавство, пацифізм. Велике значення для демократизації суспільства мало зменшення ролі церкви в житті людини.



Як ви вважаєте, чи можна назвати таке голосування повністю демократичним?

Голосування у Великій Британії

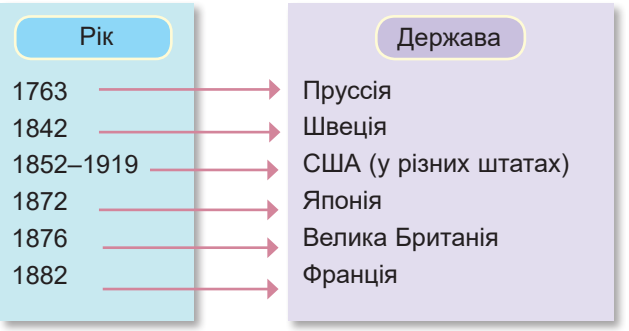
В останні десятиріччя XIX ст. європейські держави стали приділяти більше уваги *соціальному законодавству*. Під тиском профспілок було ухвалено закони про обов'язкове страхування від нещасних випадків на виробництві, пенсійне законодавство тощо.

Як у Наддніпрянській Україні, так і на західноукраїнських землях процес формування політичних партій і громадських організацій теж відбувався прискореними темпами. Зокрема, на Галичині діяли як науково-культурні товариства, так і військово-спортивні організації.

Усі індустріальні країни з*більшили витрати на освіту*, *науку*, *охорону здоров'я*. На ці цілі витрачалося приблизно 2–2,7 % валового внутрішнього продукту. Завдяки цьому в індустріально розвинених країнах Заходу грамотними

були 80–90 % дорослого населення, а середній рівень освіти становив 8 років. Тож на початок XX ст. в розвинених індустріальних державах відбулися якісні зміни в структурі суспільства та сформувалась індустріальна цивілізація.

Упровадження обов'язкового загального безкоштовного навчання



Значні зміни відбулися і в демографічній сфері: населення Європи лише за 1870–1914 рр. збільшилося з 300 млн до 450 млн. Значно зріс життєвий рівень окремих верств населення. Водночас певна частина працездатного населення, яку «виштовхнули» із сільського господарства без надання можливості отримати роботу у промисловості, була змушена емігрувати, переважно до США й Канади. За вказаний період з Європи виїхало 26 млн осіб, зокрема й з територій сучасної України. Активні та підприємливі емігранти зробили свій внесок у зростання економічної могутності північноамериканських держав.

Величезні зміни відбулися і в *науковій* та *культурній сферах*. Завдяки науковим відкриттям значно змінилося повсякденне життя людей. Вони стали їздити на потягах, в метро і трамваях, плавати на величезних пароплавах, а згодом і літати літаками, використовувати телеграф, телефон, радіо. В Україні теж було прокладено залізниці, які з'єднали різні частини країни, у великих українських містах побудовано трамвайні лінії, Дніпром та іншими річками плавали вантажні та пасажирські пароплави.

На теренах України, як і в інших країнах, активно розвивалася система освіти. Існувала мережа початкових шкіл, гімназій і реальних училищ. У багатьох містах діяли університети, а також вищі жіночі курси. Незважаючи на всілякі обмеження й заборони, досить потужно розвивалась й культура. Якщо в західноєвропейських країнах і США в культурній сфері відбувається розмежування на масову культуру та елітарну, на українських теренах розвивається національна за змістом і формами культура.

Отже, формування індустріальної цивілізації мало свою специфіку в різних куточках світу. Проте загальні тенденції урбанізації, переважного розвитку промисловості, зменшення соціальної нерівності, поступового формування громадянського суспільства, боротьби жінок за свої права, інтенсивний розвиток науки та освіти розповсюджувалися багатьма країнами.

У другій половині XIX ст. набуває розмаху *процес колонізації* європейськими країнами народів Азії та Африки. До 80-х років XIX ст. до рук колонізаторів потрапила лише десята частина території африканських країн, а на 1900 р. уже майже всю територію Африки поділили між сімома європейськими державами. Найбільші колоніальні володіння в Африці мала Велика Британія, далі йшли

Франція, Італія, Бельгія, Португалія, Іспанія, Німеччина. Остання на початку XX ст. розпочала боротьбу «за місце під сонцем», що призвело до початку переділу колоніального світу. Більшість країн Азії, за винятком Японії, теж стали колоніями або напівколоніями європейських держав.

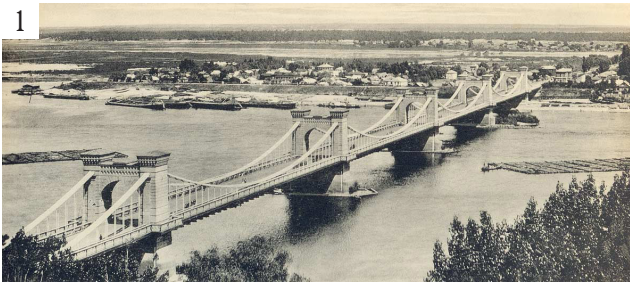
На заваді прогресивному розвитку людства могла стати світова війна. Існувало декілька питань, що могли призвести до зіткнення військових коаліцій в недалекому майбутньому. І першою чергою, це боротьба за колонії, які були джерелами сировини для європейської промисловості й ринками збуту їхніх товарів, У перше десятиліття XX ст. провідні європейські країни інтенсивно готувалися до війни

1. Візьміть участь в інтелектуальних онлайн-перегонах «Основні ідеї, здобутки, виклики "довгого XIX ст."»

https://cutt.ly/UWsvLyY

2. Історичний сторітелінг. Спираючись на матеріали підручника та подані нижче фотоілюстрації, розкажіть про типові явища й процеси, що відбувалися в європейській та українській історії в XIX – на початку XX ст.

1



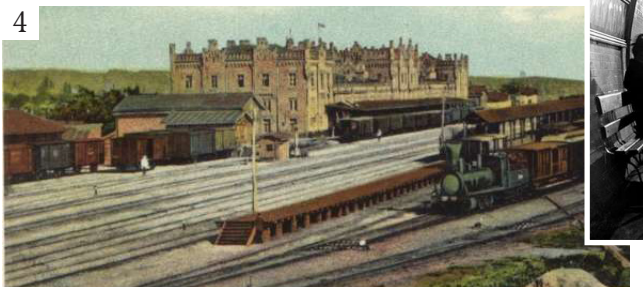
2



3



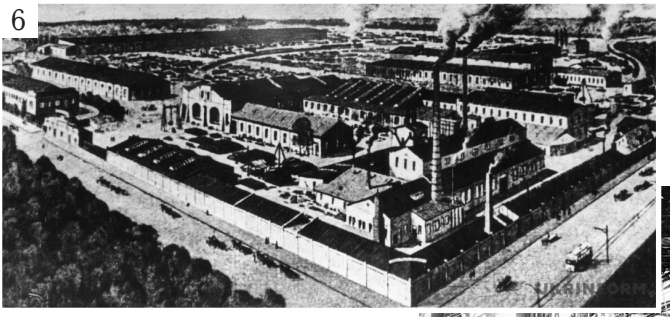
4



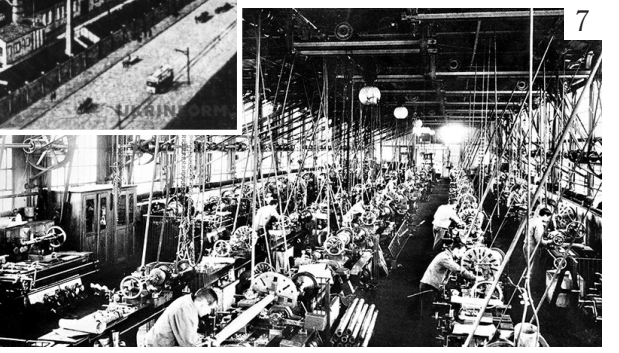
5



6



7



8



9



10



1 – Ланцюговий міст у Києві; 2 – Equitable Life Building, Нью-Йорк; 3 – трамвай на Хрещатику; 4 – Київський вокзал; 5 – Станція метро в Лондоні; 6 – Київський машинобудівний завод; 7 – Токарні станки на заводі Круппа; 8 – Київський оперний театр; 9 – Київський університет св. Володимира; 10 – «Гранд-кафе» на бульварі Капуцинів, де пройшов перший сеанс синематографа братів Люм'єр. Фото XIX – початку XX ст.

3. Ви дізналися багато цікавого про видатних людей, які творили історію наприкінці XVIII – на початку XX ст. З'ясуйте, кого зображено на ілюстраціях.



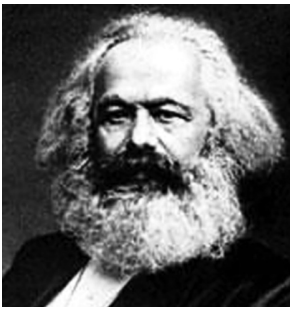
А Королева Марія-Антуанетта
Б Маркіза де Помпадур
В Імператриця Катерина II
Г Імператриця Марія-Терезія



А Жорж Дантон
Б Каміль Демулен
В Марі Жозеф де Лафайєт
Г Жан-Поль Марат



А Жан-Поль Марат
Б Каміль Демулен
В Марі Жозеф де Лафайєт
Г Жорж Дантон



А Луї Блан
Б Бенжамен Констан
В Карл Маркс
Г Фрідріх Енгельс



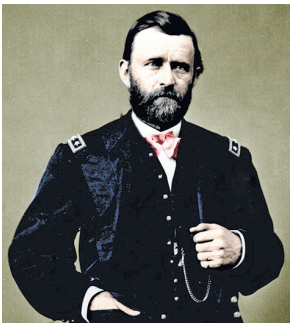
А Карл X
Б Огюст Бланкі
В Людовік XVIII
Г Луї-Філіпп Орлеанський



А Луї Кавеньяк
Б Наполеон III
В Фрідріх-Вільгельм IV
Г Фердинанд II



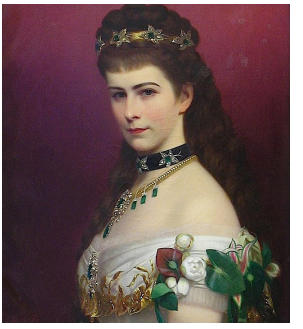
А Віктор-Емануїл II
Б Джузеппе Мадзіні
В Джузеппе Гарібальді
Г Камілло Кавур



А Улісс Грант
Б Джон Бут
В Авраам Лінкольн
Г Джефферсон Девіс



А Жорж Буланже
Б Адольф Тьєр
В Жорж Клемансо
Г Раймон Пуанкаре



А Королева Вікторія
Б Королева Єлизавета I
В Імператриця Єлизавета (Сісі)
Г Імператриця Ци Сі



А Муцухіто
Б Сьогун Токугава
В Сунь Ятсен
Г Юань Шикай



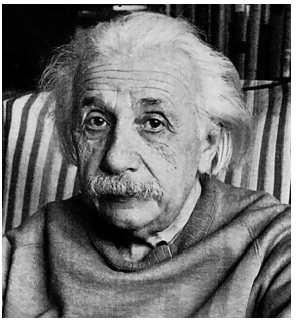
А Імператор Пу I
Б Юань Шикай
В Муцухіто
Г Сунь Ятсен



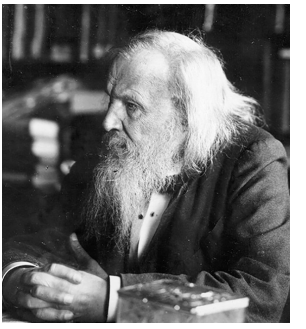
А Марія Склодовська-Кюрі
Б Леся Українка
В Фріда Кало
Г Нетті Марія Стівенс



А Гаррієт Бічер-Стоу
Б Жанна д'Арк
В Мати Тереза
Г Флоренс Найтінгейл



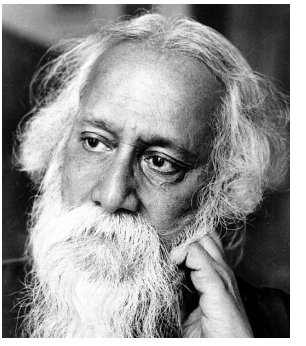
А Альберт Ейнштейн
Б Ілля Мечников
В Нільс Бор
Г Володимир Вернадський



А Томас Едісон
Б Дмитро Менделєєв
В Генріх Герц
Г Іван Павлов



А Ріхард Вагнер
Б Франц Шуберт
В Фредерік Шопен
Г Людвіг ван Бетховен



А Іітіро Токутомі
Б Жен Сюн
В Рабіндранат Тагор
Г Хосода Ейсі

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Аболіціонізм – громадський рух за негайне скасування рабства

Антимонопольне законодавство – законодавчі акти, які контролюють діяльність монополій і запобігають встановленню монопольно високих цін

Весна народів – революційні виступи в 1848–1849 рр. у країнах Західної і Центральної Європи, які охопили Францію, Німеччину, багатонаціональну Австрійську імперію та італійські держави

Військово-політичний союз – об'єднання декількох держав для досягнення спільних цілей, зокрема військовими засобами

Геополітика – наука, яка розглядає вплив географічних чинників на внутрішню і особливо зовнішню політику держав і націй

Гомруль від англ. *home rule* – самоврядування. **Рух за гомруль** – боротьба ірландців за відновлення самоврядування в межах Великої Британії

Дискримінація – обмеження чи позбавлення прав окремих категорій громадян за національними, расовими, статевими, соціальними, релігійними та іншими ознаками

Домініон – колонія, яка отримала право самоуправління у складі Британської імперії

Дуалістична монархія – державний устрій, за яким дві окремі держави, зберігаючи внутрішнє самоврядування, управляються одним монархом, ведуть спільну зовнішню політику, мають спільні фінанси та об'єднані збройні сили.

Західники – напрям російської громадської думки, представники якого були прибічниками західноєвропейського шляху розвитку

Еклектика – механічне поєднання різнорідних, часто протилежних принципів, поглядів, теорій, художніх елементів в архітектурі та образотворчому мистецтві

Експансіонізм (від лат. *expansio* – розширення, поширення) – політика розширення сфер впливу, що здійснюється економічними, дипломатичними, військовими та іншими засобами

Ідеологія – система ідей і поглядів (політичних, правничих, філософських, релігійних тощо), яка виражає корінні інтереси, ідеали якогось класу або іншої соціальної групи

Імпресіонізм (від фр. *impression* – враження) – мистецький напрям, представники якого прагнули найбільш природно й неупереджено відобразити реальний світ в його рухливості й мінливості, передати свої швидкоплинні враження

Індустріалізація – процес випереджального розвитку індустрії (промисловості) порівняно із сільським господарством. Притаманний усім країнам на певній стадії їхнього розвитку

Індустріальне суспільство – поняття, що позначає одну зі стадій суспільного розвитку, яка виникає внаслідок випереджального розвитку промисловості та створення індустріальної структури економіки

Карбонарії – члени таємного товариства в Італії в першій половині XIX ст., які боролися за національне звільнення і конституційний лад

Картель – форма монополістичного об'єднання, учасники якого домовляються про спільні ціни на продукцію і поділ ринків збуту. Члени картелю зберігають комерційну та виробничу самостійність

Класицизм – художній стиль в європейській літературі та мистецтві. Його характерною рисою було звернення до зразків античної літератури та мистецтва як ідеального естетичного еталону

Колоніальна імперія – держава, яка складається з метрополії (імперського центру) та колоній і домініонів (самоврядних територій), що залежать від метрополії

Консерватизм (від лат. *conservare* – зберігати, охороняти) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання чинних форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад

Конституційна монархія – форма державного правління, за якої владу монарха обмежено парламентом, обраним на підставі конституції

Конституція – основний закон держави, що встановлює систему й принципи суспільного та державного устрою, визначає основні права та обов'язки громадян

Лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний) – ідейна течія, яка проголошує права і свободи кожної людини найвищою цінністю і встановлює їх основою суспільного та економічного порядку

Масова культура – різноманітні та різнорідні явища, притаманні культурі XX ст. Зазвичай під масовою культурою розуміють мистецтво, доступне широкому загалу громадян, незалежно від їхнього культурного та освітнього рівня

Масове виробництво – вид промислового виробництва, для якого характерне виготовлення у великих обсягах однакової продукції

Метрополія – держава, яка володіє колоніями та напівколоніями

Мілітаризація – політика нарощування військової могутності та гонки озброєнь, яку провадять панівні кола тієї чи іншої держави

Модернізація – буквально «оновлення». Соціальна модернізація передбачає удосконалення в різноманітних сферах суспільного життя – економічній, соціально-політичній і культурній

Модернізм (від лат. *modernus* – сучасний) – напрям у мистецтві, що виражає заперечення попередників, а також руйнування усталених уявлень, традиційних ідей, форм, жанрів і пошук нових можливостей сприйняття та відображення дійсності

Монополія – установлений однією компанією контроль над виробництвом певних товарів, що дозволяє їй вільно визначати будь-які ціни та отримувати надвисокі прибутки. Велике підприємницьке об'єднання, що повністю контролює певну галузь виробництва, транспорту чи фінансової системи

Націоналізм – ідеологія і напрям політики, базовим принципом яких є теза про найвищу цінність нації. У своїх крайніх проявах характеризується етнічною, культурною та релігійною нетерпимістю

Нація (від лат. *natio* – плем'я, народ) – історична спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей

Парламентська демократія – форма державного правління, за якої законодавча діяльність та формування уряду здійснюються представниками народу, обраними до парламенту

Пробудження Азії – піднесення національно-визвольного руху в азіатських країнах на початку XX ст.

Професійна спілка (профспілка) – масова громадська організація, яка створюється трудящими для захисту своїх прав і поліпшення умов праці

Реалізм – 1) напрям у літературі й мистецтві, метою якого є найбільш повне, правдиве відображення дійсності; 2) чітке розуміння й урахування об'єктивних умов у разі здійснення чого-небудь

Реставрація – відновлення колись поваленого державного ладу або монархічної династії, що раніше правила

Романтизм – ідейний рух у літературі й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині, Великій Британії і Франції та поширився на початку XIX ст. в Російській імперії, Польщі й Австрії. Визначальними для цього стилю стали ідеалізм і культ почуттів, звернення до народності

Сегрегація – політика примусового поділу населення за расовою або етнічною ознакою. Одна з форм обмеження в правах (дискримінації)

Синдикат – форма монополістичного об'єднання, члени якого втрачають комерційну самостійність. Продаж їхньої продукції здійснюється утвореною спільною фірмою

Слов'янофіли – суспільно-політична течія в Росії в 40–70-х рр. XIX ст., представники якої ідеалізували все російське, протиставляли Росію Заходу, вихваляли минувшину, особливо сільську общину

Соціалізм – соціально-економічна теорія, яка вимагає встановлення суспільної власності та контролю над майном і природними ресурсами. Передбачає ліквідацію приватної власності на засоби виробництва

Суфражизм – суспільний рух початку XX ст. за надання жінкам однакових із чоловіками прав, зокрема права голосувати на національних або місцевих виборах

Трест (від англ. *trust*) – форма монополістичного об'єднання, підприємства якого втрачають самостійність і підпорядковуються єдиному управлінню

Урбанізація – процес зростання міст, збільшення частки міського населення у країні, зростання ролі міст у житті суспільства

Фемінізм – рух жінок за надання їм рівних із чоловіками прав у різноманітних сферах суспільного життя

Чартистський рух – політичний і соціальний рух у Великій Британії з кінця 30-х до кінця 40-х рр. XIX ст. Дістав назву від поданої в 1839 р. до парламенту петиції, яка називалася хартією, або народною хартією

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

1789, 5 травня	Відкриття Генеральних штатів у Версалі
1789–1791	Установчі національні збори у Франції
1789, 14 липня	Народне повстання в Парижі. Здобуття Бастилії
1789, 26 серпня	Ухвалення Декларації прав людини і громадянина
1789	Ухвалення Конгресом США Білля про права (набув чинності у грудні 1791 р.)
1791, 3 вересня	Ухвалення першої конституції у Франції
1791–1792	Законодавчі збори у Франції
1792	Початок революційних воєн Франції
1792, 22 вересня	Проголошення республіки у Франції
1793–1794	Якобінська диктатура
1794, 27 липня	Державний переворот 9 термідора
1795–1799	Директорія у Франції
1796–1797	Італійський похід Бонапарта
1798–1799	Єгипетський похід Бонапарта
1799–1804	Консульство у Франції
1804, травень – 1814, березень	Перша імперія у Франції
1805, 21 жовтня	Трафальгарська битва
1805, 2 грудня	Битва під Аустерліцом
1806	Берлінський декрет Наполеона I про континентальну блокаду Великої Британії
1807	Тільзітський мир
1808–1814	Національно-визвольна війна в Іспанії
1812	Вторгнення французької армії до Росії
1812, 7 вересня	Бородінська битва
1813, 16 – 19 жовтня	Битва під Лейпцигом («битва народів»)
1814	Перша реставрація Бурбонів
1814, вересень – 1815, червень	Віденський конгрес
1815, 20 березня – 22 червня	«Сто днів» Наполеона I
1815, 18 червня	Битва під Ватерлоо

1815, 26 вересня	Утворення Священного союзу
1820–1823	Революція в Іспанії
1820–1821	Революція в Неаполі, Сицилії та П'ємонті
1828	Виникнення демократичної партії в США
1830	Початок завоювання Алжиру Францією
1830–1831	Польське повстання
1830, 27–29 липня	Липнева революція у Франції
1830–1848	Липнева монархія у Франції
1831	Утворення товариства «Молода Італія»
1832	Перша парламентська реформа в Англії
1834	Утворення Митного союзу в Німеччині
1836–1839	Початок чартистського руху в Англії
1845	Анексія Техасу США
1846	Закон про поступове скасування «хлібних законів». Перехід Англії до політики вільної торгівлі
1848, 22–24 лютого	Лютнева революція в Парижі
1848, 25 лютого	Проголошення Другої республіки у Франції
1848, січень–лютий	Початок революції в Італії
1848, 13–15 березня	Народне повстання у Відні
1848, 14–18 березня	Народне повстання в Берліні
1848, 15 березня	Початок революції в Угорщині
1848, 23–26 червня	Червневе повстання робітників у Парижі
1848, 10 грудня	Обрання Луї-Наполеона Бонапарта президентом Франції
1849, 14 квітня	Проголошення незалежності Угорщини
1851, 2 грудня	Державний переворот Луї-Наполеона Бонапарта
1852– 1870	Друга імперія у Франції
1853–1856	Кримська (Східна) війна
1854	Утворення республіканської партії в США
1857–1859	Народне повстання в Індії
1859	Війна Франції і П'ємонту проти Австрії

1860	Експедиція «тисячі» Дж. Гарібальді
1860, жовтень	Приєднання Неаполітанського королівства до П'ємонту
1861–1865	Громадянська війна в США
1862, 20 травня	Акт про гомстеди
1863, 1 січня	Скасування рабства в США
1863–1864	Повстання в Польщі
1864	Війна Пруссії та Австрії проти Данії
1866	Австро-прусська війна
1865–1877	Реконструкція Півдня в США
1866–1867	Утворення Північнонімецького союзу
1867	Друга парламентська реформа в Англії
1867	Утворення Австро-Угорщини
1867	Революція «Мейдзі» в Японії
1869	Відкриття Суецького каналу
1870–1871	Франко-прусська війна
1870, 4 вересня	Проголошення Третьої республіки у Франції
1871, 18 січня	Проголошення у Версалі Німецької імперії
1871, 18 березня – 28 травня	Паризька комуна
1871, 16 квітня	Ухвалення конституції Німецької імперії
1871–1890	Канцлерство О. фон Бісмарка
1875	Ухвалення у Франції конституції Третьої республіки
1876	Проголошення англійської королеви Вікторії імператрицею Індії
1877–1878	Російсько-турецька війна
1878	Берлінський конгрес
1879, 7 жовтня	Укладення союзного договору між Німеччиною і Австро-Угорщиною
1881, 1 березня	Убивство російського царя Олександра II
1882, 20 травня	Укладення Троїстого союзу Німеччиною, Австро-Угорщиною і Італією
1886–1889	Буланжистський рух у Франції
1890	Ухвалення конгресом США антитрестівського закону Шермана
1891–1893	Утворення франко-російського військового союзу
1894–1895	Японо-китайська війна
1894–1899	Справа Дрейфуса

1898	Іспано-американська війна
1898	Фашодський конфлікт між Англією і Францією
1899–1902	Англо-бурська війна
1904	Утворення Антанти
1905	Перша Марокканська криза
1905–1907	Перша російська революція
1906	Початок столипінських реформ
1907	Приєднання Росії до Антанти
1908	Боснійська криза
1911	Друга Марокканська криза
1911–1912	Італо-турецька війна
1912	Утворення Балканського союзу
1912–1913	Перша Балканська війна
1913	Друга Балканська війна

ЗМІСТ

Шановні дев'ятикласники та дев'ятикласниці 4

Розділ 1. ЄВРОПА В ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН 4

§ 1–2. Французька революція кінця XVIII ст. 18
§ 3. Війни наполеонівської Франції. Віденський конгрес 26
Узагальнення до розділу 1 28
Тематичний контроль 28

Розділ 2. ЄВРОПА ТА АМЕРИКА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (1815–1870 рр.) 31

§ 4. Індустріальна революція у країнах Західної Європи та її наслідки 31
§ 5. Велика Британія в першій половині XIX ст. 36
§ 6. Франція та Австрійська імперія в 1815–1847 рр. 43
§ 7–8. «Весна народів». Революції 1848–1849 рр. у Західній і Центральній Європі 47
§ 9. Об'єднання Німеччини 56
§ 10. Об'єднання Італії 60
§ 11. Суспільні рухи в Російській імперії в першій половині XIX ст. 64
§ 12. США в першій половині XIX ст. Громадянська війна 68
Узагальнення до розділу 2 77
Тематичний контроль 78

Розділ 3. МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. ПРОБУДЖЕННЯ АЗІЇ 81

§ 13. Завершення формування індустріального суспільства у провідних державах Європи і США 81
§ 14. Третя республіка у Франції 84
§ 15. Німецька імперія в 1871–1913 рр. 90
§ 16. Велика Британія в останній третині XIX – на початку XX ст. 94
§ 17. США в останній третині XIX – на початку XX ст. 99
§ 18. Російська імперія у другій половині XIX – на початку XX ст. 104
§ 19. Австро-Угорщина – дуалістична монархія. Утворення нових незалежних держав на Балканах 110
§ 20. Японія у другій половині XIX – на початку XX ст. 115
§ 21. Китай у другій половині XIX – на початку XX ст. 119
§ 22. Османська імперія наприкінці XIX – на початку XX ст. 122

§ 23. Формування світової колоніальної системи 125
Узагальнення до розділу 3 129
Тематичний контроль 131

Розділ 4. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.) 134

§ 24. Міжнародні відносини в останній третині XIX – на початку XX ст. 134
Узагальнення до розділу 4 141
Тематичний контроль 142

Розділ 5. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ І ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.) 145

§ 25–26. Наукові та літературно-мистецькі надбання людства 145
Узагальнення до розділу 5 155
Тематичний контроль 157

Узагальнення до курсу. § 27. Основні ідеї, здобутки, виклики «Довгого XIX ст.» 159

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ 167
ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ 170